

Att förtäta kring en historisk begravningsplats

Ulleråkers kyrkogård igår, idag och i framtiden

Ebba Forsberg
Examensarbete/Självständigt arbete • 30 hp
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap
Landskapsarkitektprogrammet - Uppsala
Uppsala 2024

Att förtäta kring en historisk begravningsplats. Ulleråkers kyrkogård igår, idag och i framtiden

The impact of densification on a historical cemetery. Ulleråker cemetery yesterday, today and tomorrow

Ebba Forsberg

Handledare:	Helena Nordh, Sveriges lantbruksuniversitet, institutionen för stad och land
Examinator:	Åsa Ahrland, Sveriges lantbruksuniversitet, institutionen för stad och land
Bitr. examinator:	Viveka Hoff, Sveriges lantbruksuniversitet, institutionen för stad och land
Omfattning:	30 hp
Nivå och fördjupning:	Avancerad nivå, A2E
Kurstitel:	Självständigt arbete i landskapsarkitektur, A2E - landskapsarkitekturprogrammet - Uppsala
Kurskod:	EX0860
Program/utbildning:	Landskapsarkitekturprogrammet - Uppsala
Kursansvarig inst.:	Institutionen för stad och land
Utgivningsort:	Uppsala
Utgivningsår:	2024
Omslagsbild:	Ebba Forsberg
Upphovsrätt:	Alla bilder används med upphovspersonens tillstånd. Alla illustrationer i arbetet är författarens egna om inget annat anges.
Elektronisk publicering:	https://stud.epsilon.slu.se
Nyckelord:	förtätning, historisk kyrkogård, kulturmiljö, begravningsplats, rekreation, naturvärden, multifunktionell, landskapsarkitektur

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap

Institutionen för stad och land

Avdelningen för landskapsarkitektur

Förord

Första gången jag besökte Ulleråkers kyrkogård var under sommarkursen i floristik första året på landskapsarkitektprogrammet. Jag minns att jag redan då reflekterade över att kyrkogården var en speciell plats med ett komplicerat historiskt arv. Vetskapen om alla de avlidna patienter som redan under sin livstid levde avskärmade från samhället och nu vilar anonymt någonstans under de öppna gräsytona slog an någonting i mig och jag har ofta återkommit till platsen i tanken.

Under mitt andra år började jag sommarjobba som kyrkogårdsarbetare på Hammarby kyrkogård och kom inom ramen för arbetet att återkommande besöka Ulleråkers kyrkogård för att klippa gräs, sköta gravar och trimma häckar. Det både fördjupade min relation till kyrkogården och tillförde nya perspektiv på förvaltning och platsen som kulturmiljö. När jag sedan hörde om den planerade förtätningen av Ulleråker blev jag direkt nyfiken på hur de planerade byggnationerna skulle komma att påverka Ulleråkers kyrkogård och också hur man hanterar en miljö som kyrkogården inom ramen för ett så omfattande stadsbyggnadsprojekt.

Jag upplever att mina personliga erfarenheter från platsen har varit en stor tillgång under arbetets gång och att de tillsammans med genomförda studier bidragit till en förståelse och en ödmjukhet inför den komplexitet som omgärdar kyrkogården. Arbetet har också vidgat mina perspektiv på de utmaningar avvägningar som landskapsarkitekter kan komma i kontakt med inom ramen för sin yrkesroll.

Jag vill rikta ett särskilt tack till Marcus Ekström på Uppsala kommun och Peter Berglund på Uppsala pastorat för att ni tog er tid att ställa upp på intervju och för era värdefulla perspektiv som varit viktiga utgångspunkter i arbetet. Jag vill också tacka Cristina Prytz för din assistans vid informationssökning. Slutligen vill jag också rikta ett stort tack till min handledare Helena Nordh för stort engagemang och för många givande diskussioner under arbetets gång.

Sammandrag

Förtätning motiveras ofta som en strategi för att skapa hållbara städer men sker ofta på bekostnad av urbana grönområden. Färre parker och mindre urban grönska medför att de gröna miljöer som blir kvar utsätts för högre tryck och behöver göra plats för fler funktioner. Vid sidan av offentliga park- och grönområden så får det också effekter för begravningsplatser. Begravningsplatser skiljer sig från andra gröna rum i staden, dels genom att vara platser för sorg och reflektion dels genom att vara platser som ligger någonstans mitt emellan det privata och publika vilket påverkar synen på vilka aktiviteter som ses som socialt acceptabla. Begravningsplatser är också miljöer som till följd av lång kontinuitet är förknippade med både kulturhistoriska värden och höga naturvärden.

Ulleråkers kyrkogård i södra Uppsala är en begravningsplats som inom de kommande åren kommer att påverkas av ett genomgripande förtättningsprojekt. På vad som idag är skogsmark planerar Uppsala kommun att bygga vad som kommer att bli Uppsalas mest tätbebyggda stadsdel. Detta kommer få effekter för Ulleråkers kyrkogård som idag är både en aktiv begravningsplats och en välbevarad kulturmiljö som visar på den omfattande mentalvårdsverksamheten som under 1900-talet har bedrivits inom Ulleråker.

Genom en platsanalys, dokumentstudie och två intervjuer undersöks hur den planerade förtätningen av Ulleråker kommer påverka kyrkogården och hur kyrkogårdens funktioner och värden skulle kunna stärkas i framtiden. Resultatet visar att förtätningen av Ulleråker kommer medföra en stor påverkan på Ulleråkers kyrkogård och att kyrkogården i framtiden kan behöva bli en mer multifunktionell plats. Kyrkogårdens kulturhistoriska värden och kyrkogårdens praktiska funktion som begravningsplats är viktiga värden och funktioner platsen idag.

I och med den planerade förtätningen kan kyrkogården i framtiden bli av allt större betydelse för rekreation och i takt med att omgivningen hårdgörs kan kyrkogårdens naturvärden också tillskrivas en större betydelse.

Resultatet visar på både svårigheter och möjligheter med att kombinera olika funktioner och värden på kyrkogården, samtidigt konstateras att många funktioner och värden skulle stärkas av att platsen på något sätt skärmas av från sin nya omgivning.

Arbetet är tänkt att belysa de komplexa frågor som berör utveckling av historiska kyrkogårdar och fungera som en inspiration vid gestaltning av liknande kyrkogårdsmiljöer. Eftersom förtätning är återkommande strategi som tillämpas på många platser är förhoppningen att arbetet ska vara relevant i många olika sammanhang.

Summary

Background

Densification is a common strategy to prevent negative effects of urban sprawl and to create sustainable cities. However, densification often poses a threat to urban green spaces as parks and other green areas are decreasing with exploitation. This impacts the green areas that remains which needs to make room for more functions and visitors. As urban green areas decrease, cemeteries may play an increasingly significant role in urban infrastructure.

Cemeteries in Sweden differ from other green spaces in the city by being places for grief and reflection but also as green areas in-between the private and public realm. The special character of the cemetery affects what is regarded as socially acceptable behavior. Further, as many cemeteries are environments with long continuity they are associated with cultural, historical and natural qualities.

Ulleråker's cemetery in southern Uppsala, Sweden, is a cemetery that will be affected by a comprehensive densification project over the coming years. On what is today mainly forest land, Uppsala municipality plans to build what will become one of Uppsala's most densely built-up districts. The exploitation will impact Ulleråker's cemetery which today is both an active burial site and a well-preserved cultural environment by being a remnant of the mental health care that was carried out in the area during the 20th century.

Aim and research questions

The aim of this thesis is to investigate how the planned densification of Ulleråker will affect Ulleråker's historical cemetery and how the cemetery could be used in the future. The objective is to come up with a few different scenarios for future usage and discuss these in relation to design, legal aspects and cultural history.

- What factors and spatial structures affect the character of Ulleråker cemetery today?
- How will the planned densification of Ulleråker affect Ulleråker cemetery?
- How can the values and functions of Ulleråker cemetery be strengthened when the district of Ulleråker is densified?

Method

The thesis consists of four steps and includes several different methods. The first three steps include information gathering through the methods site analysis, document analysis and interviews. The fourth step of the thesis is a forward-looking and reflective discussion where the results from the first three steps are discussed and synthesized.

Site analysis

The site analysis was based on Lynch's method for analyzing cities but adapted to the current site and its conditions. Several site visits were carried out during the spring of 2024 to map out qualities of the cemetery and to observe seasonal changes in the landscape. The on-site visits were complemented by studies of maps and documents of relevance to the cemetery and its surroundings.

Document analysis

The second part of the thesis consist of a document analysis of the Plan Program for Ulleråker. The aim of the document analysis was to map out and analyze how the planning proposal for Ulleråker will affect Ulleråker's cemetery and how the cemetery was treated in the planning process. The Plan Program was chosen as a basis for the analysis since it is the document that outlines and presents Uppsala municipality's vision and proposal for the densification of the district Ulleråker.

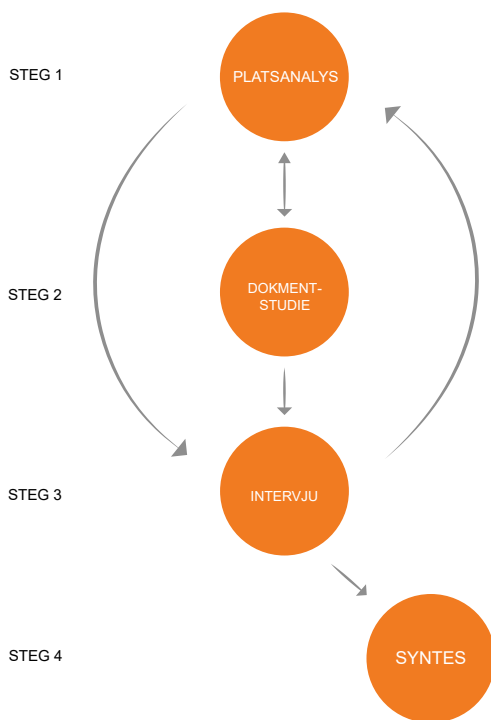

Illustration of the the methods used and when, during the working process, the different methods were implemented.

Interview

The third step of the thesis consists of two semi-structured interviews that were conducted during the course of the project. One interview with Peter Berglund, cemetery director at Uppsala parish and one interview with Marcus Ekström, project manager for the urban development project Tallstråket and employed by Uppsala municipality. The interviews were conducted as a supplement to the document analysis and to capture qualities and functions associated with Ulleråker's cemetery and how these can be managed in the future. An additional purpose of the interviews was to obtain information that was not available via open sources or public documents.

Synthesis

The fourth step of the thesis is a synthesis of the information collected, discussed and analysed during the first three steps. Based on thoughts, ideas and perspectives that has been generated during the course of the work, the future of Ulleråker's cemetery is discussed and how the site's new conditions will affect the cemetery's functions and values.

Results

The results from the site analysis shows that the cemetery has a variety of qualities, but that the function of the cemetery is hard to read due to limited management and few headstones. The experience of the place is affected by the construction work that is going on in the area surrounding the cemetery.

The document analysis shows that the proposed environment surrounding Ulleråker's cemetery will impact the cemetery and affect the character of the site. The proposed buildings will contribute to new light conditions, planned streets and new activities in the surrounding will give

the cemetery a new soundscape and the new buildings will also affect the spatial experience on the site. Furthermore, planned housing and additional preschools in the area will increase the number of visitors, something that might result in increased wear and tear. A higher number of visitors combined with fewer green areas in the area may also lead to the cemetery becoming a more multifunctional place in the future. The changes in the surrounding will affect the experience of the place and also the primary function of cemetery, to be a place for loss and grief.

The results from the interviews identifies four main functions and values ascribed to the cemetery by Uppsala municipality and Uppsala parish; the cultural historical values of the cemetery, the cemetery as an active burial ground, recreation and the natural values of the cemetery. Today, the cemetery is primarily regarded as an active burial ground and an important cultural and historical environment, but with the planned densification, the cemetery will also become more important for recreation, and as green areas are replaced by housing, the cemetery's natural values will become of increasing importance for the new district. The impact that the densification of Ulleråker entails for the cemetery may require changes in the design of the cemetery, especially if the cemetery is to become a more multifunctional place in the future.

In the synthesis several different strategies, that can contribute to, and strengthen the identified functions and values of the cemetery, are discussed. The cultural historical values on the cemetery can be strengthened by highlighting the now anonymous patients who are buried in the cemetery, for example by erecting a memorial stone adjacent to the historic burial quarters for patients. The cemetery's function as an active burial ground and a place for grief can be developed by shielding the cemetery from its surroundings and thus creating a

passage from city life outside the cemetery walls and the inner space for mourning and reflection. The recreational values of the cemetery can be developed by adding seating and additional experiences, for example by flowering plants. The cemetery's natural values can be strengthened by maintaining different levels of management in different areas and limiting higher management intensity to the open and clearly designed parts of the cemetery.

Conclusion

The study demonstrates that there are several opportunities to develop and strengthen functions and values ascribed to Ulleråkers cemetery. But the results also show that the densification of the area around the cemetery has negative effects on the cemetery's cultural historical values, the cemetery's function as an active burial ground, the cemetery's recreational values and the cemetery's natural values. Since densification is a common strategy, the themes and issues discussed in this thesis may be relevant in other projects dealing with urban cemeteries. This thesis also highlights the importance of further investigation into the future use of cemeteries as they as a result of densification will be of greater importance within the urban green infrastructure.

1/ A memorial to the patients buried at the cemetery is one way of strengthening the cultural historical values of the cemetery.

2/ By adding more vegetation and thereby creating more intimate spaces the cemetery could continue to be a place for mourning and reflection in the future.

3/ To add seating in different areas of the cemetery could be a way of increasing passive recreation.

3/ By keeping a clear distinction between the open areas and wilder, forested parts of the cemetery the natural values of the cemeteries can be maintained.

Innehåll

INLEDNING	13
Syfte och frågeställningar	15
Avgränsningar	15
METOD	17
Bakgrund	17
Steg 1: Platsanalys	19
Steg 2: Dokumentstudie	19
Steg 3: Intervju	20
Steg 4: Syntes	21
Arbetets struktur och övrigt referensmaterial	22
TEORI	23
Begravningsplatser som heterotopier	23
Gestaltning av begravnings- och minnesplatser :Passage och minnesobjekt	24
Passiv och aktiv rekreation på begravningsplatser	24
Förening biologisk mångfald med kulturella föreställningar om ett omhändertaget landskap	24
BAKGRUND	27
Begravningsverksamheten i den svenska kontexten	27
Historisk bakgrund	30
Vad tar jag med mig?	34
STEG 1 : PLATSANALYS AV ULLERÅKERS KYRKOGÅRD37	
Kyrkogårdens två karaktärer	41
Kyrkogårdens rumslighet	42
Rörelse och siktlinjer	44
Ekologiska värden	45
Upplevelsen av begravningsplats	46
En plats i förändring	49
Vad tar jag med mig?	50
STEG 2 : EN MODERN STADSDEL PÅ HISTORISK MARK	53
En historisk kyrkogård i ett bostadskvarter	56
Reaktioner på planförslaget	59
Vad tar jag med mig?	63
STEG 3 : KYRKOGÅRDENS VÄRDEN OCH FUNKTIONER	65
Kyrkogårdens kulturhistoria - värden att bevara och stärka	65
Begravningsverksamheten – bibehåll kyrkogården i aktivt bruk och signalera platsens användning	68
Rekreation – en plats som tillåter lugna former av rekreation	72
Naturvärden – värna kyrkogårdens träd och bibehåll befintliga skötselmetoder	74
Vad tar jag med mig?	77

STEG 4: EN MULTIFUNKTIONELL KYRKOGRÅRD	79
Berätta de berättelser som tystades ned	82
Ett andligt, avskärmat rum	86
En plats att sitta och betrakta	92
Rama in det stökiga	95
DISKUSSION	99
Vidare studier	100
Metoddiskussion	100
SLUTSATS	102
REFERENSER	103
Skriftliga källor	103
Muntliga källor	105
Bildkällor	105
Kartor	105
BILAGOR	106

Inledning

1 / Tujorna på kyrkogården
skapar mindre intima rum.

INLEDNING

En begravningsplats är ett övergångslandskap mellan liv och död (Wingren 2009). Det är en plats för anhöriga att besöka för att sörja och minnas, en plats som kan påminna om livets förgänglighet men samtidigt också en publik plats, öppen och tillgänglig för allmänheten. För landskapsarkitekter som arbetar med planering och gestaltning innebär detta att begravningsplatsen kommer med unika förutsättningar och möjligheter som skiljer sig från andra gröna rum.

Urbanisering och förtätning ger upphov till många földeffekter för gröna rum i staden, inte minst för begravningsplatser som i takt med andra grönområden försvinner kan komma att tillskrivas nya värden. Först och främst fyller begravningsplatser en viktig praktisk och samhällsnyttig funktion i våra städer genom att tillhandahålla platser för gravsättning. Vidare är begravningsplatser ofta platser med lång kontinuitet vilket gör dem till kulturhistoriskt viktiga miljöer och det är oftast kulturmiljövärden som lyfts fram när begravningsplatser beskrivs i kommunala grönplaner (Nordh & Evensen 2018).

Vid sidan av höga kulturmiljövärden har begravningsplatser också ofta höga naturvärden. Det medför att de i framtiden kan få en mer central roll som urbana platser för att bevara biologisk mångfald och skydda hotade habitat (Kowarik et al. 2016). Vid sidan av att påverka naturvärden och arter i våra städer medför också förtätning till att de parker och grönmiljöer som blir kvar utsätts för ett allt högre tryck i takt med att

fler människor ska samsas om mindre ytor. Detta får effekter för begravningsplatser som till skillnad från andra urbana grönområden ofta är fredade från byggnationer och ingrepp. Det kan i sin tur medföra att begravningsplatser i framtiden får en mer multifunktionell karaktär och att de i större utsträckning blir platser som utnyttjas både för sociala möten och olika former av rekreation (Grabalov 2018; Grabalov & Nordh 2022; Nordh et al. 2023).

Att begravningsplatsen i framtiden kan tillskrivas nya funktioner har bidragit till diskussioner om vad som är lämpligt och socialt tillåtet att göra och i vilken grad rekreation går att kombinera med begravningsplatsens ursprungliga syfte att fungera som en plats för gravsättning och sorgebearbetning (Grabalov 2018; Nordh et al. 2023). Det aktualiserar i sin tur frågor om hur begravningsplatser kan gestaltas och utformas för att göra plats för många olika funktioner utan att det sker på bekostnad av begravningsplatsens funktion. Detta är frågor av särskild relevans för landskapsarkitekter. Det som ytterligare komplicerar gestaltningen av begravningsplatser är att de till skillnad mot andra urbana grönområden och också omfattas av särskilda juridiska bestämmelser som påverkar möjligheterna att genomföra förändringar. Enligt brottsbalken (SFS 1962:700) är det förbjudet att flytta eller skada aska och stoft och många historiska begravningsplatser är också skyddade enligt kulturmiljölagen (SFS 1988:950) vilket innebär att det krävs tillstånd från länsstyrelsen för att förändra

begravningsplatsens utformning eller vegetation.

En plats som både aktualiserar förtätningens påverkan på begravningsplatser och gestaltungsfrågor kopplade till kulturmiljö och juridiska bestämmelser är Ulleråkers kyrkogård i södra Uppsala. Kyrkogården ligger i Stadsdelen Ulleråker och uppfördes 1909 som enskild begravningsplats åt dåvarande Ulleråkers hospital och asyl (Lundin 1999:35). Under en period fram till 1950-talet gravsattes närmare 1300 avlidna patienter på platsen men eftersom gravarna endast markerades med enkla träkors så finns få bevarade spår som visar på kyrkogårdens historiska funktion (Lundin 1999:38,40). Idag är kyrkogården en aktiv begravningsplats i den bemärkelse att den har ett fåtal aktiva gravrätter, men kyrkogårdens huvudsakliga värde ligger i dess kulturmiljö och i hur platsen utgör en rest av den omfattande mentalvårdsverksamheten som präglade Ulleråker under 1900-talet.

I nuläget ligger Ulleråkers kyrkogård avskild och omgiven av tallskog men detta kommer inom några år att förändras då Uppsala kommun har omfattande planer för utbyggnad och förtätning av stadsdelen Ulleråker. Enligt områdets planprogram planeras en tät och blandad stadsstruktur som ska göra plats för närmare 7000 nya bostäder och ytterligare bebyggelse med handel och samhällsservice (Uppsala kommun 2016b:4). Kyrkogården, som ligger mitt i planområdet, ska bevaras i sitt befintliga skick men vilken roll platsen kommer att få i den nya stadsmiljön berörs endast i mycket begränsad utsträckning i planprogrammet. Det som framgår är att kyrkogården kommer att få ett helt nytt sammanhang och att det som idag är tallskog kommer att ersättas av gator, bostäder och nya förskolor (Uppsala kommun 2016b:33).

Enligt den vision som Uppsala kommun har formulerat för Ulleråker i stort så ska områdets historiska platser och byggnader samspela med det nybyggda på ett dynamiskt sätt, Ulleråker ska få en stark identitet genom att utvecklas till en ”en modern stadsdel på historisk mark” (Uppsala kommun 2016b:30). Vilka effekter detta kommer att få för de kulturhistoriska, ekologiska och sociala värdena på Ulleråkers kyrkogård återstår att se.

Sammanfattningsvis är begravningsplatser miljöer som aktualiserar många frågor som är centrala för landskapsarkitekter, det är också urbana platser som i framtiden kan bli allt mer aktuella och tillskrivas nya värden. Trots detta berörs begravningsplatser endast i begränsad utsträckning under landskapsarkitektutbildningen. Det saknas studier som aktualiserar problematiken kring hur förtätning påverkar begravningsplatsers karaktär och funktion. Eftersom förtätning är en återkommande strategi som används för att skapa hållbara stadsmiljöer och nå globala målsättningar så är studier som fokuserar på förtätningens effekter relevanta för många olika platser. Sammantaget gör dessa faktorer att begravningsplatsen och dess roll i den täta staden är ett aktuellt och relevant fördjupningsområde som passar väl för ett examensarbete på landskapsarkitektprogrammet.

Syfte och frågeställningar

Syftet med det här arbetet är att undersöka hur den planerade förtätningen av Ulleråker kommer påverka Ulleråkers kyrkogård och hur platsen skulle kunna användas i framtiden. Målet med arbetet är att diskutera olika tillvägagångssätt för hur kyrkogårdens värden och funktioner skulle kunna stärkas och diskutera för- och nackdelar med dessa utifrån ett gestaltungs-perspektiv med hänsyn till juridiska aspekter. Arbetet är tänkt att kunna inspirera vid gestaltning av liknande kyrkogårdsmiljöer och samtidigt belysa de komplexa frågor som berör utveckling av historiska kyrkogårdar.

- Vilka faktorer och rumsliga strukturer påverkar karaktären på Ulleråkers kyrkogård idag?
- Hur kommer den planerade förtätningen av Ulleråker att påverka Ulleråkers kyrkogård?
- Hur kan Ulleråkers kyrkogårds värden och funktioner stärkas i samband med den planerade förtätningen av Ulleråker?

Avgränsningar

Projektet avgränsas geografiskt och tematiskt till att omfatta Ulleråkers kyrkogård och kyrkogårdens närmaste omgivning. Fokus för arbetet ligger på kyrkogården och området innanför kyrkogårdsmuren men eftersom kyrkogården är en del av ett större sammanhang kommer också en del utblickar göras till kyrkogårdens närområde. Även om gestaltungsfrågor berörs så är målet med arbetet inte att ta fram en gestaltning för platsen utan endast att visa på och diskutera potentiella exempel för framtida utveckling.

Metod

Det här kapitlet redogör för hur arbetet har genomförts genom att presentera de metoder som använts, arbetets huvudsakliga källmaterial samt arbetets struktur. Kapitlet inleds med en översiktlig introduktion av arbetets övergripande struktur vilket följs av en genomgång av respektive metod och när, under arbetets fyra delsteg, som metoden tillämpats.

2 / Träkorset i kyrkogårdens södra del.

METOD

Arbetet inleds med ett kort bakgrundskapitel som sätter Ulleråkers kyrkogård i ett historiskt sammanhang samt redogör för juridiska förutsättningar som påverkar begravningsplatser i Sverige. Därefter följer arbetets resultat vilket är uppdelat i fyra steg och genomfördes genom en kombination av olika typer av metoder. Arbetet presenteras i form av en löpande diskussion där resultatet jämförs med andra studier och samtida forskning. De första tre stegen genomfördes för att bygga upp en kunskap och förståelse för platsen genom metoderna platsanalys, dokumentstudie och intervju. Arbetets fjärde steg utgörs av en framåtblickande och reflekterande diskussion där resultaten från arbetets tre första steg syntetiseras. Arbetsprocessen är illustrerad i figur 3 (se nästa sida).

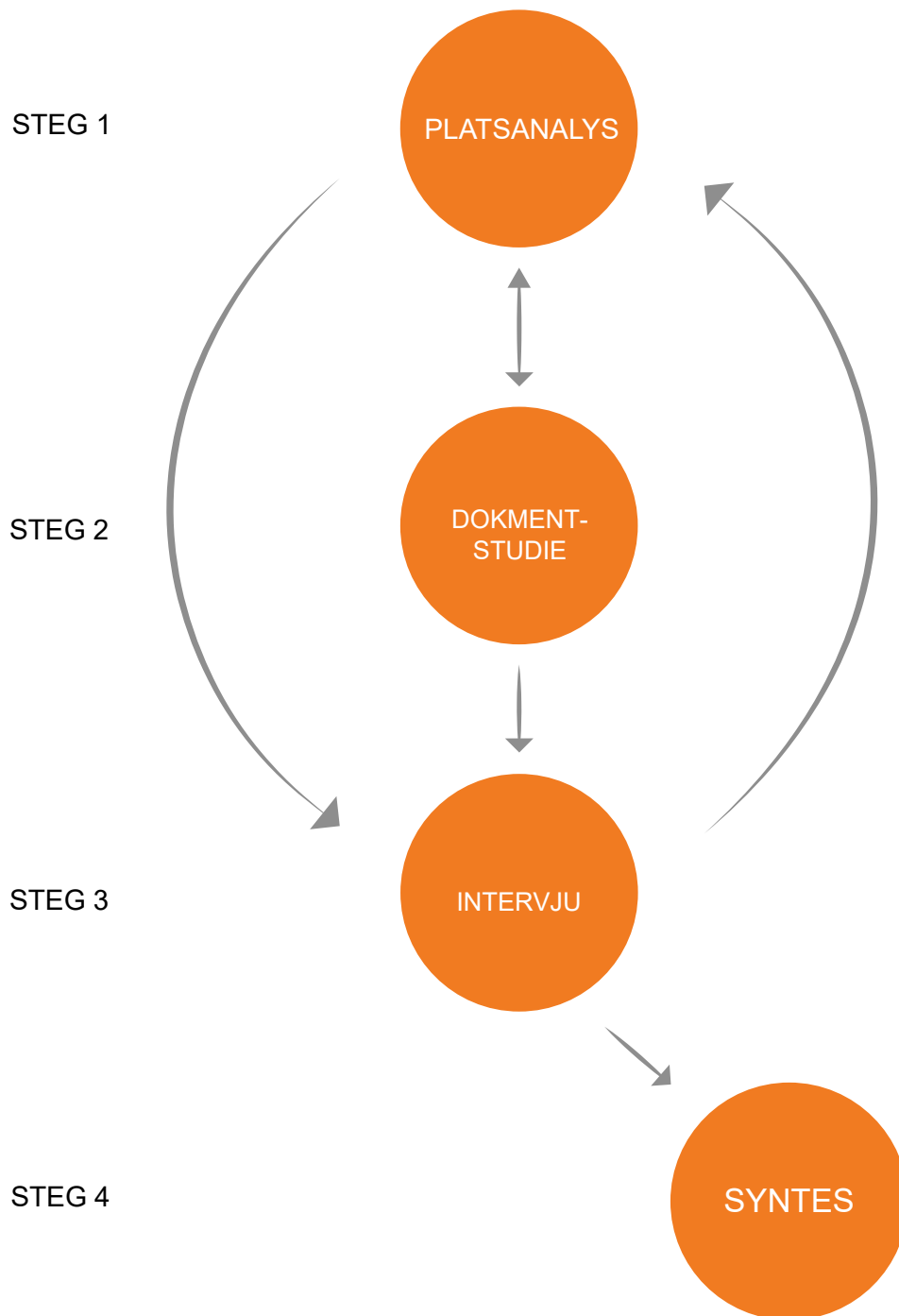
Bakgrund

Arbetet inleds med ett bakgrundskapitel som ger en kortfattat presentation av begravningsverksamheten i den svenska kontexten och redogör för juridiska bestämmelser som påverkar utformning och möjligheten att genomföra förändringar på begravningsplatser i Sverige. Bakgrunden innehåller också en kort historik där Ulleråkers kyrkogård och platsen historia presenteras. Syftet med bakgrunden är att skapa en historisk och samtida inramning till arbetet och klargöra förutsättningar för platsen som senare kommer att diskuteras i resultatet.

Avsnittet som beskriver begravningsverksamheten i den svenska kontexten bygger på de svenska lagtexter som berör begravningsplatser; brottsbalken (SFS 1962:700), kulturmiljölagen (SFS 1988:950) och begravningslagen (SFS 1990:1144). Lagtexterna kompletteras av Nordh, H. (2023) sammanställning av begrepp i begravningsverksamheten samt statistik från Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund (SKKF 2022).

Det källmaterial som använts som utgångspunkt för den historiska bakgrunden utgörs av arkivmaterial från Riksarkivet i Uppsala i form av kyrkogårdens upptecknade gravkarta från 1973 (se figur 6, sid 30) och kyrkogårdens gravbok för åren 1909-1954 (Ulleråkers sjukhus u.å.). Bakgrunden innehåller också kartmaterial från lantmäteriets historiska kartarkiv och fotografier från Medicinhistoriska museet i Uppsalas arkiv. Vid arkivsökningarna i Riksarkivet i Uppsalas arkiv samt Medicinhistoriska museet användes sökorden Ulleråker, kyrkogård, hospitalkyrkogård och begravningsplats för att hitta relevant material. Då materialet var begränsat genomfördes också bredare sökningar med sökorden Ulleråker och hospital och resultatet avgränsades sedan till kyrkogårdens aktiva period 1909-1954 och genomsöktes översiktligt utifrån den typ av källmaterial som kunde beröra Ulleråkers kyrkogård.

Vid sidan av ovan nämnda arkivsökningar genomfördes också sökningar på tryckt

3/ Illustration av arbetsprocessens fyra steg, vilka metoder som använts och hur de är sammanlänkade.

material om Ulleråker vid Uppsala universitets bibliotekssöktjänst. Då identifierades två böcker som bedömdes vara av relevans för arbetet och komplettera arkivmaterialet. Tom Lundins bok Guds åker vid Ulleråker (Lundin 1999) som handlar om Ulleråkers kyrkogård och ger en fördjupad bild av platsen genom att bygga på journalanteckningar och personlig kommunikation med tidigare anställda vid hospitalet samt Eric Österbergs och Bengt Ekbloms bok Historia om och kring Ulleråkers sjukhus (Österberg & Ekblom 1999) som innehåller bildmaterial och texter som beskriver framväxten av sjukvårdsverksamheten vid Ulleråker.

Steg 1: Platsanalys

Efter det inledande bakgrundskapitlet följer arbetets resultat som är uppdelat i fyra steg. Det första steget är platsanalysen. Platsanalysen genomfördes genom en kombination av skrivbordstudier och platsbesök. Under våren 2024 genomfördes återkommande platsbesök på Ulleråkers kyrkogård under månaderna februari, mars, april och maj. Platsbesöken genomfördes i syfte att inventera och analysera vilka faktorer och fysiska strukturer som finns på kyrkogården idag samt hur dessa påverkar upplevelsen av platsen. Tillvägagångssättet på platsen inspirerades av Kevin Lynchs (1964) metod för att analysera stadsmiljöer men modifierades med anpassning till platsen. Begreppen stråk, knutpunkter, områden, kanter/gränser och landmärken (Lynch 1964) strukturerades under kategorierna rörelse, karaktärsområden, rumslighet och en övergripande upplevelse av platsen. Dessutom analyserades platsen naturvärden och de förändringar som pågår på kyrkogården just nu.

Att återkomma regelbundet till kyrkogården under arbetets gång fungerade som ett sätt att utveckla och fördjupa en förståelse för platsen och att också observera variationer i miljön över tid, både med hänsyn till

säsong och tid på dygnet. Platsbesöken dokumenterades genom anteckningar, fotografier och snabba skisser. Vid sidan av platsbesöken genomfördes också kompletterande skrivbordsstudier för att skapa en förståelse för områdets övergripande struktur samt information om omgivande verksamheter.

Resultatet från platsanalysen presenteras genom text, planer, sektioner och fotografier från platsen och struktureras utifrån identifierade strukturer och faktorer som påverkar karaktären på platsen.

Steg 2: Dokumentstudie

Den andra delen av arbetet innefattar en dokumentstudie av kommunala planeringsdokument från Uppsala kommun. Dokumentstudien genomfördes i syfte att kartlägga och analysera hur planförslaget för Ulleråker kommer påverka Ulleråkers kyrkogård och vilka värden och funktioner begravningsplatsen tillskrivs i plandokumentet.

Analysen har huvudsakligen utgått från Planprogrammet för Ulleråker (Uppsala kommun 2016b) eftersom det är det dokument som redogör och presenterar Uppsala kommuns vision och förslag för utbyggnaden av stadsdelen Ulleråker och således visar på en framtidsbild för området och för Ulleråkers kyrkogård. Valet av planprogrammet som huvudsaklig utgångspunkt baserades också på att det var det mest detaljerade planeringsdokumentet som fanns tillgängligt vid tidpunkten för arbetet då detaljplanerna för området ännu inte har färdigställts. Vid sidan av planprogrammet analyserades också programsamrådsredogörelsen för Ulleråkers planprogram (Uppsala kommun 2016a) vilken bedömdes särskilt relevant eftersom den lyfter synpunkter på planprogrammet från andra myndigheter, institutioner och privatpersoner. Både planprogrammet och programsamrådsredogörelsen genomsöktes

både i text och bildmaterial efter information som berörde kyrkogården eller kyrkogårdens geografiska närmiljö.

För att få en bredare bild av olika aspekter som påverkar utformningen av planprogrammet genomfördes också en mer översiktlig analys av underlagsutredningar och mer övergripande planeringsdokument som legat till grund för planprogrammet. Även dessa dokument genomsöktes efter information i både text och bild som antingen berörde Ulleråkers kyrkogård eller platsens geografiska närområde. Baserat på den genomgången valdes ett antal utredningar ut: Naturinventering av Ulleråker i Uppsala (Aronsson 2013), Kulturhistorisk utredning av Ulleråkersområdet (Lundgren 2014), Scenarioanalys program för Ulleråker. Underlag för konsekvensbedömning av ekologiska landskapssamband (Koffman 2015) samt Södra staden fördjupad översiktsplan (Uppsala kommun 2018). Utredningarna och dokumenten bedömdes vara av relevans för arbetet genom att antingen definiera värden och funktioner kopplade till Ulleråkers kyrkogård eller genom att beröra effekter som förtätningen av Ulleråker kan komma att medföra för Ulleråkers kyrkogård.

Resultatet av dokumentstudien presenteras i form av en diskussion där identifierade effekter av planförslaget och dess påverkan på Ulleråkers kyrkogård diskuteras och relateras till samtida forskning om begravningsplatser.

Steg 3: Intervju

Under arbetets gång genomfördes två intervjuer; en intervju med Peter Berglund, kyrkogårdschef vid Uppsala pastorat och en intervju med Marcus Ekström, projektledare för stadsbyggnadsprojektet Tallstråket och anställd av Uppsala kommun. Intervjuerna genomfördes i syfte att komplettera dokumentstudien och fånga upp värden och funktioner förknippade med Ulleråkers

kyrkogård och tankar om hur dessa kan förvaltas i framtiden. Ett ytterligare syfte med intervjuerna var att inhämta information som inte finns tillgänglig via öppna källor eller offentliga dokument. Från Uppsala kommun innefattade detta information om eventuella förändringar i detaljplanarbetet gentemot planförslaget som i sin tur skulle kunna medföra ytterligare effekter för Ulleråkers kyrkogård.

Representanter för Uppsala kommun och Svenska kyrkan valdes ut för intervjun eftersom de utgör de två institutioner som har mest inflytande över Ulleråkers kyrkogård. Uppsala kommun som planläggare av marken och markägare för kyrkogården och Svenska kyrkan som ansvarig för begravningsverksamheten och platsens förvaltning. Peter Berglund bedömdes vara en lämplig intervjuperson eftersom han i rollen som kyrkogårdschef har insyn i både kyrkogårdens förvaltning och Svenska kyrkans syn på Ulleråkers kyrkogård i framtiden, dessutom har han också varit involverad i diskussioner med Uppsala kommun under den pågående planprocessen för Ulleråker. Från Uppsala kommun bedömdes Marcus Ekström vara en lämplig intervjuperson eftersom han är projektledare för området Tallstråket vilket berör Ulleråkers kyrkogård och således har insyn i planarbetets status och hur Uppsala kommun resonerar kring Ulleråkers kyrkogård och dess värden.

Båda intervjuerna genomfördes med ett semi-strukturerat upplägg och hade en fri form men utgick från en intervjuguide med frågor formulerade på förhand, se bilaga. Ett semi-strukturerat upplägg valdes för att rikta in intervjun mot vissa bestämda ämnen och samtidigt bibehålla en öppenhet i samtalet (Dalen 2015:34; Klingberg & Hallberg 2021:190). Det framstod som viktigt att intervjuformen erbjöd möjligheten att brodera ut svaren och bredda perspektiven så att eventuella okända aspekter som kunde bli av relevans för arbetet längre fram kunde

fångas in. Intervjuerna genomfördes på kyrkogårdsexpeditionen i Uppsala respektive i Uppsala stadshus. Båda intervjuerna spelades in och transkriberades med tillstånd från de intervjuade. Det insamlade materialet bearbetades genom att det transkriberade materialet lästes igenom och därefter strukturerades genom en tematisk analys (Dalen 2015:110). Materialet lästes igenom flera gånger och fyra olika teman identifierades baserat på funktioner och värden som i intervjuerna tillskrevs Ulleråkers kyrkogård. Därefter valdes ett antal citat ut som på olika sätt ansågs kunna exemplifiera och motivera identifierade funktioner och värden.

Resultatet av intervjuerna presenteras i en sammanfattad form där intervjumaterialet strukturerats utifrån identifierade teman. Innehållet presenteras i form av en diskussion där identifierade värden och funktioner diskuteras och jämförs med rådande forskning om begravningsplatser.

Steg 4: Syntes

Arbetets fjärde steg är en syntes av det material som insamlats och diskuterats under steg 1-3. Med utgångspunkt i de analyser och slutsatser som framkommit i arbetets tre första steg så diskuteras framtiden för Ulleråkers kyrkogård. Syntesen lyfter olika strategier för hur identifierade värden och funktioner förknippade med Ulleråkers kyrkogård skulle kunna utvecklas och stärkas i framtiden med hänsyn till den planerade förtätningen av Ulleråker.

I synteskapitlet används fyra teoretiska huvudkällor för att stödja och underbygga det resonemang som förs kring kyrkogårdens utveckling i framtiden. Dessa är Foucaults koncept om heterotopier som redogörs för i *Of Other Spaces* (Foucault & Miskowiec 1986). Wingrens koncept om passager och minnesobjekt vilka redogörs för i *En landskapsarkitekts konstnärliga praktik: kunskapsutveckling via en självbiografisk*

studie (Wingren 2009) samt *Designing a Memorial Place: Continuing care, Passage landscapes and Memories of the Future* (Petersson & Wingren 2011). Nordh et al. (2023) artikel *Disrespectful or socially acceptable? – A nordic case study of cemeteries as recreational landscapes* som berör rekreation på begravningsplatser i Norden. Nassauers artikel *Messy Ecosystems, Orderly Frames* (1995). Urvalet av det teoretiska materialet gjordes under arbetet med steg 4, efter att de tre första stegen i resultatet genomförts, och baserades på att de i olika grad bedömdes relevanta för de sammanslagna resultatet av platsanalysen, dokumentstudien och intervjumaterialet.

Foucaults teori kring heterotopier bedömdes som relevant för arbetet eftersom den både berör begravningsplatser och institutionsmiljöer och på så vis kan användas för att diskutera Ulleråkers kyrkogårds historiska sammanhang och den stigmatisering som historiskt har präglat kyrkogården.

Wingrens teori bedömdes som relevant för arbetet eftersom den på vetenskaplig grund både behandlar begravningsplatser och gestaltning samt ger en konkret ingång till hur landskapsarkitekter kan tänka för att utforma andliga rum och miljöer som kan stödja sorgearbete. Wingrens teori identifierades i den inledande artikelgenomgången, se nästa rubrik.

Nordh et al. (2023) artikel om rekreation på begravningsplatser bedömdes som relevant eftersom att den erbjöd ett sätt att definiera och tydliggöra begreppet rekreation samt att den berör rekreation på begravningsplatser i en nordisk kontext. Artikeln identifierades i den inledande artikelgenomgången, se nästa rubrik.

Nassauers teori bedömdes som relevant eftersom den innehåller konkreta tillvägagångssätt hur biologisk mångfald kan förenas med andra värden. Detta bedömdes som särskilt betydelsefullt i diskussionen

om hur naturvärden kan kombineras med andra funktioner och värden på en liten begravningsplats som Ulleråkers kyrkogård.

Teorierna som används i synteskapitlet presenteras mer fördjupat i kommande teorikapitel.

Resultatet är strukturerat utifrån de funktioner och värden som identifierades i intervjumaterialet och presenteras, som ovan nämnt, i form av en diskussion med paralleller till teoretiskt material och rådande forskning.

Oslo and Copenhagen (Grabalov & Nordh 2022), Biodiversity functions of urban cemeteries: Evidence from one of the largest Jewish cemeteries in Europe (Kowarick et al. 2016), Qualities and functions ascribed to urban cemeteries across the capital cities of Scandinavia (Nordh & Evensen 2018), A peaceful place in the city—A qualitative study of restorative components of the cemetery (Nordh et al. 2017).

Arbetets struktur och övrigt referensmaterial

Arbetets resultat är upplagt som en löpande diskussion där resultatet i platsanalysen, dokumentstudien, intervjuerna och syntesen kopplas till och jämförs mot samtida forskning om begravningsplatser. De vetenskapliga artiklar som används och kopplas till resultatet identifierades i inledningsskedet när arbetets problemrymd och sammanhang skulle identifieras. Sökningen på vetenskapligt material genomfördes i Primo och Google Scholar på sökorden begravningsplats/er, kyrkogård, cemetery, Sweden, Scandinavia användes. Sökningen avgränsades till resultat som berörde Sverige och Skandinavien eftersom begravningsverksamheten ser olika ut i olika länder och det här arbetet berör Ulleråkers kyrkogård som ligger i Sverige. Resultatet filtrerades sedan utifrån relevans för ett arbete med fokus på landskapsarkitektur. Materialet lästes igenom översiktligt och genom artiklarnas referensmaterial identifierades några ytterligare artiklar som bedömdes som intressanta.

Artiklar, utöver de som redan nämnts som en del av synteskapitlet, och som sedan kom att användas i arbetet är: Public life among the dead: Jogging in Malmö cemeteries (Grabalov 2018), The Future of Urban Cemeteries as Public Spaces: Insights from

TEORI

Det här kapitlet presenterar de fyra teorier som används i steg 4: syntes. Foucaults koncept heterotopier (Foucault & Miskowiec 1986). Wingrens teori och begrepp kring passager och minnesobjekt (Wingren, Petersson & Wingren 2011). Nordh et al. (2023) terminologi kring passiv och aktiv rekreation och zonerings samt Nassauers (1995) teori kring hur ekologiska värden kan förenas med kulturella föreställningar om ett omhändertaget landskap.

Begravningsplatser som heterotopier

I texten *Of other spaces* (Foucault & Miskowiec 1986) introducerar Foucault begreppet heterotopier. Enligt Foucault är en heterotopi en verklig plats som existerar men som befinner sig utanför samhällets normala sociala och kulturella strukturer. En heterotopi kontrasterar mot eller speglar resten av samhället men följer sina egna regler. Exempel på olika heterotopier är sjukhus och fängelser. I texten utforskar Foucault olika typer av heterotopier och hur de fungerar och kopplar detta till sociala normer och maktstrukturer. Foucault delar in heterotopier i krisheterotopier och avvikelsetheterotopier. Krisheterotopier är miljöer för individer som på ett eller annat sätt befinner sig i en övergång eller ett tillstånd av kris medan avvikelsetheterotopier är miljöer reserverade för människor vars beteende avviker från samhällets norm eller standard.

Begravningsplatser är enligt Foucault ett exempel på en krisheterotopi eftersom det

är en plats kopplad till övergången mellan liv och död, det är både en plats reserverad för de döda som ligger begravda och för de levande som uppsöker platsen för att sörja och bearbeta förlusten av de som gått bort. Begravningsplatser binder också ihop tid och rum genom att fungera som en plats där människor från olika tidsperioder ligger begravda tillsammans och där minnen från det som har varit bevaras i ett fysiskt rum, vilket också kan besökas i nuet. Vidare beskriver Foucault hur begravningsplatser speglar kulturella värderingar och synen på döden. Detta exemplifierar han genom att gå igenom hur begravningsplatser över tid gått från att ligga i stadens centrum till att förflyttas ut i samhällets utkant. Detta menar han speglar hur samhällets syn på döden har förändrats över tid och visar på en övergång från att döden varit en central del i samhället till en önskan om att separera de döda och de levande.

Psykiatriska institutioner är enligt Foucault exempel på avvikelsetheterotopier eftersom att det är platser för människor som avviker från samhällets normer och fungerar som miljöer som ska isolera och kontrollera avvikande beteende. Det speglar samhällets normer och visar på en manifestation av makt där människor som avviker ska övervakas och separeras från resten av samhället. Vidare menar Foucault att även psykiatriska institutionsmiljöer har förändrats över tid genom att gå från fängelse- eller asylliknande miljöer till de mer öppna vårdinrättningar som finns idag vilket reflekterar hur samhällets syn på psykisk ohälsa har utvecklats över tid.

Gestaltning av begravnings- och minnesplatser : Passage och minnesobjekt

I sin forskning använder Wingren (Wingren 2009, Petersson & Wingren 2011) begreppen passage och minnesobjekt som två teoretiska och praktiska verktyg tillgängliga för landskapsarkitekter i gestaltningen av minnesplatser och begravningsplatser. Enligt Wingren är passager viktiga element för att leda en besökare genom olika delar av en plats. Vid sidan av att möjliggöra fysisk rörelse kan en passage också markera en övergång mellan olika platser, tider eller tillstånd. På så vis blir en passage en viktig övergång som vid en minnes- eller begravningsplats eftersom den ger en besökare möjligheten att anpassa sitt sinnestillstånd och förbereda sig för mötet med den nya, andliga platsen. Enligt Wingren spelar många olika faktorer in i hur en passage upplevs, däribland hastighet och riktning och beroende på hur en passage är gestaltad så kan det som ramar in en plats antingen fungera som en gräns eller utgöra en koppling mellan det som är innanför och omgivningen.

Vid sidan av passage använder Wingren också begreppet minnesobjekt som viktiga element att inkludera vid gestaltning av minnes- och begravningsplatser. Enligt Wingren är ett minnesobjekt ett symboliskt objekt som genom placering och utformning kan bidra till att ladda ett landskap och förmedla och tillgängliggöra en plats historia och identitet för en besökare. Minnesobjekt kan exempelvis vara en skulptur, ett monument eller andra objekt som bär på en symbolisk betydelse. Enligt Wingren kan minnesobjekt också fungera som fokuspunkter för sorgebearbetning och minnesritualer vilket gör de till viktiga element vid gestaltning av begravnings- och minnesplatser.

Passiv och aktiv rekreation på begravningsplatser

I artikeln *Disrespectful or socially acceptable? – A nordic case study of cemeteries as recreational landscapes* undersöker Nordh et al. (2023) hur nordiska begravningsplatser används för rekreation samt belyser faktorer som påverkar olika åsikter om vilka aktiviteter som anses respektfulla och socialt acceptabla. I diskussionen om vad som påverkar människors inställning till rekreation på begravningsplatser så skiljer Nordh et al. (2023) på aktiv och passiv rekreation. Passiv rekreation definieras som lugna aktiviteter exempelvis promenader eller att sitta på en bänk och ta in miljön medan aktiv rekreation innefattar olika typer av aktiviteter med högre intensitet så som löpning eller cykling. Studien visar att passiv rekreation generellt anses som godtagbar på begravningsplatser medan aktiv rekreation betraktas som mer kontroversiellt då det kan upplevas som störande. Att inkludera passiva former av rekreation på en begravningsplats blir ett sätt att inkludera rekreation och samtidigt bibehålla en fridfull atmosfär på begravningsplatsen. Vidare menar Nordh et al. (2023) att zoneringsverktyg som kan användas för att skapa olika delområden på en begravningsplats och således separera olika aktiviteter och därmed skapa utrymme för rekreation utan att det sker på bekostnad av de som uppsöker begravningsplatsen för att sörja.

Förening biologisk mångfald med kulturella föreställningar om ett omhändertaget landskap

I artikeln *Messy ecosystems, orderly frames* diskuterar Nassauer (1995) hur ekologiska värden kan utformas för att passa in i kulturella föreställningar om hur ett

omhändertaget landskap ska se ut. Nassauer menar att människor generellt har en större förståelse för det vilda och oordnade om det inordnas i en ordnad struktur. Vidare menar Nassauer att miljöer med höga ekologiska värden ofta uppfattas som stökiga och fula vilket beror på att vi är präglade av kulturella föreställningar om vilka landskap som är estetiska och inte. Om det framgår att det finns en mänsklig intention bakom varför något ser ut som det gör blir det lättare för människor att acceptera och relatera, vilket i förlängningen också påverkar möjligheten att uppskatta och vårda ett landskap.

För att kombinera biologisk mångfald och ekologiska värden med det mänskliga behovet av ordning och struktur så förespråkar Nassauer användandet av olika typer av ramar och strukturer som kan ge landskapet ett ordnat och pryddigt uttryck samtidigt som det finns utrymme för mer friväxande och stökiga miljöer där ekologiska värden kan få utvecklas ostört. Enligt Nassauer är gestaltungsgrepp som tydliga raka rader, klippta kanter, beskärning och formklippning samt framträdande mönster olika exempel på åtgärder som visar att det finns en tydlig mänsklig intention i en naturmiljö. Nassauer menar också att vad som signalerar ett omhändertaget landskap varierar mellan olika kulturer och gemenskaper vilket är någonting som behöver beaktas vid gestaltning.

Bakgrund

I det här kapitlet presenteras bakgrunden till arbetet vilket både innefattar generell information om begravningsverksamheten i Sverige och en historisk bakgrund för Ulleråkers kyrkogård. Kapitlet inleds med en översiktlig genomgång av aktörer och faktorer som är involverade i det svenska begravningsystemet, sen följer en kortare redogörelse för olika juridiska bestämmelser som reglerar möjligheten att genomföra förändringar på befintliga begravningsplatser. I kapitlets andra del presenteras en historisk bakgrund för Ulleråkersområdet och framväxten av vårdverksamheten som både präglat området men också varit en förutsättning för Ulleråkers kyrkogård.

4 / Smidesgrindarna in genom kyrkogårdsmuren.

BAKGRUND

Begravningsverksamheten i den svenska kontexten

Begravningsverksamheten i Sverige skiljer sig från många andra länder genom att bygga på en samverkan mellan staten och Svenska kyrkan. Den som har begravningsansvaret inom ett givet område kallas för huvudman eller begravningshuvudman och utgörs vanligtvis av en församling eller ett pastorat inom Svenska kyrkan (Nordh 2023:10). Hur begravningshuvudmannen ska sköta begravningsverksamheten är lagstadgat och regleras i begravningslagen (SFS 1990:1144). För att sköta sitt uppdrag som bland annat innefattar att ordna och hålla gravplatser, ombesörja gravsättningar och förvalta begravningsplatser så får begravningshuvudmannen ta del av skattemedel i form av begravningsavgiften, vilket är en avgift som alla som är folkbokförda och har en beskattningsbar förvärvsinkomst i Sverige betalar (SFS 1990:1144).

På en begravningsplats är äganderätten uppdelad mellan begravningshuvudmannen och enskilda privatpersoner i ett system som bygger på gravrätt. När en gravsättning ska genomföras så upplåter begravningshuvudmannen en gravrätt till en gravrättsinnehavare, vilket oftast är en anhörig till den avlidne (Nordh 2023:18). Med gravrätten följer både rättigheter och skyldigheter; gravrättsinnehavaren har rätt att bestämma om vem som får gravsättas inom gravplatsen samt hur gravvården och eventuell utsmyckning ska se ut, men med gravrätten följer också ett ansvar för att hålla gravplatsen i ett ordnat och värdigt

skick (SFS 1990:1144). Om ingenting annat har bestämts så varar en gravrätt i 25 år och när en upplåtelse har löpt ut så återgår gravrätten till huvudmannen (SFS 1990:1144). Efter det att en gravrätt är återlämnad och minst 25 år har passerat sedan den senaste gravsättningen så har begravningshuvudmannen möjlighet att återanvända gravplatsen och på nytt upplåta den för en ny gravsättning (SFS 1990:1144).

Svenska begravningsplatser innehåller ofta en bred variation av olika typer gravar vilket är ett resultat av att det genom historien har funnits olika begravningssedvänjor. Ett viktigt historiskt skifte är introduktionen av kremering som inleddes i och med att Sverige fick sitt första krematorium i slutet av 1800-talet (SKKF 2010). Krematorieverksamheten tog fart under 1930-talet och enligt statistik från Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund, SKKF, har antalet kremeringar sedan dess bara fortsatt att öka (SKKF 2022). Den senaste statistiken visar att 83% av andelen avlidna kremerades år 2022 vilket kan jämföras med 7% år 1941 (SKKF 2022). Ökningen av kremeringen under 1900-talet bidrog till att de traditionella kistgravarna kompletterades av urngravar och idag finns också ett flertal ytterligare gravskick; däribland minneslunden, askgravlunden, kolumbariet och askgravplatsen.

Som redan har berörts regleras begravningsverksamheten i Sverige av begravningslagen (SFS 1990:1144). Utöver begravningslagen finns också ett flertal andra lagtexter som på olika sätt

bestämmer vad som är tillåtet och inte på en begravningsplats. Inom ramen för det här arbetet är lagbestämmelser som reglerar möjligheterna att förändra eller göra om befintliga begravningsplatser av särskilt intresse eftersom de kan påverka både planeringsprocesser och gestaltning. Begravningsplatser kan bland annat vara skyddade, antingen i sin helhet eller innehålla enskilda objekt eller element som har skydd enligt lag.

Begravningslagen innehåller ett flertal bestämmelser som berör begravningsplatser. Bland annat fastställer lagen att mänskliga kvarlevor ska hanteras med respekt; gravar får inte öppnas på ett sådant sätt att stoft eller aska skadas och att det krävs särskilt tillstånd för att flytta gravsatt stoft eller aska till en ny gravplats (SFS 1990:1144). Lagen innehåller också bestämmelser om att begravningsplatser ska förvaltas för att hållas i ett ordnat och värdigt skick och att det krävs tillstånd från länsstyrelsen om en begravningsplats ska läggas ned, överlåtas eller få en annan användning än det som ursprungligen var tänkt (SFS 1990:1144).

Vid sidan av begravningslagen så innehåller också kulturmiljölagen flera bestämmelser som påverkar begravningsplatser. Enligt 4 kapitlet i kulturmiljölagen så är alla begravningsplatser uppförda före 1939 automatiskt skyddade som kyrkliga kulturminnen (SFS 1988:950). Detta inkluderar även vegetation och fasta anordningar som exempelvis murar och portaler. All påverkan på kyrkliga kulturminnen kräver tillstånd från länsstyrelsen vilket innebär att förändringar så som att utvidga begravningsplatsen, uppföra nya byggnader eller ändra medvetet gestaltad vegetation måste prövas (SFS 1988:950). Vidare fastställer kulturmiljölagen också att skyddade begravningsplatser ska skötas och underhållas så det kulturhistoriska värdet inte minskas eller förvanskas (SFS 1988:950).

I Sverige tillämpas evig gravfrid vilket syftar till att mänskliga kvarlevor som gravsatts ska få vila ostört på sin gravplats. Den eviga gravfriden regleras i brottsbalken och fastställer att den som skadar eller flyttar kvarlevor, alternativt öppnar en grav utan lov kan dömas för gravfridsbrott (SFS 1962:700). Lagskyddet omfattar också kistor, urnor, gravar samt gravvårdar (SFS 1962:700).

5 / Flygfoto som visar Ulleråkersområdet.

FOTO: OKÄND FOTOGRAF

Historisk bakgrund

Ulleråkersområdet i södra Uppsala har sedan början av 1800-talet präglats av olika typer av vårdverksamhet vilket lämnat spår i form av både byggnader och kulturhistoriska miljöer (se figur 5). Utvecklingen inleddes 1811 då Upsala Hospitals- och Lasarettsinrättning flyttade ut till de tidigare kronobrännerbyggnaderna i vad som idag är Ulleråker (Lundin 1999:34; Österberg & Ekblom 1999:10). Flytten medförde att vårdverksamheten fick mer utrymme vilket sin tur möjliggjorde att patienter kunde delas upp och separeras i olika byggnader; fysiskt sjuka vårdades på lasarett och de psykiskt sjuka vårdades på hospital (Österberg & Ekblom 1999:7). Lasarettet blev dock kortvarigt på platsen och flyttades 1850 tillbaka in till centrala Uppsala vilket innebar att hela Ulleråkersområdet därefter kom att tillägnas vård av psykisk sjukdom (Österberg & Ekblom 1999:12).

Hospitalverksamheten kom sedan från mitten av 1800-talet att succesivt utökas med nya byggnader till följd av fler patienter, större upptagningsområde och längre behandlingstider. Eftersom kunskapen om psykisk ohälsa var begränsad och det saknades effektiva behandlingsmetoder så var det många patienter som diagnostiserade med mångåriga eller livslånga behandlingar (Lundin 1999:34). Det medförde i sin tur att vården på hospitalet blev fokuserad på omvårdnad och en stor del av behandlingen handlade om att hålla de intagna patienterna sysselsatta, vilket bland annat gjordes genom trädgårdsskötsel, jordbruk och hantverk, aktiviteter som bedrevs inom det inhägnade hospitalområdet (Österberg & Ekblom 1999:13). Med tiden kom hospitalet att succesivt utvecklas till ett avskärmat och självhushållande "samhälle i samhället" där läkare, sjukpersonal och patienter bodde, levde och arbetade tillsammans (Lundin 1999:34).

Den stora ökningen av antalet intagna patienter och patienter med livslånga behandlingsperioder skapade med tiden ett behov av en hospitalkyrkogård. Under hela 1800-talet hade avlidna patienter begravts inne på Gamla kyrkogården i centrala Uppsala men 1909 fick hospitalet en egen kyrkogård (Lundin 1999:35). Kyrkogården anlades i skogen utanför det inhägnade hospitalsområdet medan hospitalets begravningskapell uppfördes inne på området (se figur 8). Vid en begravning genomfördes således jordfästningen inne på området i begravningskapellet och därefter kördes i procession med vagn ut till begravningsplatsen (Lundin 1999:37). Patienterna hade också en viktig roll i begravningsverksamheten och hjälpte till både med uppgifter som att köra vagnen men också gräva gravarna och ta hand om begravningsplatsens skötsel (Lundin 1999:37).

Efter gravsättningen markerades gravarna med enkla träkors med undantag för några gravar som smyckades med gravstenar. Hur många är idag är oklart, en del finns bevarade och en del finns dokumenterade i historiska fotografier, men med hänsyn till att det sannolikt var anhöriga som bekostade eventuella gravvårdar så var det förmodligen endast ett begränsat antal gravar som fick en mer påkostad utsmyckning (Lundin 1999:38, 40). Vid sidan av ekonomiska faktorer speglar detta också den skam som var förknippad med psykisk ohälsa under den här tiden och vilken ledde till att många anhöriga inte ville kännas vid den sjuke och gärna såg att han eller hon vårdades, och begravdes, på annan ort (Lundin 1999:20). Det framkommer också i antalet patienter som begravts på kyrkogården. Trots att majoriteten av de intagna patienterna kom från Mellansverige, och således hade ganska nära till sin hemort, så är det endast två patienter som begravdes på en annan gravplats (Lundin 1999:39).

etablissement

alla utredna = gamla järn of sten

6/ Ägomätning från 1911. Hospitalets nyanlagda begravningsplats var 1911 kvadratisk med fyra kvarter och ett korsformat gångstråk. Begravningsplatsen låg avskilt placerad mellan hospitalområdet i öster och landsvägen till Flottsund i väster. Vid tidpunkten för upprättandet av kartan hade distinktionen mellan hospital och asyl avskaffats men de rödmarkerade byggnaderna i nordöst utgör det som tidigare var hospitalet och den rödmarkerade byggnaderna i sydöst det som var asyl. Kyrkogården var 1911 omgärdad av skog. Kyrkogården och landsvägen markerad med vit streckad linje i kartan.

Den första kända illustrationen av kyrkogården är Lantmäteriets ägomätning från 1911 där kyrkogården finns utritad i hospitalsområdets västra utkant omgiven av skog (se figur 6). Av kartan går att utläsa att kyrkogården då hade en kvadratisk form med fyra kvarter och ett centralt korsformat gångstråk. Ursprungligen omgärdades kyrkogården av ett trästaket men det revs 1928 och ersattes med en 480 löpmetrar lång kallstensmur (Lundin 1999:37). Muren uppfördes under en fyraårsperiod av patienter och skötare och stod färdig 1932 (Lundin 1999:37). De två huvudsakliga källor som finns att tillgå för information om begravningsplatsen utformning och gravsättningar innefattar kyrkogårdens bevarade gravbok (Ulleråkers sjukhus u.å.) och kyrkogårdens gravkarta från 1973 (se figur 6, Riksarkivet i Uppsala). Gravboken redogör för alla avlidna patienter som gravsattes under kyrkogårdens aktiva år medan gravkartan (se figur 7) visar på kyrkogårdens utformning; hur gravplatserna är orienterade och i vilken ordning de tagits i bruk.

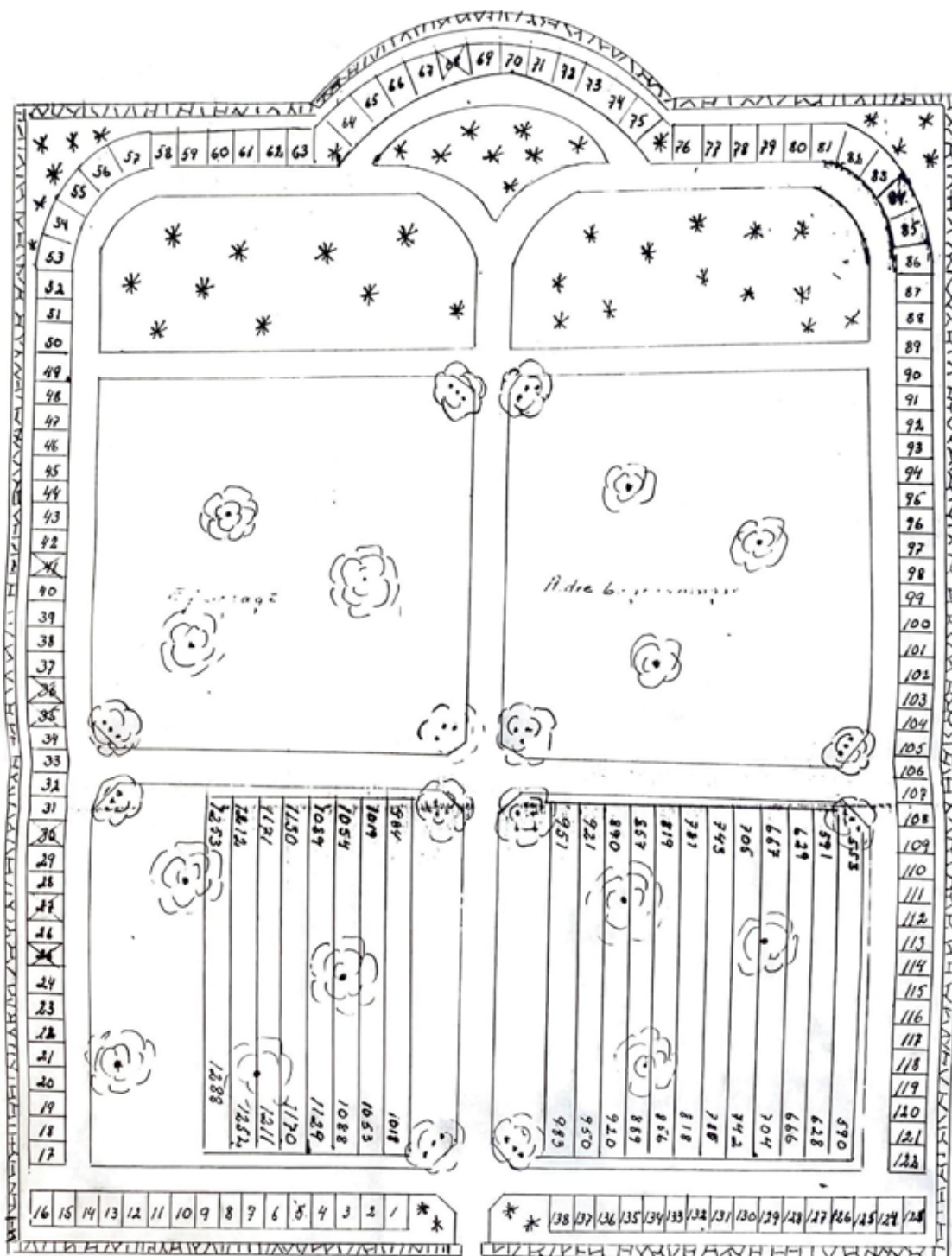
Enligt gravboken har totalt 1290 patienter gravsatts på kyrkogården, den första endast några dagar efter invigningen år 1909 och den sista i början av år 1954. Även om gravkartan innehåller viss information om ordningen som gravsättningen skett så saknas mer detaljerade uppgifter om placering och gravdjup. Utöver det stora antalet gravsatta patienter visar gravkartan att det ursprungligen fanns 138 gravar reserverade för sjukvårdspersonal. Av dessa hade enligt gravkartan endast åtta personalgravar tagits i bruk 1973; sju gravar längs kyrkogårdens norra och östra sida samt överläkarens grav på hedersplats vid halvcirkelformen centralt i söder (se figur 6).

Kyrkogårdens utformning visar på sociala strukturer i sjukvårdsverksamheten och visar på en tydlig distinktion mellan patienter och personal. De få personalgravar som har tagits i bruk ligger spridda längs med kyrkogårdsmuren vilket tyder på att de

anhöriga eller begravda själva fått välja platsen för gravsättning. Detta står i kontrast till patientgravarna som är uppbyggda efter ett linjärt system där patienterna begravdes i den ordning de dog. Denna struktur överensstämmer med andra begravningsplatser från 1800-talet och tidigt 1900-tal; de som hade råd köpte sig en gravplats längs med kyrkogårdsmuren medan de mindre bemedlade var förvisade till de inre gravkvarteren där gravsättning skedde i strikt ordningsföljd, i det så kallade "allmänna varvet" (Larsson 2019). Utformningen med personalgravarna runt om de inre patientkvarteren går också att se ur ett symboliskt perspektiv som att personalen även efter döden skulle fortsätta att vaka över sina patienter (Lundin 1999:67). Att så få personalgravar har tagits i bruk kan förmodligen förklaras av den sociala strukturförändring som mentalsjukvården genomgick under 1900-talet och vilken medförde en upplösning av de slutna "sambällen" som institutionerna ofta utgjorde (Lundin 1999:67).

Vid sidan av att redogöra för hur gravplatserna på Ulleråkers kyrkogård är placerade och numrerade så är gravkartan från 1973 också den tidigaste detaljerade illustrationen över kyrkogårdens utformning. Kyrkogården omgärdas av en mur och har en rektangulär form som bryts upp med en halvcirkelform på kyrkogårdens södra kortsida. Att kyrkogården har gått från att vara kvadratisk till att ha en rektangulär form är ett resultat av att man valde att utöka kyrkogårdsmarken något i och med uppförandet av kyrkogårdsmuren och därmed göra plats för personalgravarna i kyrkogårdens ytterkanter. Detta framstår som troligt eftersom de fyra inre gravkvarteren följer begravningsplatsens ursprungliga form så som den såg ut i Ägomätningen från 1911 (se figur 6).

Kyrkogårdens entré ligger centralt placerad på den norra kortsidan och från entrén leder ett centralt gångstråk som en axel genom kyrkogården upp mot halvcirkelformen

7/ Karta över kyrkogård tillhörande Ulleråkers sjukhus vid Uppsala 1973. Gravkarta upprättad av sjukhusets trädgårdsmästare Henry Passad. Observera att söder är upp till i karten. En jämförelse mellan gravkarta och gravboken visar att de 430 avlidna patienter som är begravda mellan åren 1921–1938 är gravsatta i det nordvästra kvarteret och de 306 avlidna patienter som är begravda mellan 1938–1954 är gravsatta i det nordöstra kvarteret. Det övre högra kvarteret som i gravkarta är betecknat med "äldre begravningar" har 552 patientgravar från perioden 1909-1921 men någon mer detaljerad information om dessa gravars placering framgår inte.

i söder. Den centrala axeln bryts upp av tvärgående, korsande gångstråk i öst-västlig riktning. Gångstråken har i norr formen av ett rutnät som omgärdar de fyra inre gravkvarteren och i söder övergår det rätvinkliga i bågformationer som delvis följer halvcirkelformen i muren. På den centrala axeln, i korsningen söder om patientkvarteren uppfördes 1957 ett stort träkors, vilket inte är uttritat i gravkartan (Lundin 1999:40).

Gravkartan innehåller också en del information om kyrkogårdens växtlighet. I den tillhörande teckenförklaringen skiljer trädgårdsmästare Passad på cypresser, som har en särskild symbol, respektive barrträd och lövträd som har varsinn egen symbol. Vid sidan av cypresserna finns ingen ytterligare information om specifika arter noterat. I kyrkogårdens norra del finns tätare vegetation av barrträd som gissningsvis utgör sparad naturmark som också tillkommit i samband med att kyrkogården utökades då muren byggdes. På de inre gravkvarteren, vid gångstråkets korsningspunkter, står cypresser och markerar siktlinjerna genom kyrkogården i både nord-sydlig och öst-västlig riktning. Bland patientgravplatserna finns tre lövträd planterade i triangulära grupper i vart och ett av de fyra gravkvarteren (Notering: Det som i gravkartan är markerat som cypresser kommer hädanefter att benämnas som tujor, vilket fastställdes efter platsbesöket).

Under den aktiva perioden under 1800- och 1900-talet genomgick sjukvårdsverksamheten på Ulleråker flera omorganisationer för att slutligen bli Ulleråkers sjukhus (Österberg & Ekblom 1999). 1967 upphörde Ulleråkers sjukhus som egen organisation i och med att Landstinget övertog huvudmannaskapet och i samband med detta samlades Uppsala läns psykiatri administrativt till en egen psykiatridivision inom Akademiska sjukhuset (Lundin 1999:40). I och med omorganisationen av psykiatrin tog Akademiska sjukhuset också över

ansvaret för förvaltningen av Ulleråkers kyrkogård och bibehöll det fram till och med 1989 då beslut fattades om att Uppsala kyrkliga samfällighet skulle överta huvudmannaskapet (Lundin 1999:40).

Vad tar jag med mig?

Ulleråkers kyrkogård som utgör fokusområde för det här arbetet är en komplex plats som aktualiserar många juridiska bestämmelser som berörts i kapitlets inledande del. Dels är kyrkogården en kulturmiljö och skyddad till följd av att kyrkogården är uppförd före 1939, dels saknar gravkartan, som redogör för kyrkogårdens gravar, tillförlitlig information om patientgravarnas placering och djup vilket innebär att eventuella markarbeten riskerar att störa den eviga gravfriden. Vidare är kyrkogården också en miljö som i utformning och placering speglar mentalvårdsverksamhetens sociala strukturer och sin tids syn på psykisk ohälsa som något avvikande och skamligt. Sammanfattningsvis gör detta kyrkogården till en plats behöver behandlas med varsamhet både med hänsyn till juridiska bestämmelser men också utifrån ett etiskt perspektiv.

8 / Historiskt fotografi över Ulleråkers gravkapell. Gravkapellet är idag rivet.

FOTO: OKÄND FOTOGRAF

Steg 1: Platsanalys

I det här kapitlet presenteras resultatet av platsbesöken som genomfördes på Ulleråkers kyrkogård under våren 2024. Kapitlet inleds med en övergripande presentation av kyrkogårdens närområde för att sedan avslutas med platsanalysen.

9/ Långa siktlinjer längs med den centrala mittaxeln

STEG 1 : PLATSANALYS AV ULLERÅKERS KYRKOGÅRD

Från att ursprungligen ha legat utanför Uppsala har Ulleråker i takt med att staden växt fått ett alltmer centralt läge. Ulleråker ligger ungefär 4 kilometer från centrala Uppsala och är placerat mellan området Polacksbacken i norr, Sveriges lantbruksuniversitet i söder, Fyrisån i öster och Dag Hammarskjölds väg i väster (se figur 10). Endast en liten del av vårdverksamheten som präglat Ulleråker historiskt finns kvar idag och utgörs numera huvudsakligen av äldrevård. Många av de tidigare sjukvårdsbyggnaderna har på senare tid byggts om för nya ändamål, bland annat till lägenheter och idag är Ulleråker huvudsakligen ett bostadsområde med både äldre och nyare bostadshus. Inom området finns också flera skolor och förskolor. Ulleråker präglas av närhet till natur och ligger omgiven av jordbruks- och skogsmark med både Uppsalaåsen, Fyrisån och Kronparken på nära avstånd.

I Ulleråkers västra utkant ligger Ulleråkers kyrkogård (se figur 11) som i stort sett har legat orörd sedan begravningsplatsens aktiva tid i mitten på 1900-talet. Platsens funktion idag är otydlig och den ligger ganska avskilt och anonymt i ett skogsområde mellan Dag Hammarskjölds väg och ett bostadsområde. Även om stora delar av kyrkogården inte har använts sedan den sista patientgravsättningen 1954 så är Ulleråkers kyrkogård fortfarande en begravningsplats i aktivt bruk eftersom ett fåtal av personalgravarna har aktiva gravrätter¹.

¹ Peter Berglund, kyrkogårdschef, Uppsala pastorat, intervju 2024-02-21

Idag upplåts inga nya gravrätter och de gravsättningar som har genomförts på senare tid har varit i befintliga familjegravar². Kyrkogården är därmed huvudsakligen en historisk plats och för att fylla behovet av gravplatsmark finns istället södra Uppsalas största begravningsplats, Hammarby kyrkogård, som ligger drygt en halv kilometer från Ulleråkers kyrkogård.

Utöver att påverka möjligheten att genomföra förändringar på kyrkogården så medför lagbestämmelserna som berör Ulleråkers kyrkogård effekter för platsens förvaltning. Svenska kyrkan genom Uppsala pastorat utgör kyrkogårdens begravningshuvudman och enligt kyrkogårdschef Peter Berglund förvaltas kyrkogården idag framför allt med målet att upprätthålla statusen och bevara kyrkogården i ett oförändrat skick. Enligt Berglund har syftet och skötselintensiteten varit densamma sedan Svenska kyrkan tog över ansvaret för förvaltningen från Ulleråkers sjukhus 1989 och skötseln har sedan dess innefattat återkommande gräsklippning, ogrärensning i gångarna, viss skötsel av vegetation och vid behov underhåll av kyrkogårdsmuren.

Möjligheten att söka tillstånd för att genomföra förändringar på kyrkogården påverkas också av vem som äger och därmed har rådighet över marken. Till skillnad mot situationen på många andra begravningsplatser så är ansvaret för Ulleråkers kyrkogård uppdelat mellan

² Peter Berglund, kyrkogårdschef, Uppsala pastorat, intervju 2024-02-21

10 / Planområdet Ulleråker ligger i södra Uppsala.
Ortofoto
© Lantmäteriet

11 / Ulleråkers kyrkogård ligger i planområdets västra del.
Ortofoto
© Lantmäteriet

begravningshuvudmannen Uppsala pastorat och Uppsala kommun som äger marken.

I Uppsala är Ulleråkers kyrkogård unik då är den enda begravningsplatsen inom Uppsala stift som Svenska kyrkan förvaltar utan att vara markägare³. Vid tidpunkten för det här arbetet är ägandefrågan mitt i en förvärvsprocess där Uppsala kommun och Uppsala pastorat har kommit överens om att Svenska kyrkan ska få köpa marken av kommunen för en symbolisk summa på 1 krona (Uppsala kommun u.å.). Ärendet ligger just nu (våren 2024) hos lantmäteriet som arbetar med en avstyckning av tomtmarken och när avstyckningen är godkänd och har vunnit laga kraft så ska ett förvärvsavtal upprättas och signeras⁴.

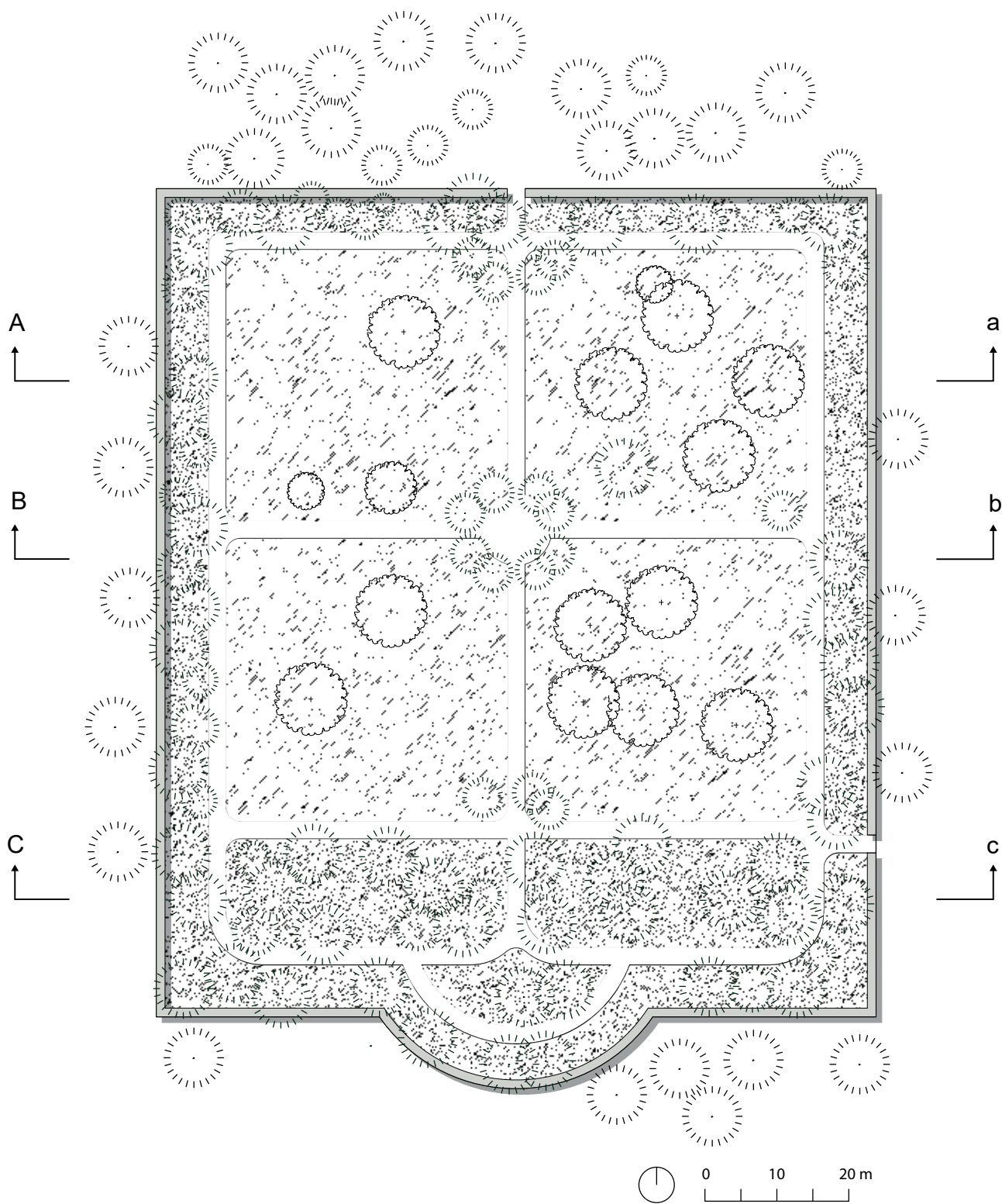
Idag är Ulleråker mitt i en förändringsprocess med avverkning, markarbeten och nybyggnationer. Uppsala kommun planerar att inom Ulleråker bygga 7000 nya bostäder samt göra plats för ytterligare samhällsservice och nya infrastruktur (Uppsala kommun 2016b). I nuläget (våren 2024) är största delen av förslaget ännu inte detaljplanelagt med undantag för ett område i centrala Ulleråker, och ett område strax söder om kyrkogården.

Den detaljplan som omfattar de största delarna av Ulleråker samt Ulleråkers kyrkogård är ännu inte klar utan beräknas gå ut på samråd sommaren 2024⁵. Eftersom detaljplanen inte är färdig kan justeringar i planförslaget ske men om byggnationerna genomförs så som det är tänkt enligt planprogrammet kommer det innebära stora förändringar för kyrkogården och dess omgivning. Redan idag pågår markarbeten på kyrkogårdens södra sida och en stor del av den intilliggande skogen har avverkats för att göra plats för vad som ska bli Ulleråkers nya infart för biltrafik.

³ Peter Berglund, kyrkogårdschef, Uppsala pastorat, intervju 2024-02-21

⁴ Marcus Ekström, projektledare stadsbyggnadsprojektet Tallstråket, Uppsala kommun, intervju 2024-03-14

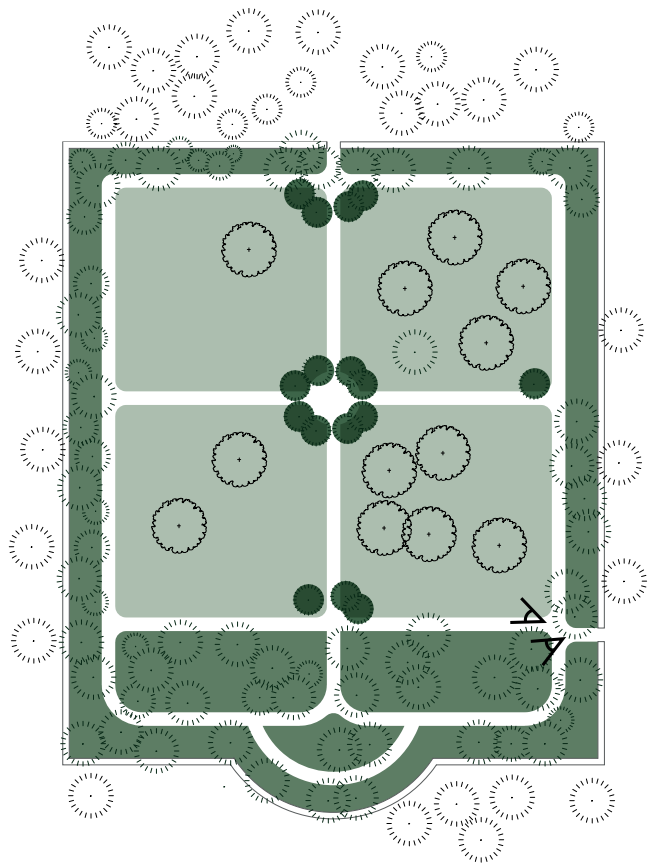
⁵ Marcus Ekström, projektledare stadsbyggnadsprojektet Tallstråket, Uppsala kommun, intervju 2024-03-14

12 / Plan över kyrkogården i skala 1:800 med markeringar för vyer. Norr upptill i planen. Gränsen för kyrkogården följer kyrkogårdsmuren men för att visa på rumslighet har träden precis utanför muren också inkluderats. För vyer se sida 43.

Kyrkogårdens två karaktärer

Ulleråkers kyrkogård är uppdelad i två olika områden med skilda karaktärer (se figur 13). Begravningsplatsen södra del består av naturmark och har karaktären av en skogskyrkogård där de enstaka gravplatserna som tagits i bruk ligger omgärdade av tallar och lägre vegetation i form av blåbärsris, gräs och ormbunkar (se figur 14). Naturmarken fortsätter och löper som en smal remsa längs med muren runt hela kyrkogården. I kontrast till naturmarken har kyrkogårdens norra del mer av en parkkaraktär med öppna gräsytor, stora gamla lövträd och storvuxna tujor som kantar den centrala mittaxeln. Här präglas miljön av en strikthet och en mer iordningsställd karaktär med tydlig symmetri och klippta gräsmattor (se figur 15).

13 / Illustration över kyrkogårdens två karaktärer. Naturmarken längs med muren knyter an til vegetationen i omgivningen.

Öppna gräsytor
 Naturmark
 Thuja occidentalis
 Riktning foto

14 / Naturmark med glesit spridda tallar och tät undervegetation av ris

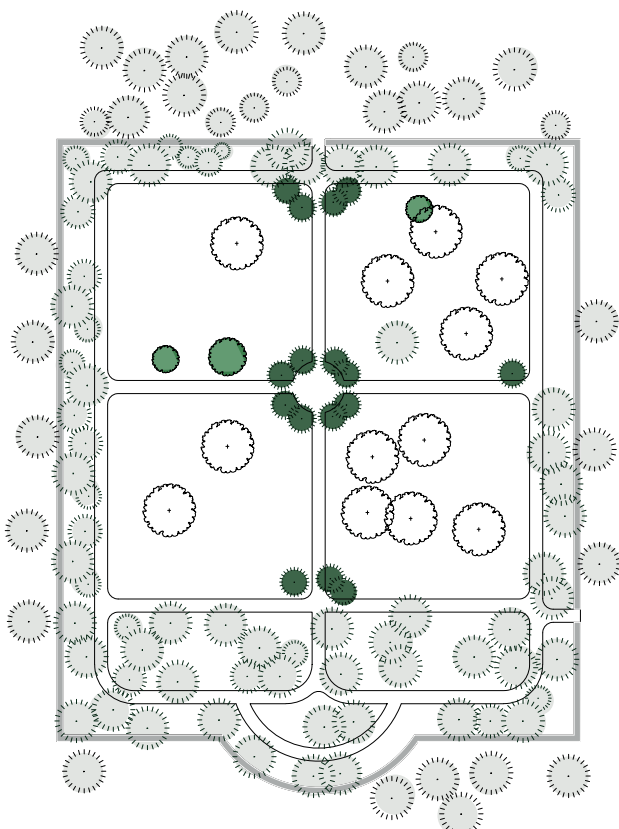

15 / Öppna, klippta gräsytor, symmetri och raka gångstråk

Kyrkogårdens rumslighet

Ulleråkers kyrkogård ramas än idag in av den kyrkogårdsmur som färdigställdes av patienter och personal i början av 1930-talet. Muren är ungefär en meter hög och utgör ett tydligt rumsskapande element som skiljer kyrkogården från dess omgivning. Längs med muren finns en smal remsa av naturmark där trädstammar av framför allt äldre tallar skapar en gles ridå som ytterligare definierar kyrkogårdens yttre gräns och därmed inre rum (se figur 16).

Växtligheten på kyrkogården utgörs huvudsakligen av lägre markvegetation och gamla träd med höga kronor vilket innebär att stora delar av kyrkogården är överblickbar då det saknas rumsavgränsningar i ögonhöjd. Undantaget är kyrkogårdens flerstammiga tujor som har breda och täta kronor hela vägen ned till marken och ett fåtal syrenbuskar som utgör mindre rumsavgränsande element.

Tujorna kantar kyrkogårdens centrala axel och bidrar till att dela upp kyrkogården i en östlig och en västlig del samtidigt som de också skapar mindre rum längs med det centrala gångstråket. Även om det huvudsakligen är muren och de flerstammiga träden och buskarna som bidrar till att dela av kyrkogården i mindre rum så fyller platsens gamla tallar och lövträd en viktig funktion då de ger platsen ett tak. Trädens kronor bidrar också till kyrkogårdens karaktär genom att skapa växlande upplevelser av ljus och skugga på marken. Att kyrkogården har en kombination av lövträd och städesgröna träd innebär också att delar av kyrkogårdens karaktär förändras med säsongerna medan andra kvaliteter är konstanta året om.

Den överlag glesa vegetationen i kombination med kyrkogårdens läge i landskapet gör att platsen präglas av en öppen och exponerad känsla (se figur 17, 18 och 19). Stora delar av kyrkogården ligger lite försänkta vilket gör att den meterhöga muren upplevs som något högre inifrån kyrkogården samtidigt som också omgivningen med väg och parkering ligger högre. Det innebär att en förbipasserande som befinner sig på vägen eller parkeringen intill blickar ned på kyrkogården och dess besökare. I kontrast till den öppna och exponerade känslan som präglar platsen överlag så är de små rummen längs med gångstråket, som definieras av tujorna, intima och väldigt avskärnade.

- Övriga barrträd, huvudsakligen tall
- Thuja occidentalis
- Syrenbuskar
- Lövträd

16/ Illustration i plan som visar rumsskapande element på kyrkogården; muren, tujorna och den glesa tallskogen som ramar in de centrala gravkvarteren.

17 / Vy A-a. Kyrkogården ligger något försänkt i relation till sin omgivning. Kyrkogårdsmuren ramar in platsen.

0 10 20 m

18 / Vy B-b. Med undantag för tujorna längs med kyrkogårdens centrala gångstråk så är kyrkogården en öppen och exponerad plats. Vegetationen som ramar in platsen består huvudsakligen av höga och glest placerade tallar.

0 10 20 m

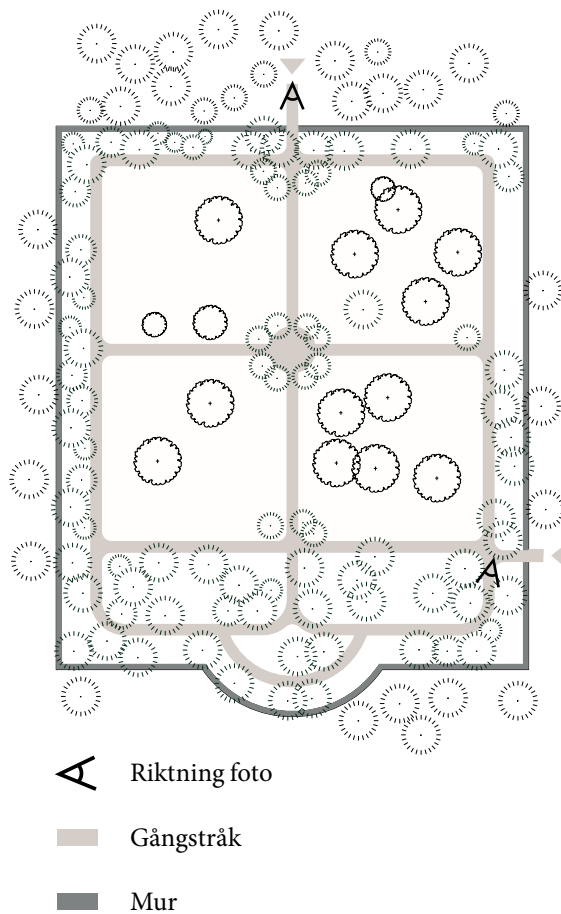
19 / Vy C-c. Kyrkogårdens södra del består av naturmark med tallar och undervegetation av ris.

0 10 20 m

Rörelse och siktlinjer

Utöver att utgöra ett rumsskapande element så styr kyrkogårdsmuren rörelsen in och ut från begravningsplatsen. Kyrkogårdens huvudentré ligger i mitten av den norra kortsidan och markeras av två smidesgrindar (se figur 22), utöver huvudentrén finns också en öppning på murens östra långsida vilket gör att det är möjligt att passera igenom kyrkogården. Innanför kyrkogårdsmuren finns gångstråk som följer samma utformning som visas i gravkartan 1973; ett rutnät med korsande grusgångar med en tydlig mittaxel som sträcker sig från entrén i norr till det stora träkorset i söder. Den centrala mittaxeln utgör också en viktig siktlinje genom kyrkogården. I kyrkogårdens södra del övergår grusgångarna från raka till mer bågformade vilket sammanfaller med övergången till naturmark och en annan vildare karaktär (se figur 21). Grusgångarnas utformning möjliggör flera olika sätt att röra sig inne på kyrkogården (se figur 20).

20 / Illustration i plan som visar kyrkogårdens rörelsesstråk och entréerna in genom kyrkogårdsmuren.

21 / Bågformade gångstråk i kyrkogårdens södra del.

22 / Kyrkogårdsmuren styr rörelsen in och ut från kyrkogården.

Ekologiska värden

Ulleråkers kyrkogård innehåller olika områden med varierande karaktär och med olika förvaltning vilket gör att det finns en mångfald av olika livsmiljöer som kan tilltala olika arter. Den bevarade naturmarken utgör en livsmiljö som på många sätt knyter an till omgivande skogsområden med lågväxande ris och bärbuskar samt barr- och en del lövträd. I naturmarken är förvaltningen begränsad vilket skiljer sig mot de öppna gräsyrtorna som förvaltas genom regelbunden klippning. Den kallmurade kyrkogårdsmuren med håligheter och sprickor utgör en annan livsmiljö som stått ostörd ända sedan den uppfördes och vilken därmed kan utgöra en stabil miljö och tillflyktsplats för många arter (se figur 23). Kyrkogården innehåller också flera gamla och grova träd med skador och håligheter, samt grova stubbar som kan utgöra viktiga substrat för många organismer (se figur 24).

23 / Kyrkogårdsmuren utgör en viktig livsmiljö med håligheter och sprickor.

Generellt medför den begränsade förvaltningen och platsens långa kontinuitet att olika arter som behöver tid på sig för att etablera sig kan få fäste i miljön. Det syns bland annat i de mossor och lavar som växer både på gravstenar och täcker delar av kyrkogårdsmuren.

Även om kyrkogårdens vegetation huvudsakligen domineras av barrträd så förekommer också blommande träd och buskar som lönn och syren där blomningen kan bidra med pollen till insekter. De flesta av kyrkogårdens arter utgörs av inhemska skogsmarksarter men det finns också undantag som med tujorna i kyrkogårdens norra del och en matta av vintergröna som växer i blåbärsrisen i kyrkogårdens södra del och förmodligen spridit sig från att ursprungligen planterats som utsmyckning vid en av personalgravarna.

24 / På kyrkogården finns många gamla träd, en del med skador.

Upplevelsen av begravningsplats

Även om den omgivande kyrkogårdsmuren signalerar att platsen är speciell så kan det vid en första anblick vara svårt att förstå att Ulleråkers kyrkogård är en begravningsplats. Vid sidan av muren så är det framför allt de bevarade gravvårdarna och korset på kyrkogårdens södra sida som utgör för kyrkogården karaktäristiska element. De fåtal patientgravvårdar som finns bevarade är små och utgörs av markstenar som ligger strödda i gräsmattorna vilket gör att de är svåra att upptäcka på håll. Under vinterhalvåret när snön täcker marken så syns de inte alls.

Bland personalgravarna finns sex historiska gravvårdar bevarade och utöver dessa har två gravvårdar tillkommit på senare tid vid gravsättning av anhöriga. De flesta av personalgravarna har stående stenar och uppvisar ett, för äldre begravningsplatser, klassiskt utseende med grusbäddar omgivna

av klippta häckar (se figur 25). Trots det, eftersom personalgravarna är så få och ligger utspridda längs med muren, så kan kyrkogården ändå misstas för en park. Upplevelsen av att befinna sig på en begravningsplats påverkas även av platsens förvaltning. Till skillnad från många andra begravningsplatser som ofta kännetecknas av hög skötsel så upplevs Ulleråkers kyrkogård lite eftersatt. Stora delar av grusgångarna är täckta av barr, pinnar och kottar och delar av gångarna ser också ut att vara på väg att växa igen (se figur 28).

Kyrkogården har flera stora och gamla träd som bidrar till upplevelsen av att platsen är gammal med ett långt tidsdjup. Till följd av begränsat underhåll har en del träd tillåtits förväxa och vissa träd har skador och knäckta grenar vilket bidrar till intrycket av att platsen känns ovårdad. Tujorna längs kyrkogårdens mittaxel har vuxit sig så stora att de skymmer viktiga siktlinjer och de täta och mörka kronorna bidrar till

25/ En av personalgravarna längs med kyrkogårdsmuren. Grusgraven är omgiven av en låg, klippt häck.

26/ Gravljus intill en av patientgravarna som visar att kyrkogården är besökt.

ett mörkt och lite dystert intryck. Flera av personalgravarnas grusbäddar är täckta av barr så att gruset knappt är synligt och på en del gravvårdar växer lavar och mossor som gör att det är svårt att läsa namnen på de gravsatta.

För att tydliggöra att kyrkogården är en begravningsplats har Svenska kyrkan satt upp skyltar vid kyrkogårdens två entréer som både redogör för kyrkogårdens historia samt informerar om vilka aktiviteter som är tillåtna på platsen (se figur 27).

Ulleråkers kyrkogård är förmodligen Uppsalas minst kända begravningsplats. Här gäller som på andra kyrkogårdar att platsens funktion ska respekteras. Kyrkogården är en plats för meditativ stillhet, där frid över de hädangångnas minne råder. Därför rastar vi inte hundar, idrottar eller har picnic på kyrkogården.

27 / En av skyltarna som informerar om tillåtna aktiviteter på kyrkogården.

Trots de få aktiva gravrätterna på platsen så finns det tecken på att gravarna på begravningsplatsen har besökare. Vid de genomförda platsbesöken så har två av gravstenarna smyckats med kransar och det står gravljus både vid det stora träkorset samt intill några av personalgravarna och en av patientgravarna (se figur 26).

28 / Grusgångarna på kyrkogården är täckta av barr och lärkkottar. Vissa delar av grusgången har en ojämn kant.

En plats i förändring

Vid platsbesöken under våren 2024 präglas upplevelsen på kyrkogården i stor utsträckning av de anläggningsarbeten som pågår i kyrkogårdens omgivning; dels genom återkommande byggtrafik på vägarna runt om kyrkogården, dels i form av grävarbeten och flyttning av massor som pågår på kyrkogårdens södra sida där den nya vägen anläggs några meter ifrån kyrkogårdsmuren (se figur 30). Ljudmiljön präglas av buller från traktorer och grävmaskiner men också av biltrafik från Dag Hammarskjölds väg som hörs genom den remsa av naturmark som fortfarande skiljer kyrkogården från vägen i väst. Vidare präglas ljudbilden också av lekande barn på den intilliggande förskolan och tillfälliga modulgrundskolan som ligger norr respektive nordöst om kyrkogården. Då och då hörs fågelsång och ljudet av trädkronor som rör sig i vinden men

många av naturljuden drunknar i ljud från omgivningen.

Även visuellt är byggnationerna i omgivningen påtagliga. På kyrkogårdens västra sida har en korridor avverkats ett fåtal meter utanför kyrkogårdsmuren och ett byggstängsel och trädskydd satts upp för att skydda den sparade naturmarken på murens utsida (se figur 29). Söder om kyrkogården pågår arbetet med den nya infarten och där har en bred rågång genom skogen avverkats och endast några spridda träd finns bevarade på utsidan av muren. Traktorer och grävmaskiner arbetar med massor och transporterar material bara några meter från överläkarens och de anhörigas gravstenar. Vid tidpunkterna för platsbesöken upplevs kyrkogården inte som en rofylld plats och det är svårt att som besökare bibehålla fokuset vid miljön innanför muren.

29 / Figur föregående sida.
Grävmaskiner och markarbeten är påtagliga inne på kyrkogården

30 / Pågående markarbeten strax söder om kyrkogårdsmuren.

31 / Tillfälliga upplag strax utanför kyrkogårdsmuren,

Vad tar jag med mig?

Trots att Ulleråkers kyrkogård är en relativt liten begravningsplats så innehåller den en variation av kvaliteter och har en tydligt genomtänkt gestaltning. Karaktären präglas av kontrasten mellan det strikta, symmetriska och iordningsställda vilket möter en friare naturmark som över tid fått utvecklas fritt.

Kyrkogårdens funktion framstår idag som något otydlig. Kyrkogårdsmuren markerar platsen i landskapet men eftersom det finns få gravvårdar behöver man som besökare gå runt en stund på kyrkogården för att förstå att det är en begravningsplats (se figur 29). Om man som besökare inte känner till platsens historia så är informationsskylten från Svenska kyrkan det enda som talar om det stora antalet avlidna patienter som är gravsatta på kyrkogården. Att det är svårt att läsa av platsen förstärks också av att förvaltningen upplevs som låg, framför allt på grund av mycket barr, grusgångar i dåligt skick och att den del viktiga siktlinjer skymms av förvuxen vegetation.

Karaktären på platsen idag präglas i stor utsträckning av det som pågår runt om och fokus flyttas från kyrkogården till omgivningen. Buller, anläggningsarbeten och ljud från intilliggande skolor förtar upplevelsen av kyrkogården som en lugn och rofylld plats.

32 / Figur nästa sida

Ruth - en av de bevarade gravstenarna i patientkvarteret. Många av patientgravstenarna har sjunkit ned, vilket gör de svåra att upptäcka på håll.

Steg 2: En modern stadsdel på historisk mark

Det här kapitlet presenterar resultatet av dokumentstudien över Uppsala kommuns planeringsdokument för stadsdelen Ulleråker. Kapitlet inleds med en övergripande genomgång av projektet och visionen för hela området vilket sedan följs av ett avsnitt som fokuserar på Ulleråkers kyrkogård och de effekter planförslaget kommer medföra för begravningsplatsen. I kapitlets avslutande avsnitt analyseras programsamrådsredogörelsen för Ulleråker och de reaktioner och yttranden som framkommit under samrådsprocessen.

33 / Foto över vad som ska bli den nya infarten in till kyrkogården.

STEG 2 : EN MODERN STADSDEL PÅ HISTORISK MARK

Intresset för att utveckla stadsdelen Ulleråker är fastställt i flera av Uppsala kommuns vägledande planeringsdokument. Kommunens översiktsplan pekar ut området som en ny stadsdelsnod och den fördjupade översiktsplanen för Södra staden beskriver Ulleråker och de intilliggande stadsdelarna som ett av Uppsalas viktigaste utvecklingsområden i takt med att staden växer (Uppsala kommun 2018:6).

Att förtäta Ulleråker är ett led i kommunens långsiktiga mål om att skapa en klimatsmart och tät stad, samtidigt riskerar en framtida exploatering att ske på bekostnad av platsens höga natur- och kulturvärden. Kulturhistoriskt är Ulleråker starkt förknippat med framväxten av medicin- och sjukvårdsverksamheten som har bedrivits på platsen och området innehåller många olika tidslager med byggnader och miljöer som speglar olika funktioner och tidsperioder. Den kulturhistoriska utredningen av platsen lyfter att området innehåller både socialhistoriskt intressanta miljöer som visar på sociala strukturer inom vårdverksamheten, medicinhistoriskt intressanta miljöer som representerar olika typer av vårdideologier och sjukhushistoriskt intressanta miljöer som visar på hur verksamheten varit organiserad (Lundgren 2014:14). Detta innebär att utöver enskilda byggnader så ligger en del av platsens kulturmiljövärden också i hur olika miljöer är placerade och organiserade i förhållande till varandra.

Vid sidan av att vara en kulturmiljö har Ulleråker också höga naturvärden. Naturinventeringen fastställer att Ulleråker

har två skyddsvärda naturtyper; gamla tallbestånd som i ett nationellt perspektiv utgör en unik biologisk resurs till följd av lång kontinuitet, och lummiga lövträdsalléer som tack vare god förvaltning utvecklats till höga naturvärden (Aronsson 2013:5). Områdets rika bestånd av gamla och grova tallar gör Ulleråker till ett viktigt kärnområde för arter knutna till tall och dessutom utgör tallbestånden viktiga levnadsmiljöer för flera rödlistade arter (Aronsson 2013:5). Två sådana arter som påträffats inom området är reliktbocken, som är beroende av gamla, solbelysta tallar för sin larvutveckling och cinnerbaggen¹ som också är beroende av gamla träd och nationellt har sin huvudsakliga utbredning runt Uppsala (Aronsson 2013:21). Vid sidan av höga naturvärden så lyfter den kulturhistoriska utredningen de gamla tallbestånden och alléerna som kulturhistoriskt värdefulla då de funnits på platsen under lång tid och utgör en del av den kulturhistoriska miljön (Lundgren 2014:5,29).

I planprogrammets (Uppsala kommun 2016a:26) framtidsvision för området så väljer Uppsala kommun att lyfta fram kontrasten mellan platsens kulturhistoriska värden och den planerade nya stadsstrukturen som någonting positivt. Dynamik är ett återkommande ord som beskriver hur både natur- och kulturmiljövärden ska fungera tillsammans med det planerade nya tillägget. I stället för att lyfta den påverkan som exploateringen kommer medföra för områdets befintliga värden så beskrivs

¹ Marcus Ekström, projektledare, Uppsala kommun, intervju 2024-03-14

natur- och kulturmiljövärdet som något som kan bidra till att ge den nya stadsdelen identitet.

Ur ett ekologiskt perspektiv ska Ulleråker även i framtiden utgöra en viktig del av det stadsövergripande spridningssambandet för arter knutna till grova tallar genom ett dynamiskt och integrerat möte mellan stad och natur. Dynamik ska också prägla sättet på vilket platser och byggnader som minner om Ulleråkers rika historia samspelar med nya platser och byggnader präglade av vår samtid; en typ av samband i tid och rum som stärker Ulleråkers identitet som en modern stadsdel på historisk mark. (Uppsala kommun 2016b:30)

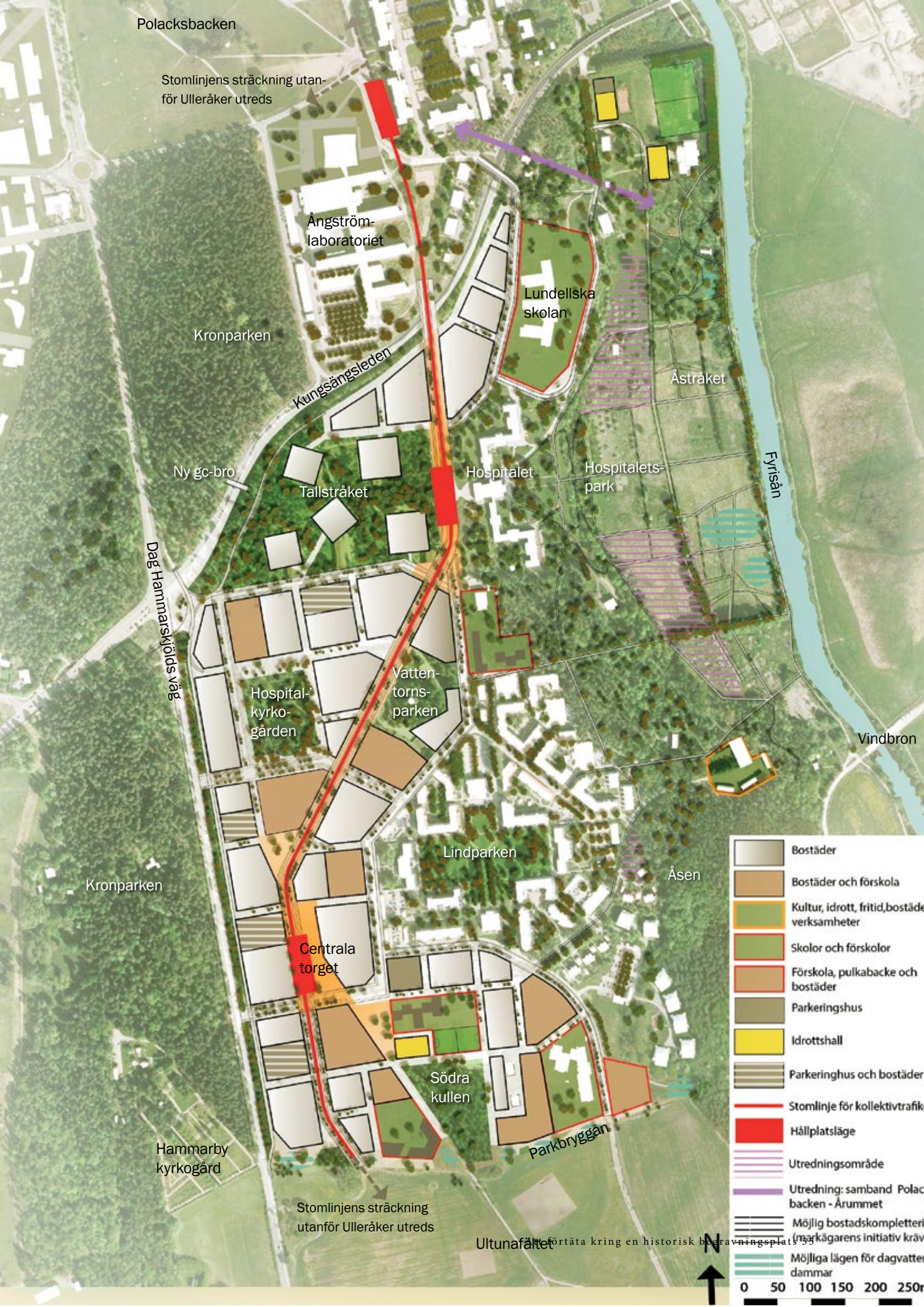
Hur det dynamiska samspelet mellan det nya och det gamla ska genomföras definieras inte vidare men planprogrammet fastställer att ”den nya bebyggelsen ska uppföras med hänsyn till viktiga delar av den befintliga kultur- och naturmiljön” (Uppsala kommun 2016a:34). Vidare beskrivs också att viktiga siktlinjer ska tas tillvara för att förtydliga läsbarheten av den kulturhistoriska miljön och att en del av bebyggelsen som planeras i värdefulla tallbestånd ska utformas efter principen ”kvarter i park” för att på så sätt möta den befintliga natur- och kulturmiljön på ett respektfullt sätt (Uppsala kommun 2016b:35).

Den övergripande strategin för byggnationerna i Ulleråker är att bygga tätt. Planförslaget innehåller en byggnadsstruktur med plats för ca 7000 nya bostäder och ytterligare lokaler för handel, verksamheter, skolor och annan samhällsservice (Uppsala kommun 2016b:32). I nuläget bor ungefär 1800 personer i Ulleråker (Sweco 2016:2) så den planerade mängden bostäder kommer bidra till en markant ökning av människor i stadsdelen. Vidare kommer Ulleråker också att bli ett av Uppsalas mest tätbebyggda områden och centrala delar av stadsdelen

planeras bli både högre och tätare än andra samtida nybyggnadsprojekt inom staden, som Rosendal och Kungsängen (Uppsala kommun 2016b:36).

Den täta bebyggelsen motiveras som ett resurseffektivt sätt att använda marken och minska bebyggelsens utbredning vilket i sin tur möjliggör att befintliga värden kan bevaras. Vidare motiveras planförslagens täta bebyggelse med att koncentrerade bostadsområden skapar bra underlag för service och kollektivtrafik och att en hög täthet med blandade funktioner uppmuntrar till hållbart resande genom att målpunkter nås inom gång- och cykelavstånd (Uppsala kommun 2016b:34). Planprogrammet har ett tydligt fokus på hållbarhet och lyfter förtätningen av Ulleråker som en del av att skapa en klimatsmart stad men den påverkan som exploateringen medför och att stadsdelens befintliga struktur förändras i grunden är ingenting som problematiseras i någon större utsträckning. Planprogrammet innehåller dock en kort hållbarhetsbedömning som fastställer att det planerade förslaget riskerar att medföra en stor eller mycket stor negativ påverkan på platsens befintliga natur- och kulturmiljövärden (Uppsala kommun 2016b:75). Samtidigt bedöms förslaget kunna bidra till en stor eller mycket stor positiv utveckling när det kommer till klimatpåverkan, tillgänglighet, trygghet, rekreation, folkhälsa, platsens identitet, ekonomi, näringsliv och effektiv markanvändning (Uppsala kommun 2016b:75). Att förtäta Ulleråker bedöms således ha många positiva effekter för stadsdelen och Uppsala stads

34 / Figur nästa sida.
Planförslag för Ulleråker. Planen visar den föreslagna stadsstrukturen för Ulleråker och det centrala kollektivstråket. Tallstråket i områdets norra del ska bevaras för att utvecklas som spridningsstråk. Med publiceringstillstånd från Uppsala kommun (2024).

Polacksbacken

Stomlinjens sträckning utanför Ulleråker utreds

Ångström-laboratoriet

Kronparken

Kungsängsleden

Lundellska skolan

Åstråket

Ny gc-bro

Tallstråket

Hospitalet

Hospitalets-park

Fyrisån

Dag Hammarskjöld's väg

Hospital-kyrko-gården

Vatten-torns-parken

Vindbron

Kronparken

Lindparken

Åsen

Centrala torget

Södra kullen

Parkbryggan

Hammarby kyrkogård

Stomlinjens sträckning utanför Ulleråker utreds

Ultunafältet

- Bostäder
- Bostäder och förskola
- Kultur, idrott, fritid, bostäder, verksamheter
- Skolor och förskolor
- Förskola, pulkabacke och bostäder
- Parkeringshus
- Idrottshall
- Parkeringshus och bostäder
- Stomlinje för kollektivtrafik
- Hållplatsläge
- Utredningsområde
- Utredning: samband Polacksbacken - Årummet
- Möjlig bostadskomplettering i samråd med ägarens initiativ
- Möjliga lägen för dagvattendammar

0 50 100 150 200 250

övergripande stadsutveckling även om det sker på bekostnad av de natur- och kulturmiljövärden som finns på platsen idag. Planprogrammet innehåller en plankarta (se figur 34) som visar på stadsdelens nya tänkta struktur. Stadsdelens tillägg är fokuserad i Ulleråkers västra del och ramar in den befintliga bebyggelsen som huvudsakligen är placerad längre österut. Majoriteten av den nya bebyggelsen uppförs på vad som idag är skogsmark med några få undantag där befintliga byggnader har rivits. Genom stadsdelen löper ett centralt kollektivtrafiksstråk som också ska samla planerad handel och service (Uppsala kommun 2016b:35). Från kollektivtrafiksstråket sträcker sig gator in i den omgivande kvartersstrukturen där bebyggelsen är samlad kring öppna platser, både i form av torg och parker (Uppsala kommun 2016b:35). I linje med ambitionen om att bebyggelsen ska bli tät och hög så är den planerade genomsnittliga våningshöjden för området 7 våningar, samtidigt föreslås våningshöjden kunna variera mellan 4 upp till 14 våningar på platser där arkitekturen kan utgöra landmärken (Uppsala kommun 2016b:36).

En del av områdets befintliga vegetation bevaras och utvecklas till nya parkmiljöer; två större stadsdelsparker nere vid Fyrisån och flera mindre kvartersparker som ligger spridda inom den nya stadsstrukturen (Uppsala kommun 2016b:47-48). I planförslagets norra del planeras ett sammanhängande stråk av bevarade gamla tallar, Tallstråket, som ska bidra till att Ulleråker även i framtiden kan fungera som en viktig spridningskorridor mellan gamla tallbestånd i omgivningen.

En historisk kyrkogård i ett bostadskvarter

En miljö som kommer påverkas särskilt av den planerade förtätningen är Ulleråkers kyrkogård, i plankartan markerad som Hospitalkyrkogården. Kyrkogården

ligger strax väster om det planerade kollektivtrafiksstråket i ett av planförslagets mest tätbebyggda områden. Från att ha varit en avskild och lite undangömd begravningsplats, omgiven av skogsmark, kommer kyrkogården i framtiden ligga mitt i ett bostadskvarter omgiven av vägar och bostadshus (se figur 34).

Enligt planförslaget föreslås de byggnader som omger kyrkogården innehålla en kombination av bostäder, förskolor och parkeringshus och kompletterande illustrationer över platsen visar att våningshöjden runt om följer den generella anvisningen om ett medelvåningstal på sju våningar (Uppsala kommun 2016b:37). Utöver den omgivande bebyggelsen planeras också nya gator som ramar in kyrkogården på alla fyra sidor. Gatorna är av olika karaktär och med olika funktion; norr och öster om kyrkogården ska gatorna utformas för att prioritera gång- och cykeltrafikanter medan gatorna söder och väster om kyrkogården utgör en del i det framtida huvudnätet för Ulleråkers biltrafik (Uppsala kommun 2016b:55). Precis söder om kyrkogården planeras en primärgata för biltrafik som också ska fungera som en av totalt två infarter till hela området (Uppsala kommun 2016b:55).

Den föreslagna stadsmiljön runt om Ulleråkers kyrkogård kommer medföra att kyrkogården får en ny karaktär vilket också kommer påverka upplevelsen av platsen. Den stora mängden nya bostäder kommer leda till ökad trafik av både kollektiva och privata fordon och medföra att fler människor rör sig både till och från området men också på och runt kyrkogården. Även om kyrkogården delvis kommer vara omgärdad av lugnare gator för gång- och cykeltrafik så kommer huvudinfarten söder om platsen medföra ökade bullernivåer. Utöver den nya infarten kommer också områdets centrala kollektivtrafiksstråk att placeras i nära anslutning till kyrkogården vilket kan medföra ytterligare buller beroende på

hur det avgränsande kvarteret utformas. Trots ökade bullernivåer på kyrkogårdens södra sida kan planförslaget också bidra till en viss förbättring av ljudmiljön eftersom de planerade bostadshusen kommer att rama in platsen och således skärma befintligt buller från Dag Hammarskjölds väg. Vidare kommer också den befintliga infarten till Ulleråker, Emmy Rappes väg, att stängas vilket kommer bidra till minskad fordonstrafik på kyrkogårdens norra sida.

Utöver att påverka ljudmiljön kan ökade flöden av människor och trafik runt om kyrkogårdsmuren också bidra till att kyrkogården upplevs som exponerad. Från att ursprungligen ha varit omgärdad av skogsmark på alla fyra sidor har kyrkogården gradvis blivit inbyggd av gator och bebyggelse. Innan avverkningen för den nya infarten så utgjordes fortfarande kyrkogårdens södra och västra sidor av flerskiktad skogsmark vilket fungerade som fond och skapade avskärmning. Utöver att det nya planförslaget innebär att människor kommer kunna röra sig på alla sidor om kyrkogårdsmuren så kommer också de nya bostadshusen bidra till lägenheter som blickar ned på begravningsplatsen i alla fyra väderstreck (se figur 35). I likhet med skalan i resten av området så kommer bebyggelsen

vara tät och hög vilket ytterligare riskerar att bidra till upplevelsen av att huskropparna tornar upp sig runt om kyrkogården.

Att andelen boende runt om kyrkogården ökar drastiskt kommer också leda till att kyrkogården får fler besökare. Högre besöksantal kan i sin tur leda till högre slitage vilket medför större behov av förvaltning. Stadsdelens höga exploateringsgrad kommer innebära att fler människor ska samsas om mindre ytor vilket ställer krav på samutnyttjande och mångfunktionalitet. Att begravningsplatser i framtiden kan få en mer multifunktionell karaktär är någonting som uppmärksammas i samtida forskning (Grabalov 2018; Grabalov & Nordh 2022). Grabalov och Nordh (2022) menar att förtätning kan leda till att begravningsplatsen får en ny roll och i större utsträckning kommer att fungera som ett mångsidigt offentligt rum där olika typer av funktioner får ta plats. Det aktualiserar i sin tur frågor om vem som har rätt till begravningsplatsen och i förlängningen vilka aktiviteter som kan ses som tillåtna. Med utgångspunkt i planförslaget finns det exempelvis en risk att Ulleråkers kyrkogård får funktionen av en kvarterspark och kanske, i brist på annan näraliggande natur, blir ett utflyktsmål för intilliggande förskolor.

35 / Kyrkogårdens nya sammanhang. Planerad bebyggelse på sju våningar omger platsen.

Kyrkogårdens nya omgivning kommer också medföra att platsen får nya ljusförhållanden. Den nya täta och höga bebyggelsen är planerad nära inpå kyrkogårdsmuren vilket med hänsyn till att kyrkogården är relativt innebär att de nya bostadshusen riskerar att skugga stora delar av platsen och därmed bidra till att kyrkogården blir mörkare. Hur stor skuggverkan blir beror på hur bebyggelsen utformas och redan idag är stora delar av kyrkogården skuggad av omgivande vegetation. Men i och med att träd ersätts med byggnader så kommer upplevelsen bli en annan; skugga från trädkronor och växtlighet är genomsläpplig och skapar ett ljusspel på marken i jämförelse med den solida skugga som kastas från en byggnad. Utöver naturligt ljus kommer kyrkogårdens ljusförhållanden också påverkas av tillförd ny belysning. I takt med att skogsmark ersätts med gatumiljöer så kommer nya krav på tillförd ny belysning vilket kommer leda till att kyrkogården kommer bli betydligt ljusare kvälls- och natttid. Även den omgivande bebyggelsen kommer tillföra ny belysning i och med ljus som spiller ut från lägenhetsfönster

Platsens ändrade ljusförhållanden kommer att medföra att upplevelsen på kyrkogården blir en annan. Större skuggade områden och djupare skugga riskerar att medföra att kyrkogården får en mörk och dyster karaktär. Vidare kommer också ny belysning i det omgivande kvarteret att utgöra ett element som påkallar uppmärksamhet och bidrar till att livet utanför kyrkogårdsmuren får en större närvaro även inne på kyrkogården. En positiv aspekt av den nya ljusmiljön kan vara att platsen upplevs som tryggare och att fler därmed väljer att vistas på kyrkogården även efter mörkrets inbrott.

I plankartan framgår att Ulleråkers kyrkogård kommer att vara ett av ett fåtal bevarade grönområden i en i övrigt hårdgjord stadsdel. Trots att kyrkogården kommer bidra med flera viktiga ekosystemtjänster i sitt nya sammanhang så berörs kyrkogårdens gröna värden inte

alls i planprogrammet och den klassificeras varken som park eller offentlig miljö (Uppsala kommun 2016b:47). Sammantaget är kyrkogården endast omskriven vid tre tillfällen i hela planprogrammet, dels i en mening där det konstateras att kyrkogården är skyddad enligt kulturmiljölagen, dels i en mening där den räknas upp som en del i den befintliga naturmiljön och slutligen som en historisk plats som ska lyftas genom koppling till ett historiskt stråk (Uppsala kommun 2016b:16, 20, 50). Till skillnad från områdets andra grönområden som är utförligt beskrivna i planprogrammet så gör avsaknaden av information om kyrkogården att det är svårt att bedöma vilken funktion, karaktär och vilka kvaliteter som man tillskriver platsen samt vilken roll kyrkogården kommer få i sitt nya sammanhang.

Att Ulleråkers kyrkogård knappt är omskriven i planprogrammet stämmer överens med annan samtida forskning om hur begravningsplatser hanteras i kommunal planering. Enligt Nordh och Evensen (2018) behandlas begravningsplatser ofta som privata miljöer i kommunala plandokument men inkluderas samtidigt som en del av stadens gröna infrastruktur. Vidare menar de att begravningsplatser sällan tillskrivs samma kvaliteter som andra gröna offentliga miljöer utan att det i stället är platsens kulturella värden som lyfts fram (Nordh & Evensen 2018).

Även om det inte uppmärksammas i planprogrammet så kommer Ulleråkers kyrkogård att vara ett av områdets bevarade grönområden och utgöra en av de platser där befintliga gamla tallbestånd kommer att finnas kvar (Koffman 2015:18). I takt med att kyrkogården får ett nytt sammanhang och blir ett av få grönområden i en hårdgjord stadsdel så kommer platsen, även om den inte är klassificerad som en park, få liknande funktion. Detta syns även i plankartan där kyrkogården är illustrerad på samma sätt som stadsdelens andra grönområden vilket indikerar att den i någon mån likställs med

dess miljöer även om den rent formellt inte benämns som park. Trots att kyrkogården således utgör en viktig grön miljö så är det i likhet med Nordh och Evensens (2018) forskning huvudsakligen platsens kulturmiljövärde som lyfts fram som en kvalitet de få gånger kyrkogården nämns i planprogrammet.

Reaktioner på planförslaget

Det aktuella planprogrammet för Ulleråker är en reviderad version som omarbetades efter samråd med hänsyn till inkomna synpunkter. Ulleråkers kyrkogård är en av de platser som väckte särskilda reaktioner under samrådsprocessen och synpunkter berörde dels placeringen av omgivande bebyggelse och infrastruktur, dels vilken roll kyrkogården ska få i sitt nya sammanhang. I det ursprungliga planförslaget såg omgivningen närmast kyrkogården annorlunda ut (se figur 36);

36 / Det ursprungliga planförslaget som det såg ut inför samråd. Området närmast kyrkogården har omarbetats i det nya planförslaget. Med publiceringstillstånd från Uppsala kommun (2024)

ett smalt grönt stråk skilde kyrkogården från omgivande bebyggelse i norr och det nya kollektivtrafikstråkets sträckning samt en offentlig plats låg placerad direkt öster om området. I det första utkastet av planprogrammet var kyrkogården markerad som park vilket under samrådsprocessen kommenterades av både länsstyrelsen, Svenska kyrkan och privatpersoner. Länsstyrelsen ifrågasatte att kyrkogården skulle kunna nyttjas som park med hänsyn till platsens kulturmiljöskydd och det faktum att kyrkogården är en begravningsplats i aktivt bruk (Uppsala kommun 2016a:25). Vidare kommenterade länsstyrelsen också att den nya planerade bebyggelsen kan påverka platsens funktion.

Bebyggelse bör inte placeras så nära att den stör möjligheten för anhöriga att använda platsen såsom den är tänkt. Kommunen behöver i samråd med berörda ta fram riktlinjer för på vilket sätt begravningsplatsen får användas. (Uppsala kommun 2016a:25)

Även Svenska kyrkan var mycket kritisk till planförslaget och menade att bebyggelsen i kyrkogårdens direkta närområde riskerade att negativt påverka platsens upplevelse och funktion.

Planerad bebyggelse söder och väster om kyrkogården ligger för nära kyrkogården och är alltför omfattande. Kyrkogården ska vara en lugn plats. Människors förväntan och kyrkans ansvar för att sköta kyrkogårdar kan inte på något sätt fullgöras med detta förslag. (Uppsala kommun 2016a:46)

Samtidigt menar Svenska kyrkan att om omgivningen anpassas och kyrkogården skärmas av från byggnader, verksamheter och ljud i närområdet så skulle Ulleråkers kyrkogård kunna få funktionen av en stadsdelskyrkogård i det nya området (Uppsala kommun 2016a:46).

37 / Träd som ska bevaras i remsan av naturmark utanför kyrkogårdsmuren

Även privatpersoner uttalade sig om kyrkogårdens nya roll och uttryckte kritik mot att platsen hanterades som ett grönområde.

Lite fult att ange kyrkogården som ett grönt område som sparas och jämföra det med gröna områden som faktiskt kan utnyttjas till lek och rekreation. Kyrkogården används fortfarande och riskerar att bli lekplats om inte tillräckliga grönytor finns. Stryk kyrkogården som ”grön plats” och hitta en ersättningsplats. (Uppsala kommun 2016a:46)

I samtliga mottagna synpunkter finns en samsyn om att kyrkogården inte ska behandlas som en park och att begravningsplatser skiljer sig från andra gröna miljöer när det kommer till vilka aktiviteter som anses som lämpliga och inte. Från länsstyrelsen och Svenska kyrkans håll framkommer också en oro över att platsen inte ska kunna uppfylla sin funktion i det nya sammanhanget. Efter mottagna synpunkter ändrade Stadsbyggnadsförvaltningen benämningen park och förtydligade att kyrkogården avses användas som kyrkogård men utgör en del av Ulleråkers gröna struktur och bidrar till upplevelsen av grönska i stadsmiljön.

Programmet förtydligas avseende kyrkogården. Det är en missuppfattning att kyrkogården föreslås bli park. Den är en del av den gröna strukturen i Ulleråker, men avses inte användas som park, utan som kyrkogård. Även visuell grönska bidrar till upplevelsen av det gröna i staden (Uppsala kommun 2016a:25)

Programsamarbetsredogörelsen, som sammanfattar och kommenterar de inkomna åsikterna under samrådsprocessen, innehåller således tydligare ställningstaganden gällande kyrkogårdens tänkta funktion och kvalitet än vad som går att utläsa i det reviderade planprogrammet.

Att planprogrammet, som analyserades i föregående avsnitt, berör kyrkogården i så begränsad utsträckning kan delvis vara ett resultat av att den mottagna kritiken; att man medvetet valt att tona ned kyrkogårdens gröna värde och funktion i stadsrummet för att den inte ska uppfattas som en parkmiljö.

Utöver förtydliganden gällande klassificeringen av kyrkogården så justerades också planförslaget efter mottagna synpunkter under samrådsprocessen. För att bevara en lugn karaktär på kyrkogården justerades placeringen av kollektivtrafiksstråket och den offentliga platsen ersattes med ett bostadskvarter för att skärma av mot den trafikerade miljön (Uppsala kommun 2016a:47). Men gällande avstånd till omgivande byggnader gjordes inga förändringar och Stadsbyggnadsförvaltningen motiverar det med att det är ofrånkomligt att platsen får ett nytt sammanhang:

Förändringen av Ulleråker innebär att det som idag är skogsmiljö omvandlas till en stadsmiljö. Förutsättningarna för kyrkogården kommer därmed också att ändras till att ligga i en stadsmiljö, likt gamla kyrkogården i centrala Uppsala. (Uppsala kommun 2016a:47)

Jämförelsen med gamla kyrkogården i centrala Uppsala är intressant eftersom platserna har olika förutsättningar. Ulleråkers kyrkogård är betydligt mindre än gamla kyrkogården och även omgivningen skiljer sig åt. Gamla kyrkogården har olika typer av bebyggelsetypologier i sin närhet, alltifrån flerbostadshus till villaområden medan Ulleråkers kyrkogård enligt planprogrammet kommer omges av sjuvåningshus. Vidare är stora delar av

38 / Figur nästa sida
Markarbeten pågår precis utanför kyrkogårdsmuren, några meter från överläkarens grav.

gamla kyrkogården omgiven av häckar som avgränsar och skärmar platsen medan Ulleråkers kyrkogård ligger lågt i landskapet och saknar rumsligt avgränsande element.

Även om Stadsbyggnadsförvaltningen inte justerar planförslaget för att öka avstånden till omgivande bebyggelse så öppnar de för att fortsätta en vidare dialog med Svenska kyrkan både gällande förvaltning men också om hur avgränsningen mot platsen kan tydliggöras för att undvika onödig störning.

Vad tar jag med mig?

Den föreslagna stadsmiljön runt om Ulleråkers kyrkogård kommer medföra flera direkta förändringar som kommer få effekter för kyrkogårdens karaktär och upplevelsen på platsen. De höga omgivande byggnaderna kommer bidra till nya ljus- och skuggförhållanden, planerade gator och byggnader kommer innebära att platsen får en helt ny ljudmiljö och den omgivande bebyggelsen kommer leda till att den rumsliga upplevelsen förändras och platsen riskerar att upplevas som exponerad (se figur 35). Vidare kommer planerade bostäder och förskolor bidra till att platsen för fler besökare vilket också riskerar att bidra till ett ökat slitage. I takt med att grönytor försvinner, kyrkogården får ett centralt läge och fler besöker platsen så kommer också större krav på ett mer mångfunktionellt användande. Sammantaget påverkar dessa förändringar upplevelsen av platsen och därmed även kyrkogårdens funktion som begravningsplats.

Steg 3: Kyrkogårdens värden och funktioner

I det här avsnittet presenteras och diskuteras resultatet av intervjuerna med Marcus Ekström, projektledare för stadsbyggnadsprojektet Tallstråket vid Uppsala kommun och Peter Berglund, kyrkogårdschef vid Uppsala pastorat. I diskussionen dras också paralleller till andra studier. Avsnittet kompletterar dokumentstudien över plandokumenterna för Ulleråker genom att fokusera på Ulleråkers kyrkogård och tillföra fler perspektiv på kyrkogårdens värden och funktioner i sitt nya sammanhang. Kapitlet är strukturerat efter fyra olika teman som identifierades i analysen av intervjumaterialet; kyrkogårdens kulturhistoriska värden, kyrkogården som en aktiv begravningsplats, rekreation och naturvärden.

39 / I nuläget förvaltas kyrkogården för att upprätthållas i ett oförändrat skick vilket huvudsakligen innefattar kippning av kyrkogårdens gräsytor.

STEG 3 : KYRKOÅRDENS VÄRDEN OCH FUNKTIONER

Kyrkogårdens kulturhistoria - värden att bevara och stärka

Både Peter Berglund från Uppsala pastorat och Marcus Ekström från Uppsala kommun är överens om att Ulleråkers kyrkogård är en viktig kulturmiljö och att det är kulturmiljön som utgör kyrkogårdens huvudsakliga värde idag. Under båda intervjuerna framkommer att det huvudsakligen är kyrkogårdens kulturhistoriska element som beskrivs när kyrkogården som kulturmiljö diskuteras. Kyrkogården utgör ett spår av sjukvårdsverksamheten och blir en plats där man kan närma sig historien.

Funktionen tycker jag är att vara ett socialhistoriskt kulturminne, framför allt. Den är en rest av en annan tid då mentalvården bildade stora enheter och var som små slutna samhällen i sig. Kom man väl dit så levde man och dog där. (P. Berglund)

Jag skulle säga att den har stora värden för hur området har utvecklats under många år [...] stora värden utifrån att man kan ana och förstå den verksamhet som har bedrivits inom Ulleråker, historiskt. (M. Ekström)

Både Uppsala kommun och Svenska kyrkan har en samsyn om att kyrkogården och dess kulturhistoriska värden ska bevaras för framtiden. Berglund menar att Svenska kyrkan i nuläget förvaltar platsen för att bibehålla den i ett oförändrat skick och på så sätt bevara kyrkogården som kulturmiljö. Från Uppsala kommuns perspektiv menar Ekström att kyrkogården hela tiden

behandlats som en skyddad plats som kommer vara kvar, och att det sedan tidigt i planprocessen varit klart att omgivningen till följd av kulturmiljön behöver utformas på ett hänsynsfullt sätt och anpassas till platsens befintliga värden.

Även om vi har haft lite olika namn på den [...] så har vi hela tiden sett den som en konstant i utvecklingen. Alltså någonting som vi inte i sig vill påverka eller förändra. (M. Ekström)

Vid sidan av hur kyrkogården förvaltas idag så menar Berglund att Svenska kyrkan på sikt ser fram emot att få ta över äganderätten och fortsätta att bevara kyrkogården för kommande generationer.

Vi är glada över att få ta över den. Den är liksom en liten klenod, hur sa jag, ett socialhistoriskt kulturminne som vi är glada över att få ta hand om. (P. Berglund)

Vidare menar han att i samband med att överlåtandet av marken finns planer på att höja skötseln och genomföra vissa åtgärder för att stärka platsen befintliga kvaliteter. Syftet med de planerade åtgärderna är att förstärka kyrkogården som kulturmiljö genom att visa på platsens historia och det är därmed kyrkogårdens kulturhistoriska element som lyfts fram som värdefulla.

Vi har tänkt att vi ska återställa litegrann av skicket på den som vi tror att den var när den användes mycket. [...] Vi vill inte förändra för mycket av den här kulturmiljön. Vi vill inte ta i anspråk på nytt och införa nya gravkvarter och att

det plötsligt ska vara nya gravar överallt här. Vi tänker att det stora värdet med den här platsen är just patientgravarna och att vi lyfter fram det sammanhanget. (P. Berglund)

Återkommande i båda intervjuerna är formuleringar som att kyrkogården ska bevaras, bibehållas, inte förändras och att den ses som en konstant. Det är delvis ett resultat av platsens kulturmiljöskydd som begränsar möjligheten att genomföra förändringar men det framstår också som att platsens befintliga värden ses som en kvalitet. Att begravningsplatsen betraktas som något oföränderligt är något som också identifierats av Evensen och Nordh (2018) som i sin forskning benämner kvaliteten som statisk. Vidare menar de att uppfattningen om begravningsplatser som statiska miljöer blir missvisande då begravningsplatser hela tiden förändras i takt med att nya gravar tillkommer och gamla byts ut (Nordh & Evensen 2018). Med hänsyn till genomförda gravsättningar så framstår Ulleråkers kyrkogård som mer statisk än andra begravningsplatser eftersom det sedan patientgravsättningarna upphörde på 1950-talet endast genomförts ett fåtal nya gravsättningar. Samtidigt går det att argumentera för att andra delar av kyrkogårdsmiljön, som exempelvis kyrkogårdens växtlighet, har fortsatt att utvecklas vilket också kommer fortgå i framtiden. Med hänsyn till de planerade förändringarna av närmiljön som planförslaget innebär så går det att ifrågasätta ambitionen från både Uppsala kommun och Uppsala pastorat om att kyrkogården ska bevaras, bibehållas och förbli densamma.

Även om Svenska kyrkan inte planerar några drastiska förändringar så lyfter Berglund att det finns förslag på några konkreta åtgärder för att förvalta kyrkogården som kulturmiljö. Bland annat finns förslag på underhållsåtgärder som att genomföra en ny grundläggning av kyrkogårdsmuren för att förhindra att den på sikt rasar ihop.

Andra åtgärder innefattar att lyfta upp de få gravvårdar som finns bevarade i patientkvarteren och att eventuellt återställa några av de träkors som tidigare markerat patientgravarna. Vid sidan av idéerna om att framhäva befintliga element som redan finns på kyrkogården så har Svenska kyrkan också tankar på att addera nya tillägg. Ett förslag är att genomföra en nyplantering av träd som ska symbolisera landskapen inom Uppsala stift som också är de landskap som majoriteten av kyrkogårdens gravsatta patienter kommer ifrån. Samtidigt menar Berglund att det är en åtgärd som kommer behöva tillåtelse från länsstyrelsen eftersom man tillför platsen nya laddningar. Det är ett exempel på att kulturmiljöskyddet både är en viktig förutsättning för att bevara kyrkogården och påverkar möjligheterna att genomföra förändringar, även om de görs i syfte att stärka och lyfta platsens kulturhistoria.

Även om det bara är att plantera några små träd, så är det ju mer än träden att vi laddar platsen med en ny kulturmiljöintention. Här har vi sagt att det här symboliserar, och ska vara till minne av, patienterna som är gravsatta här, och när man har laddat en sådan åtgärd med den betydelsen så får den ju ett större värde och ett större skydd också. Det kan man liksom bara inte påföra en befintlig kulturmiljö som redan är skyddad. (P. Berglund)

Även Uppsala kommun planerar åtgärder för att bevara kyrkogården som kulturmiljö. Enligt Ekström finns en övergripande ambition om att bevara så mycket naturmark som möjligt inom ramen för planuppdraget och i kyrkogårdens närmiljö blir det också ett sätt att bevara en del av kyrkogårdens ursprungliga sammanhang. Vidare arbetar kommunen med att anpassa den närmaste omgivningen för att möta kyrkogården. En planerad åtgärd är upprättandet av en buffertzona runt om kyrkogården som både ska rama in och markera kyrkogårdsrummet som en särskild plats i stadsmiljön.

Vi har försökt att jobba med gröna buffertzoner runt om, både för att spara träd men även plantera nya träd. Vi pratar om någon fris, någon extramur som accentuerar att den här buffertzonen finns och längre in kommer ju själva muren. Att träden där emellan, den här avgränsningen mot gatan och själva kyrkogårdsmuren att det blir tydligt för de som rör sig i området så att man upplever att här har vi någonting annat. Att man inte hamnar direkt på, alltför nära, utan att man skapar ett fysiskt rum som är som en buffertzon som gör att man upplever vad man rör sig in i för miljö. (M. Ekström)

Utöver buffertzonen och målsättningen om att bevara befintlig vegetation så har Uppsala kommun även möjlighet att påverka utformningen av omgivande bebyggelse och sätta bestämmelser för gaturum och allmän platsmark. Vid tidpunkten för det här arbetet pågår ett arbete med att utforma ett gestaltungsprogram med principer för hur bebyggelsens nya miljöer ska förhålla sig till kulturmiljöerna i Ulleråker. I området runt kyrkogården kan det bli aktuellt med riktlinjer för utformning och färgsättning för att på så sätt säkerställa ett hänsynfullt möte mellan det kulturhistoriska och det nya.

Jag tänker att man har ett förhållningssätt mot kyrkogården att man visar en respekt för dess värden och att det kan få manifestera sig i gestaltningen av kvarteren. Att det kanske är ganska lugn färgsättning, att det inte händer en massa saker [...] i en kvarterslängd, i utformningen. Utan att det är en lugn både färgsättning och hantering av fasaderna mot kyrkogården. (M. Ekström)

Under intervjun med Uppsala kommun återkommer Ekström flera gånger till att det finns en medvetenhet om den påverkan som planförslaget kommer att medföra för kyrkogården som kulturmiljö. Trots det menar han att man från kommunens sida inte gjort alternativstudier och testat andra

strukturer och typologier utan att fokus istället varit att säkerställa att området får goda boende- och vistelsemiljöer. Även om förslaget kommer att medföra en stor påverkan menar Ekström att det är motiverande att ha kyrkogården och sjukvårdsverksamhetens unika miljöer som förutsättningar i planarbetet. Att kyrkogården har ett stort kulturmiljövärde är dels ett värde i sig själv, men enligt Ekström också något som kan bidra med mervärden för närområdet och fungera som identitetsskapande element för Ulleråker i stort.

Jag tänker att kyrkogården är ett exempel på väldigt mycket kulturmiljö som vi förstår att vi påverkar när vi planerar men som verkligen är unika element i stadsbyggandet. Det är inte många projekt som har en kyrkogård eller en sån här typ av sjukhusmiljö nationellt som en planförutsättning. [...] Jag tänker att det är en unik möjlighet att både ta ansvar för uppgiften att planera runt om men också att det kan ge en karaktär till ett område i det nya men tillskapar. (M. Ekström)

Begravningsverksamheten – bibehåll kyrkogården i aktivt bruk och signalera platsens användning

Det finns många kopplingar mellan kyrkogården som kulturmiljö och platsens funktion som begravningsplats. Att arbeta med olika åtgärder för att skilja och markera kyrkogården i relation till den nya omgivningen är något som både blir viktigt med hänsyn till platsen som kulturmiljö men kanske i ännu större utsträckning om kyrkogården ska nyttjas för gravsättningar och vara en plats för sorg och reflektion. Både Uppsala kommun och Uppsala pastorat delar synen på att begravningsplatsens funktion ska bestå och att miljön ska vara lugn, sakral och skilja sig från omgivningen och andra gröna rum i staden.

Överhuvudtaget när man är här inne så vill man ju, lite lugn bubbla vill man ju att det ska vara där inne. (P. Berglund)

Utifrån det vi har tänkt i planeringen hittills så har det ju varit att det ska fortsätta vara en sådan plats som det är idag. Även om det blir bebyggelse runt om. Vi jobbar ju med att få till buffertzoner runt om i den allmänna platsen och att spara träd så att man får en känsla av att här finns det ett sakralt rum som i parkmiljö men ändå att man ska få en känsla av att här beträder man en kyrkogård och det är inte samma sak som att vistas i en stadspark. [...] Jag tänker att det är också en del i att skapa ett lugn kring den här platsen som ska vara sakral och tillför ett slags lugn och vistelse, på de premisserna. (M. Ekström)

Att begravningsplatser betraktas som lugna och rofyllda miljöer och att det är en kvalitet som är viktig för platsens funktion är något som också identifierats av Evensen och Nordh (2018). I sin studie såg de att åtgärder för att säkerställa rofylldhet både kan innefatta utformningen av begravningsplatsen men också begränsningar av tillåtna aktiviteter (Evensen och Nordh 2018). Bland annat

lyfter de att miljöer som minneslundar, vilka saknar gravvårdar, kan placeras längre in på kyrkogården och skärmas av för att inte misstas för en parkmiljö (Evensen och Nordh 2018).

Behovet av att lyfta fram funktionen som begravningsplats och signalera platsen användning är något som diskuterades under både intervjun med Uppsala kommun och Uppsala pastorat. Både Berglund och Ekström menar att avsaknaden av gravvårdar och symboler som visar på att kyrkogården är en begravningsplats gör att miljön idag kan misstas för en park vilket är negativt och behöver åtgärdas (se figur 37).

En viktig sak är ju att eftersom det finns så lite gravar på den så kan det hända att besökare som kommer dit inte uppfattar att det är en begravningsplats. Så att vi har idéer om vad vi kan göra för att det ska synas att det är en begravningsplats, att man omedelbart uppfattar att det är en begravningsplats. (P. Berglund)

Att lyfta upp de här elementen så att man förstår att det är en kyrkogård. För det tror jag kommer behövas också, att man inte antar att det är en gräsyta som man kan göra saker som man brukar göra på en gräsyta i en park. (M. Ekström)

Ett sätt att signalera att kyrkogården skiljer sig från andra parkrum är att bibehålla begravningsplatsen i aktivt bruk. Vidare menar Berglund att ombegravningsplatsen bibehålls aktiv så innebär det att kyrkogårdens kulturhistoriska användning fortgår vilket i sin tur också stärker platsen som kulturmiljö.

Jag tänker att en kulturmiljö som inte används, den blir liksom lite museal så att säga. Det blir ett skådeobjekt mera men om den används så kan det nästan dubblera värdet. (P. Berglund)

40 / Patientkvarteret som helt saknar gravvårdar trots att närmare 500 avlidna patienter ligger begravda på platsen.

Även Uppsala kommun planerar för, och ser ett värde i, att kyrkogården även i framtiden ska fortsätta att användas som begravningsplats och det är också ett argument för att Svenska kyrkan ska få ta över äganderätten över marken.

Utifrån planprogrammet som togs fram och den första detaljplanen så har vi hela tiden beskrivit den som en begravningsplats. [...] Så tanken har varit hela tiden att det är så vi har tänkt oss och att Svenska kyrkan också blir en garant för att verkligen säkerställa kyrkogårdens framtida användning. (M. Ekström)

Med tanke på att kyrkogården har ett väldigt begränsat antal aktiva gravar så skulle begravningsplatsen förmodligen behöva utökas med fler gravrätter för att i ett längre perspektiv bibehålla statusen som aktiv. Enligt Berglund är det i nuläget outrett om det kan bli aktuellt med nya gravrätter på Ulleråkers kyrkogård. Han menar att det går att argumentera både för och emot nya gravrätter där eventuell påverkan på kyrkogården som kulturmiljö behöver vägas mot att begravningsplatsen bibehålls aktiv och att människor uppsöker kyrkogården för att besöka gravarna. Samtidigt menar Berglund att om nya gravrätter upprättas så är det underordnat kulturmiljön och eventuella tillägg får anpassa sig till platsens kulturhistoriska förutsättningar både när det kommer till kyrkogårdens struktur och utformning.

Ingenting som liksom förändrar platsens karaktär egentligen utan bara återställer upplevelsen av att det är en begravningsplats. [...] En askgravplats eller något liknande, lite natur- eller ängsmarksgravområde med stenar, liggande stenar eller natursten som sticker upp väldigt lite ur marken, det skulle kännas lagom. (P. Berglund)

Enligt Berglund är det område som diskuterats för nya gravsättningar det sydöstra patientkvarteret som under

kyrkogårdens aktiva period aldrig togs i bruk. I övriga patientkvarter saknas tillförlitlig information om placering och gravdjup vilket innebär att man där riskerar att störa den eviga gravfriden och således inte vill gräva i marken. Samtidigt menar han att det förmodligen rent juridiskt skulle vara möjligt att gravsätta urnor även i patientkvarteren eftersom kistorna gissningsvis ligger på ett sådant djup att det finns utrymme ovanför.

Vi håller koll på hur djupt det är gravsatt tidigare och om vi gravsätter igen så gräver vi grundare och låter alltid tidigare gravsatt stoft vara oavsett. Här är det ju handgrävt, i stort sett överallt, så jag gissar att man inte har grävt mer än en och en halv meter. Så att vi skulle ju aldrig gravsätta, även om vi skulle ta de här i bruk, vilket jag utgår från att vi inte kommer att göra. Vi kommer inte att vilja göra det. (P. Berglund)

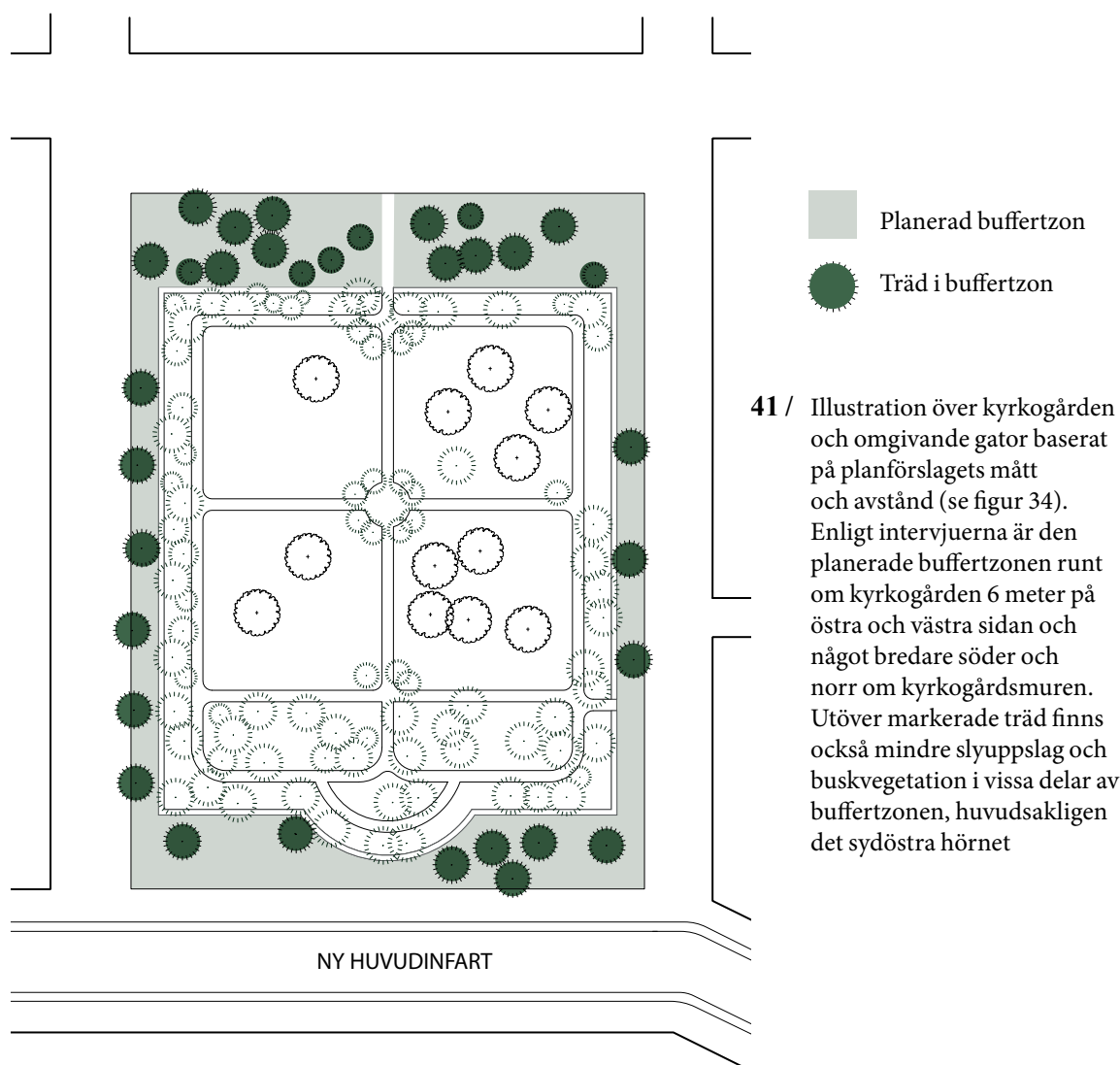
På frågan om vilka åtgärder som kan genomföras i kyrkogårdsmiljön och omgivningen för att ge platsen en lugn och rofylld karaktär så återkommer både Berglund och Ekström till den planerade buffertzonen av vegetation runt om kyrkogårdsmuren (se figur 41). Ekström nämner också att man från Uppsala kommuns håll arbetar med att utforma det omgivande gaturummet för att minska trafiken runt om kyrkogården. Även om gatorna norr, öster och väster om kyrkogården kommer få lägre hastigheter och i stor utsträckning planeras för gång- och cykeltrafik så kommer gatan direkt söder om kyrkogården att bli en huvudinfart till området och således vara vältrafikerad. Ekström lyfter buffertzonen av naturmark som den åtgärd som finns tillgänglig för att skärma av kyrkogården och menar att den på kyrkogårdsmurens södra sida blir bredare och att det där med finns större möjligheter för visuell avskärmning. Samtidigt konstaterar han att ljudmiljön kommer förändras och att fordonstrafik behöver tillåtas någonstans för att kyrkogården ska bli tillgänglig även i framtiden.

Berglund menar att man från Svenska kyrkans håll är lite bekymrade över trafiken och hur det kommer påverka kyrkogården visuellt men också när det kommer till buller. Samtidigt menar han att det inte kommer bli aktuellt att göra några större förändringar av varken kyrkogårdens gestaltning eller i buffertzonen av naturmark för att skapa avskärmning mot omgivningen.

Ursprungsgestaltningen kommer vi inte att ändra på och det skulle vi inte få heller och

vi skulle nog inte vilja. Hmm, ja det kan väl möjligen vara att tillföra lite mer växtlighet runt omkring, släppa upp eller kanske till och med plantera. Kanske ut i den här skyddade zonen, eller kanske täta till inuti också. (P. Berglund)

Enligt Berglund ska den planerad buffertzonen mellan kyrkogårdsmuren och omgivande gaturum framför allt ha en rumsdefinierande funktion där växtligheten med höga tallstammar bildar en gles ridå med sikt in på kyrkogården.

Enligt intervjuerna ska buffertzonens huvudsakliga funktion vara att rama in och signalera platsen som annorlunda gentemot sin omgivning, inte att skärma av kyrkogården mot omgivande bebyggelse och gaturum. Med hänsyn till nya gator och stadsdelens nya infart så framstår det som problematiskt att endast använda vegetation för att skilja kyrkogården från omgivningen, detta eftersom växtlighet har begränsad möjlighet att påverka buller. Vidare kommer ambitionen om att bevara sikt in på kyrkogården också medföra att platsen blir exponerad mot planerade gaturum och omgivande bebyggelse. Platsen upplevs redan idag som exponerad till följd av att det saknas rumsavgränsande element inne på kyrkogården och mindre platser där det går att dra sig undan. Dessutom gör kyrkogårdens storlek att den är lätt att överblicka, samtidigt som kyrkogården ligger lägre i en sänka vilket ytterligare förstärker upplevelsen av att omgivningen ser ner på en.

Rekreation – en plats som tillåter lugna former av rekreation

Vid sidan av att kyrkogården är en plats för gravsättningar och utgör en värdefull kulturmiljö så är även platsens rekreativvärde ett återkommande tema under båda intervjuerna.

Jag skulle säga att den, så som den ligger idag, i den här skogsmiljön, har stora värden rekreativt också. Att man passerar och ser den som boende, eller boende i andra stadsdelar. Så den har ju både de rekreativa värdena och stora kulturhistoriska värden. (M. Ekström)

Vidare menar Ekström att kyrkogården också kan komma att få en viktig rekreativ funktion i det nya stadsrummet genom att fungera som en lugn kontrast till det stadsliv och den aktivitet som kommer att präglade stadsdelen i stort. Dessutom kommer kyrkogården att tillföra rymd och öppenhet i stadsstrukturen vilket blir en positiv kvalitet

i den planerade, täta bebyggelsen. Även Berglund menar att kyrkogården kan ha rekreativa värden och är en plats som kan tilltala många olika människor eftersom kyrkogårdsmiljön är kravlös i den mening att den inte uppmanar en besökare till någon särskild aktivitet:

Det finns mycket tid man kan tillbringa på en kyrkogård ändå. Bara sitta och göra ingenting är rätt skönt, för det är en plats som inte begär någonting av en. Att oj nu är jag på den här platsen, nu borde jag göra det här. Den är inte till för någon specifik aktivitet så. Så med lite parkbänkar och gröna rum inom kyrkogården så kan den bli trivsam. (P. Berglund)

Gällande kyrkogårdens användning i framtiden så menar Berglund att man från Svenska kyrkans håll ser positivt på om fler vill uppsöka platsen även av rekreativa syften men att inte alla typer av aktiviteter är välkomna. Det är viktigt att besökare kan läsa av kyrkogårdens funktion och också anpassa sitt beteende därefter. Även Ekström menar att kyrkogården ska användas för lugna former av rekreation och att den därmed skiljer sig från andra urbana parkrum som tillåter en vidare variation av aktiviteter.

Brännboll och sånt vill vi inte gärna ha in här och ingenting som sliter på marken och grillpartyn och sånt där. Det skulle vi inte vilja att kyrkogården används till, däremot så hoppas vi att folk vill besöka kulturmiljön som den är, och vistas där, sitta där. (P. Berglund)

Den ska ha rekreativa värden men kanske för kontemplation eller lugn, med hänsyn till platsen och dess innehåll att man kan vistas där. Men det är ju inte tänkt att vara en rekreativ yta i den mening att det är en stadspark eller något sådant. (M. Ekström)

Även med hänsyn till rekreation så återkommer formuleringar om lugn, kontemplation och att sitta och uppleva miljön medan andra mer aktiva former

av rekreation bedöms som olämpliga. Detta stämmer överens med samtida forskning. Nordh et al. (2023) lyfter att passiva aktiviteter som promenader generellt betraktas som godtagbara på en begravningsplats medan det finns mer spridda åsikter om aktiva former av rekreation som löpträning, att rasta hunden eller cykla (Nordh et al. 2023). Lugna rekreativa aktiviteter kan i stor utsträckning samspela med både begravningsverksamheten och kyrkogården som kulturmiljö och planerade åtgärder för att ge platsen ett lugn kan också medföra mervärden för kyrkogårdens rekreativa värde. Med hänsyn till den höga exploateringsgraden och ambitionen om att Ulleråker ska bli en levande stadsdel så kan kyrkogården fungera som en kontrast till den omgivande urban miljö. Samtidigt kommer ett ökande besökstryck och färre grönområden också medför nya typer av användargrupper och olika syn på vad som är ett för platsen lämpligt beteende. Nordh et al. (2023) menar att vid sidan av trosuppfattning och kulturella skillnader så påverkas människors syn på vad som anses socialt acceptabelt på begravningsplatser av individuella skillnader samt av platsens utformning och syftet med aktiviteten. Vidare anser de att zoneringsplanering kan vara ett sätt att göra plats för både passiva och mer aktiva aktiviteter, vilket i sin tur främjar ett mer multifunktionellt användande (Nordh et al. 2023). Zoneringsplanering för att göra plats för fler funktioner skulle kunna tillämpas på Ulleråkers kyrkogård men det som talar emot det är kyrkogårdens storlek som begränsar möjligheten att skapa tydliga avgränsningar och separera aktiviteter från varandra.

Utöver att arbeta för att kyrkogården blir en lugn och rofylld plats finns även andra idéer som kan bidra till kyrkogårdens rekreativa värde. Enligt Berglund har Svenska kyrkan diskuterat möjligheten att uppföra en ceremoniplats på kyrkogården vilken skulle kunna användas även för kulturella ändamål förutsatt att det inte sker på bekostnad av

kyrkogårdens funktion som begravningsplats eller som kulturmiljö. Det finns enligt Berglund goda erfarenheter från samarbeten med ett lokalt konstkollektiv som visar att det är möjligt att tillfälligt göra plats på kyrkogården för kulturella evenemang. I ett större perspektiv så arbetar Uppsala kommun med ett rekreativt stråk som ska binda ihop bevarade kulturhistoriska miljöer, varav kyrkogården är en. Stråket ska binda samman Ulleråker med intilliggande stadsdelar och på så sätt bidra till att besökare även från andra delar av Uppsala kan ta sig till Ulleråker på ett enkelt sätt. Att fler människor passerar förbi kyrkogården kan i sin tur leda till att platsen får fler besökare.

Så vi jobbar rekreativt med att hitta de här kopplingarna för gång- och cykeltrafikanter som är på den andra ledden, som inte är nord-sydlig riktning. Och det tänker jag är viktigt för att man skapar, det är viktigt att vi skapar de här kopplingarna mellan projekt. De får inte vara öar som man inte kan ta sig mellan. (M. Ekström)

Att kyrkogården får fler besökare i och med sitt nya, centrala läge menar Berglund kan innebära fördelar. Att fler rör sig på och omkring kyrkogården kan bidra till att platsen upplevs som tryggare och att det mer exponerade läget kan medföra att ovälkomna besökare håller sig undan.

Att det rör sig folk där innebär ju också att om folk rör sig, där i... vad ska man säga rätt ärenden, alltså att vistas och njuta av miljön, så innebär det att en som eventuellt rör sig där med fel ärende får fler ögon på sig också. Så att på det viset kan ju det vara bra. Att det inte liksom är den här mörka slutna miljön som det inte syns vad som händer på liksom. (P. Berglund)

För att förstärka den upplevda tryggheten och anpassa kyrkogården till sitt nya sammanhang har man från Svenska kyrkans sida också diskuterat att tillföra viss belysning på kyrkogården som idag är helt oupplyst. Samtidigt menar Berglund

att eventuell belysning blir ett sätt att få kyrkogården att harmoniera med sin ny omgivningen och att man från Svenska kyrkans håll generellt betraktar mörker som en kvalitet på begravningsplatser.

Det är i form av vad man kan kalla gestaltungs-belysning [...] Men man får inte upplevelsen av att det är gatljus utan det är, vad ska man säga, högt placerade lampor som ger ett diskret sken ner genom grenverket. Så att det mera känns som att det är månen som lyser. [...] För när man tänker sig att det blir gator och bebyggelse och husfasader runt omkring så kommer de att vara upplysta, på något sätt. Och då vill vi inte att det ska vara ett svart hål ute i kvarteret så att säga, utan att få till en belysning som harmonierar lite med omgivningen. (P. Berglund)

Naturvärden – värna kyrkogårdens träd och bibehåll befintliga skötselmetoder

Ett annat tema som endast berördes mer flyktigt under intervjuerna är kyrkogårdens naturvärden. Både Berglund och Ekström delar en samsyn om att kyrkogården har stora naturvärden och att de ska bevaras. Från Uppsala kommuns perspektiv så behandlar man kyrkogården och dess omgivning som resten av planområdet och försöker bevara så många skyddsvärda träd som möjligt. För att identifiera skyddsvärda träd har enligt Ekström en övergripande trädinventering av hela Ulleråkersområdet gjorts, där alla träd scannats och bedömts.

Tanken är att sätta planbestämmelser om att de inte får fällas, både innanför och utanför muren. Och det tror jag inte heller att Svenska kyrkan vill. Vi har ju pratat om utkastet till planförslag med dem och visat på hur vi tänker oss att reglera markanvändningen. Och att vi sätter skyddsbestämmelser på mur och träden, både innanför och utanför muren. (M. Ekström)

Ekström lyfter också att delar av planförslaget har fått justeras för att säkerställa att byggnaderna inte blir för höga, detta har genomförts med hänsyn till den hotade arten reliktböck som är beroende av solbelysta tallar. Vidare menar han att det även i området runt om kyrkogården finns planer på att minska byggnadernas höjd så att de håller sig under trädtopparna och på så vis bevara potentiella habitat för reliktböcken (se figur 39).

Vi tänker oss väl framför allt i grunden att det kan få vara högre mot det här stråket som är kollektivtrafikstråket. Men annars att vi gärna håller ned höjden lite så att de hamnar under befintliga trädtoppar så mycket vi kan, och kanske också ta ned skalan lite grann mot kyrkogården. (M. Ekström)

Från Svenska kyrkans perspektiv menar Berglund att man är medveten om att kyrkogårdens långa kontinuitet och begränsade förvaltning har bidragit till att många arter fått fäste på platsen. Vidare menar han att Svenska kyrkan har både ambitionen och goda förutsättningar att bevara naturvärden utifrån de faktorer som de kan påverka.

Innanför murarna här så finns det många sällsynta svamparter. Just för att det har varit lite bortglömt och inte så intensivt skött, vi åker dit och klipper någon gång med vi håller inte på och rufsar om området så mycket. [...] Vi tror att det förvaltas bäst genom att det bevaras och vi gör blygsamma ingrepp och förändringar och inte förändrar skötselmetoder så mycket heller. (P. Berglund)

Även om det genom intervjun framkommer att man från Svenska kyrkans håll har en ambition om att verka för att bevara befintliga naturvärden så finns det också andra faktorer kopplade till kyrkogårdens nya omgivning som kommer att påverka naturmiljön. Som diskuterats i föregående

kapitel så riskerar fler boende och färre grönytor leda till att kyrkogården utsätts för högre slitage, vilket i sin tur påverkar både mark och vegetation. I takt med att kyrkogården får ett centralt läge kan det också bli viktigare att visa att platsen är iordningsställd och omhändertagen. Det kan i sin tur medföra högre förvaltningskrav och riskerar att bidra till att befintliga naturvärden som kanske framstår som oestetiska städas bort. Även åtgärder som att öka platsens belysning kan medföra negativa effekter för arter som har etablerat sig på platsen under förutsättningen att miljön är mörk.

Vid sidan av det som Svenska kyrkan kan påverka så menar Berglund att det både med hänsyn till platsens natur- och kulturmiljövärden hade varit värdefullt att länka ihop kyrkogården med bevarade naturmiljöer på ett liknande sätt som är planerat i spridningskorridoren Tallstråket.

Det är ju så många höga tallar här. Både på utsidan och insidan av muren och så vidare, och man pratar om Tallstråket, så borde man försöka hålla ihop Tallstråkets fingrar, så att det inte blir öar av Tallstråket kvar. När man är här ska man se att det där stycket skog hänger det här ihop med.
(P. Berglund)

42 / På kyrkogården finns många gamla och storgvuxna tallar

Vad tar jag med mig?

Den planerade förtätningen av Ulleråker kommer leda till att Ulleråkers kyrkogård tillskrivs nya funktioner och värden. Enligt intervjumaterialet så är kyrkogårdens huvudsakliga värden idag i stor utsträckning kopplade till platsen som kulturmiljö och det är framför allt platsens kulturhistoriska värden som lyfts fram som centrala. Vid sidan av platsens kulturhistoriska värden lyfts också att kyrkogården fyller en praktisk funktion som begravningsplats och en plats för gravsättningar. Både Uppsala kommun och Uppsala pastorat menar att det finns ett värde i att begravningsplatsen fortsätter att vara aktiv även i framtiden och att kyrkogården ska vara ett grönt, sakralt rum som skiljer sig från andra parker i stadsdelen.

Intervjumaterialet visar också på en samsyn från Uppsala kommun och Uppsala pastorat om att kyrkogården har rekreativa värden. Värden som förmodligen kommer bli av större betydelse i och med förtätningen av området då fler får kyrkogården i sin direkta närmiljö och befintliga grönområden försvinner. Intervjuerna visar också att det huvudsakligen är lugna aktiviteter som åsyftas när kyrkogårdens rekreativa värden diskuteras.

I takt med att en stor del av den befintliga naturmiljön bebyggs så kommer också kyrkogårdens naturvärden att bli av större relativ betydelse för den hårdgjorda omgivningen. Intervjuerna visar att Uppsala kommun och Uppsala pastorat delar ambitionen om att bevara befintliga naturvärden på kyrkogården, dels genom att skydda gamla uppvuxna träd men också genom att bibehålla befintliga skötselmetoder.

I takt med att fler gör anspråk på platsen kommer nya krav på multifunktionalitet vilket i sin tur förmodligen kommer kräva förändringar i kyrkogårdens utformning om platsen även i framtiden ska användas för gravsättningar. Samtidigt är de åtgärder som planeras i anslutning till kyrkogården huvudsakligen inriktade på att markera och signalera kyrkogården som ett speciellt rum, inte primärt att skärma av den. Vid sidan av eventuellt tillföra mer vegetation i den omgivande buffertzonen så är det huvudsakligen åtgärder som förändringar i markmaterial, låga murar samt lugna fasader och dämpad färgsättning som har diskuterats. Detta kan bidra till att ge det omgivande kvarteret och gatuummet en lugn karaktär och markera platsen som speciell i sitt sammanhang men kommer inte minska insyn eller skärma av kyrkogården från omgivningen. Intervjumaterialet visar att det finns en tilltro till att platsen per automatik kommer att bli lugn och rofylld så länge det framgår att kyrkogården är en begravningsplats. Detta trots att kyrkogården i och med den omgivande förtätningen får ett helt nytt sammanhang.

43 / Figur nästa sida.
Storvuxna tujor kantar det centrala gångstråket genom kyrkogården.

Steg 4: En multifunktionell kyrkogård

Det här kapitlet är en syntes och består av en framåtblickande diskussion över hur Ulleråkers kyrkogård kan utvecklas i framtiden. Information, tankar och reflektioner som inhämtats och genererats under arbetets tre föregående steg vävs samman för att diskutera hur platsens funktioner och värden kan utvecklas i framtiden och vilka förutsättningar som påverkar möjliga tillvägagångssätt. Kapitlet är strukturerat de fyra olika teman som identifierades i analysen av intervjumaterialet; kyrkogårdens kulturhistoriska värden, funktionen som begravningsplats, rekreativa värden och naturvärden.

STEG 4: EN MULTIFUNKTIONELL KYRKOÅRD

I takt med att omgivningen kring Ulleråkers kyrkogård förändras och den befintliga skogsmarken ersätts av bostadshus så kommer kyrkogården att tillskrivas nya värden och funktioner. Kyrkogårdens primära funktion, att fungera som en plats för gravsättningar, har varit central för platsen ända sedan invigningen i början av 1900-talet. Även om kyrkogårdens aktiva gravrätter idag är få så visar platsanalysen att flera gravarna har återkommande besökare som tänder ljus och smyckar gravplatserna. Intervjuerna visar också att det finns en ambition om att kyrkogården även i framtiden ska fortsätta att nyttjas för gravsättningar och att platsens kulturhistoriska användning ska fortgå.

Vid sidan av att fungera som en begravningsplats så har Ulleråkers kyrkogård höga kulturhistoriska värden. Kyrkogårdens historia och kulturhistoriska element är av stort värde för kyrkogården i sig men också för hela Ulleråker eftersom kyrkogården är en välbevarad del av den kulturhistoriska institutionsmiljön som präglar stadsdelen under 1900-talet. Den planerade förtätningen av kyrkogårdens omgivning kommer att medföra en negativ inverkan på kyrkogårdens kulturhistoriska värden eftersom platsen förlorar en del av sitt ursprungliga sammanhang när den omgivande naturmarken försvinner. I takt med att kulturhistoriska kopplingar byggs bort och vissa sjukvårdsmiljöer och byggnader rivs för att ersättas av nya bostadshus så kan kyrkogården få en central

roll för att bevara och visa på Ulleråkers historia. Det är också något som lyfts fram som viktigt i både dokumentstudien och i intervjumaterialet i arbetets tidigare steg.

Hur omfattande utbyggnaden av Ulleråker blir återstår att se när detaljplanearbetet för området är färdigt och hur vunnit laga kraft. Men med utgångspunkt i planförslaget så kommer Ulleråker att bli ett av Uppsalas mest tätbebyggda områden. Om planförslaget realiserar så kommer stadsdelen få en stor ökning bostäder och människor vilket i sin tur kommer att medföra ett högre tryck på de grönområden som bevaras. Fler människor kan leda till att kyrkogården i framtiden kommer bli av större betydelse för olika former av rekreation och att platsen kommer fungera som ett lokalt grönområde för de boende i kvarteret. Intervjumaterialet visar att både Uppsala kommun och Uppsala pastorat tillskriver kyrkogården rekreativa värden och att man ser positivt på att kyrkogården i framtiden kan få fler besökare.

Förtätningen av Ulleråker kommer även medföra stora ingrepp i den befintliga naturmiljön som idag präglar området. Även om dokumentstudien och intervjumaterialet visar att det finns en ambition om att bevara träd och skydda en del av stadsdelens naturområden så kommer stora delar av Ulleråker att bli hårdgjorda om planförslaget realiserar. Det kommer i sin tur innebära att de naturmiljöer som blir kvar blir viktiga att bevara och underhålla så att befintliga

naturvärden blir kvar i framtiden. Att bevara naturvärden innefattar både att ta hänsyn till habitat som bedöms som särskilt viktiga för hotade arter som förekommer inom planområdet men också att bevara livsmiljöer specifika för kyrkogården som kan hysa en hög biologisk mångfald.

Ulleråkers kyrkogård är en miljö med många olika funktioner och värden som på olika sätt kommer att påverkas av den planerade förtätningen. Indelningen av de identifierade funktionerna och värdena bygger på intervjumaterialet och gör skillnad på kyrkogårdens kulturhistoriska värden och kyrkogårdens funktion som en aktiv begravningsplats. Gränsen är flytande och det finns många kopplingar mellan funktionen som begravningsplats och kyrkogårdens kulturhistoriska värden. Detta eftersom många av de kulturhistoriska värdena är kopplade till gravar och således är en given del av begravningsplatsen. Den stora skillnaden är tidsdjupet där de kulturhistoriska värdena är förknippade med kyrkogårdens aktiva period då kyrkogården var en del av Ulleråkers institutionsmiljö. Medan kyrkogårdens funktion som begravningsplats handlar om kyrkogårdens användning och berör begravningsverksamheten men också kyrkogården som ett andligt och existentiellt rum i staden. Med det sagt så finns det många kopplingar och de kulturhistoriska

värdena är i hög grad en bidragande faktor till att ge kyrkogården en andlig och existentiell karaktär.

Kyrkogårdens funktion som begravningsplats och kyrkogårdens kulturhistoriska värden är av stor betydelse för platsen och dess karaktär. I takt med att omgivningen förändras kommer även rekreativa värden och kyrkogårdens naturvärden att bli av större betydelse för platsen, stadsdelen och kvarteret. Detta innebär att kyrkogården i framtiden kan få en alltmer multifunktionell roll där flera värden och funktioner ska samspela.

44 / En minnessten över kyrkogårdens gravsatta patienter skulle kunna vara ett sätt att lyfta fram de människor som finns begravda på kyrkogården och samtidigt stärka kyrkogårdens kulturhistoriska värden.

Berätta de berättelser som tystades ned

De kulturhistoriska värden som identifierats som viktiga för Ulleråkers kyrkogård och platsen som kulturmiljö innefattar både konkreta och abstrakta värden. Kyrkogårdens kulturhistoriska värden blir synliga genom fysiska element på platsen som kyrkogårdsmuren, patientgravarna, personalgravarna, de bevarade gravvårdarna och platsens växtlighet. Men platsens kulturhistoria innefattar också berättelser, både om de människor som ligger begravda på platsen och deras levnadsöden men också berättelser om kyrkogården som en del av ett institutionssamhälle och den tidens syn på mental ohälsa.

I ljuset av de förändringar som väntar Ulleråker så finns det olika möjliga tillvägagångssätt för att förvalta kyrkogårdens kulturhistoriska värden. Ett alternativ är att fortsätta bevara platsens kulturhistoriska värden genom att bibehålla kyrkogården i det skick den är i idag. Ett annat alternativ är att försöka lyfta platsens kulturhistoria genom att genomföra en eller flera förändringar i syfte att framhäva element eller berättelser som redan finns innanför kyrkogårdsmuren.

Kulturmiljölagstiftningen som skyddar Ulleråkers kyrkogård fungerar som ett starkt motiv till att inte genomföra förändringar utan att förvalta platsens kulturhistoria genom att bibehålla kyrkogården i ett oförändrat skick. Med den utgångspunkten blir ett viktigt första steg att inventera, dokumentera och fastställa platsens kulturhistoriska värden. Detta blir särskilt viktigt eftersom det saknas information om ursprungsgestaltning och upphovsperson och att platsen under senare tid genomgått förändringar, exempelvis då skadad växtlighet beskurits eller avverkats.

Efter att kyrkogårdens kulturhistoriska värden definierats behöver identifierade element förvaltas så att de kan bevaras över

tid. Idag är förvaltningen av kyrkogården något eftersatt och för att upprätthålla kyrkogårdens ursprungskaraktär behöver skötselintensiteten utökas, både med hänsyn till kortsiktiga och långsiktiga åtgärder. I ett kortsiktigt perspektiv krävs återkommande åtgärder för att upprätthålla viktiga gestaltningselement som att säkerställa att kyrkogårdens grusgångar inte växer igen eller att övervuxen vegetation skymmer viktiga siktlinjer. I ett mer långsiktigt perspektiv krävs större ingrepp som en ny grundläggning av kyrkogårdsmuren samt förnyring och återplantering av träd för att även på sikt säkerställa att kyrkogårdens kulturhistoriska växtkaraktär finns kvar i framtiden.

Även om lagskyddet uppmanar till begränsade ingrepp i kyrkogårdsmiljön så finns också argument för att genomföra förändringar för att lyfta fram kyrkogårdens kulturhistoria. Detta är huvudsakligen kopplat till förtätningen och de förändringar i omgivningen som planförslaget medför. Förtätningen av Ulleråker kommer ge kyrkogården helt nya förutsättningar; från att idag vara en relativt okänd plats så kommer kyrkogården i framtiden få en central placering i stadsrummet och besökas av många fler människor. Det kan i sin tur innebära att platsen utsätts för högre slitage men också att fler människor utan kännedom om platsens historia uppsöker kyrkogården. Vidare kommer också kyrkogårdens kulturhistoriska koppling till omgivningen och andra bevarade institutionsmiljöer inom Ulleråker att försvagas i takt med att platsen omgärdas av ny och modern bebyggelse och ny gatustruktur. Med utgångspunkt i de förändrade förutsättningarna är min bedömning att det kommer krävas tillägg och åtgärder för att lyfta fram platsens kulturhistoria i större utsträckning. Att framhäva kyrkogårdens kulturhistoriska värden blir viktigt för att platsen ska gå att läsa av och tolka för nya besökare. Det blir viktigt att det framgår vilka ytor som använts för gravsättning så att besökare har möjlighet att anpassa sitt beteende

därefter och respektera de historiska gravkvarteren. I ett större perspektiv anser jag att det också blir viktigt att informera om att Ulleråkers kyrkogård varit en del av en institutionaliserad vårdmiljö och hur det påverkade förutsättningarna för människorna som ligger begravda på platsen.

Intervjumaterialet visar att Svenska kyrkan har flera idéer om hur kyrkogårdens kulturhistoriska värden kan lyftas fram genom nya tillägg. Ett alternativ som diskuterats är att lyfta upp och synliggöra bevarade patientgravstenar och eventuellt återställa tråkors för att tydliggöra att de öppna gräsytorna är gravkvarter. Vid sidan av Svenska kyrkans förslag skulle ett ytterligare alternativ kunna vara att uppföra en minnessten med en tillägnad text som lyfter kyrkogårdens gravsatta patienter (se figur 44, sida 81).

Vid sidan av att addera fysiska element för att lyfta kyrkogårdens kulturhistoriska värden kan ett ytterligare alternativ vara att arbeta med temporära förändringar som ändras med tiden, exempelvis genom att ha installationer eller evenemang som belyser kyrkogården och Ulleråkers kulturhistoria. Genom att exempelvis etablera långsiktiga samarbeten med kulturhistoriska eller kulturella institutioner skulle kyrkogården kunna fungera som en plats för att lyfta och förmedla Ulleråkers historia, vilken annars riskerar att försvinna i takt med att Ulleråker får ett nytt tidslager och en ny struktur. Att nyttja kyrkogården för tillfälliga installationer skulle också kunna vara ett sätt att synliggöra kyrkogårdens gravsatta patienter och på så vis lyfta många av de levnadsöden som glömts bort och även under sin levnadstid förträngts. Enligt intervjumaterialet finns redan idag erfarenheter av att konstinstallationer har fått ta plats på kyrkogården och inom planområdet ligger Medicinhistoriska muséet som utgör en viktig kunskapsinstitution för verksamheten som bedrivits på Ulleråker.

Att arbeta med det tillfälliga kan med hänsyn till den kulturhistoriska miljön ses som någonting positiv eftersom det lätt kan göras ogjort och inte behöver innebära några tillägg som på lång sikt förändrar kyrkogården. Samtidigt kan avsaknaden av tillägg också ses som negativt på en plats som Ulleråkers kyrkogård som i sitt nuvarande skick lätt kan misstas för en park. Det går också att argumentera för att installationer eller evenemang inte hör hemma i kyrkogårdsmiljön eftersom det riskerar att störa platsens atmosfär och karaktär.

Ulleråkers kyrkogård är också en speciell miljö som ur ett etiskt perspektiv behöver hanteras med varsamhet. Foucault (1986) benämner begravningsplatser som heterotopier och definierar de som platser som ligger utanför det normala samhället och de miljöer som utgör vår vardag. Vidare menar Foucault att vad vi betraktar som heterotopier är ett resultat av kultur och samtida värderingar (Foucault & Miskowiec 1986). Med utgångspunkt i begravningsplatsen så exemplifierar han hur de gått från att ligga centralt i staden till att gradvis förskjutas ut i periferin och gömmas undan i takt med att synen på döden förändrades. Vid sidan av begravningsplatser beskriver Foucault också institutioner för psykiatrisk vård som en annan typ av heterotopi, en avvikelens heterotopi för de som inte passar in i den rådande normen (Foucault & Miskowiec 1986). Med utgångspunkt i Foucaults tankar så blir Ulleråkers kyrkogård en heterotopi i dubbel bemärkelse, både genom att vara en begravningsplats och att vara en begravningsplats för en institutionsmiljö, en begravningsplats för människor som befinner sig utanför samhället och avviker från normen.

Det går att betrakta kyrkogårdens nya sammanhang som någonting positivt ur ett symboliskt perspektiv, att de människor som under sin tid levde i samhällets utkant

och i många fall försköts från sina familjer till följd av den tidens syn på mental ohälsa, nu får en central plats mitt i stadsrummet. Det kan ses som ett symboliskt sätt en normalisera mental ohälsa. Men det går också att vända på det argumentet och se att det finns en etisk aspekt i att radikalt förändra förutsättningarna för en plats som en begravningsplats, som betraktas som statiskt och evig. Särskilt på en plats som Ulleråkers kyrkogård med tanke på att de människor som en gång begravdes på platsen hade begränsade möjligheter att påverka sitt eget öde. I takt med att kyrkogården får en helt ny karaktär hamnar också de människor som en gång begravts på en plats i ett helt nytt sammanhang, någonting som varken de eller deras anhöriga har en möjlighet att påverka.

Vid sidan av att försöka förändra kyrkogården som en reaktion på platsens nya kontext är det också relevant att ta ett steg tillbaka och ifrågasätta huruvida det är lämpligt, med hänsyn till platsens kulturhistoriska värden, att förtäta stadsmiljön så pass nära inpå kyrkogården. Det är ofrånkomligt att kyrkogårdens kulturhistoriska sammanhang kommer bli svårt att avläsa i den nya, planerade stadsstrukturen och kyrkogården kommer dessutom att förlora sin historiska inramning i takt med att den omgivande skogsmarken tas ned. Detta innebär att en stor del av platsens kulturhistoriska värden kommer gå förlorade oavsett hur man väljer att hantera miljön inne på kyrkogården.

45 / Genom att skärma av kyrkogården från omgivningen och skapa fler mindre rum kan kyrkogårdens lugna och rofyllda karaktär bevaras.

Ett andligt, avskärmat rum

I intervjumaterialet förekommer återkommande beskrivningar av Ulleråkers kyrkogård som lugn och rofylld, en avskild och andlig plats som i viss mån förväntas förbli densamma trots förändringarna i omgivningen. Kravet och förväntan på att platsen ska vara lugn är nära sammankopplad med funktionen som begravningsplats, kyrkogården ska vara en trygg miljö dit besökare kan komma för att sörja, minnas och reflektera över de som har gått bort.

Med hänsyn till ambitionen om att kyrkogården ska vara en lugn och avskild plats så blir det relevant att diskutera vad i miljön som ska skapa den upplevelsen. De åtgärder som Svenska kyrkan och Uppsala kommun presenterar handlar huvudsakligen om att signalera platsens funktion och på så vis få besökare att anpassa sitt beteende därefter. Hur människor uppträder på platsen är en faktor i att skapa en lugn miljö men atmosfären påverkas också av de fysiska förutsättningar som platsen erbjuder. Detta är något som jag bedömer som viktigt för Ulleråkers kyrkogård med hänsyn till förändringarna i omgivningen. Om planförslaget realiserar så är min bedömning att kyrkogårdens lugna karaktär och andliga kvalitet kommer att påverkas negativt. Detta eftersom den nya stadsmiljön kommer nära in på kyrkogårdsmuren vilket riskerar att medföra att kyrkogården känns exponerad, både rumsligt, med hänsyn till omgivande bebyggelse och lägenheter, och i relation till mer trafik och rörelse i kyrkogårdens direkta närmiljö. Förtätningen kommer ge kyrkogården en helt ny karaktär och trots det finns ingen uttalad ambition om att kyrkogården ska skämmas av från sitt nya sammanhang. Den enda konkreta åtgärden för avskärmning som framkommer genom intervjumaterialet är att eventuellt tillföra lite mer vegetation i den planerade buffertzonen runt om kyrkogårdsmuren. Detta föreslås ske antingen genom att anpassa förvaltningen så

att en del frösådda plantor får växa upp eller att ny vegetation tillförs genom plantering. Eftersom vegetation har begränsad möjlighet att påverka buller kommer växtligheten inte att skärma av ljud från omgivningen däremot kan mer växtlighet medföra att kyrkogården skämmas av visuellt och bidra till att definiera kyrkogårdsrummet.

Med utgångspunkt i att kyrkogården även i framtiden ska fortsätta bibehållas i aktivt bruk så blir det viktigt att platsen har en andlig dimension och kan fungera som en plats för sorg och reflektion. Närvaron av död ger begravningsplatsen en existentiell dimension som uppmanar till reflektion och kontemplation men upplevelsen på platsen beror också av hur den är utformad och rumsligt disponerad. Utifrån ett gestaltningsperspektiv diskuterar Wingren (Wingren 2009, Petersson och Wingren 2011) passage (*passage*) och minnesobjekt (*memory object*) som två viktiga element att ta hänsyn till i utformningen av begravningsplatser och andra minnesplatser. Enligt Wingren (Wingren 2009, Petersson och Wingren 2011) är en passage en övergångszon som ska ge en besökaren tid att ändra sinnesstämning och därmed fungera som en förberedelse inför mötet med den nya, andliga platsen. Rumsligt påverkas passagen av det som omgärdar och skiljer det inre, andliga rummet från den vanliga värden. Beroende på hur passagen är gestaltad så kan det som ramar in plats antingen fungera som en gräns eller utgöra en koppling mellan det som är innanför och omgivningen. Vid sidan av passagen nämner Wingren (Petersson och Wingren 2011, Wingren 2009) också minnesobjekt som ett centralt begrepp. Ett minnesobjekt är enligt Wingren ett symboliskt objekt som genom sin utformning och placering bidrar med laddningar till ett landskap och möjliggör för en besökare att förstå platsens historia och identitet (Wingren 2009, Petersson och Wingren 2011). Enligt Wingren kan exempelvis cypresser fungera som minnesobjekt på en begravningsplats

eftersom det är träd som ofta används på kyrkogårdar och på så sätt signalerar platsens användning för den som besöker den (Petersson och Wingren 2011, Wingren 2009). Detta kan jämföras med de tujor som finns på Ulleråkers kyrkogård vilka uppvisar stora likheter med cypresser och på motsvarande sätt kan användas på en kyrkogård för att signalera platsens användning.

Att tillämpa Wingrens begrepp på Ulleråkers kyrkogård blir ett sätt att förstå platsens gestaltning och analysera hur upplevelsen kommer förändras i framtiden. Passagen in till kyrkogården har en tydlig gestaltning med den sluttande grusgången som leder fram till järngrinden och in genom kyrkogårdsmuren. Väl innanför grinden möts besökaren av tujorna som markerar den centrala mittgången och leder vidare in mellan gravkvarteren. Att röra sig in på kyrkogården är att passera från omgivningen in till ett tydligt definierat inre rum som markeras av kyrkogårdsmuren. Så som kyrkogården ursprungligen såg ut förstärktes passagen av att kyrkogården låg som en glänta i skogen och utöver muren också ramades in av skogsmark på alla sidor. Det har dock förändrats och i framtiden kommer naturmarken runt kyrkogårdsmuren att vara ersatt av en urban fond. Om skogen separerade kyrkogårdsrummet från omgivningen kommer den nya bebyggelsen att fungera som en länk till det som finns runt om och, snarare än skärma av, bjuda in liv och vardag även innanför kyrkogårdsmuren. Även om muren, grinden och tujorna bevaras så kommer upplevelsen väl inne på kyrkogården att vara en annan där omgivningen blir mer påtaglig och påkallar besökarens uppmärksamhet.

Om planförslaget realiseras och den befintliga skogsmarken bebyggs så menar jag att det uppstår ett behov av att tillföra en tydligare rumslig avgränsning för att stärka passagen och därmed upplevelsen av kyrkogården som en andlig plats. Antingen

innanför, eller utanför kyrkogårdsmuren och vad som framstår som mest genomförbart blir en avvägning mot kyrkogårdens kulturmiljöskydd. Alternativet att tillföra mer vegetation i buffertzonen utanför kyrkogårdsmuren skulle innebära att kyrkogårdens nuvarande utformning kan bevaras. För att skapa en faktisk avskärmning skulle det kräva en tät och flerskiktad vegetation eftersom buffertzonen är relativt smal, ungefär 6 meter. Det som talar emot en sådan strategi är att kyrkogårdens öppna karaktär som fungerar som en tillgång i den täta stadsstrukturen går förlorad och platsen blir mindre tillgänglig. Ett annat alternativ till att förstärka gränsen mellan kyrkogården och dess omgivning är att utveckla rumsligheten inne på kyrkogården och på så sätt skapa mindre, avskärmade ytor med olika användningsområden och karaktärer. Men det som talar mot en sådan lösning är att kyrkogården är relativt liten och att den är skyddad vilket innebär att ett sådant ingrepp förmodligen skulle kunna betraktas som en alltför stor förändring av ursprungsgestaltningen. Att kombinera de två strategierna genom att tillföra mer vegetation både i den omgivande buffertzonen samt på utvalda platser innanför kyrkogårdsmuren skulle kunna fungera som en mellanväg. Det skulle kunna vara ett sätt att både bevara viss sikt in på kyrkogården och samtidigt skapa några mindre avskärmade platser inne på kyrkogården utan visuell kontakt med omgivande stadsmiljö (se figur 45).

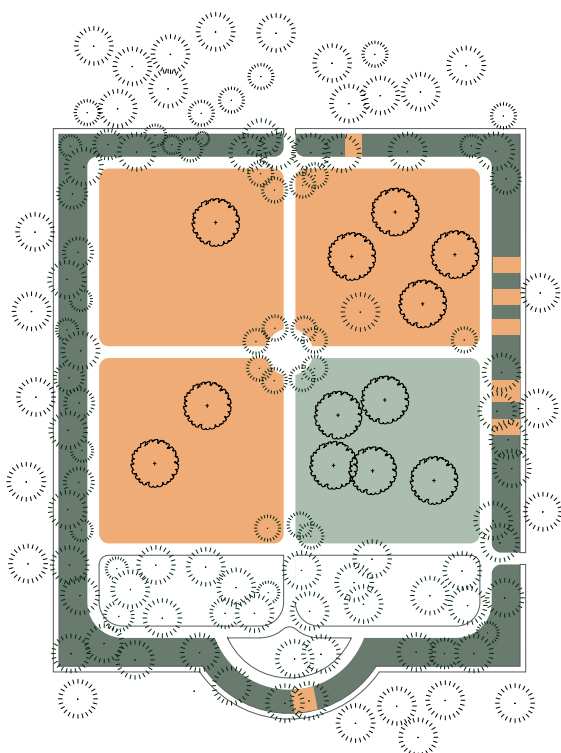
Med Wingrens terminologi kan kyrkogårdens andliga karaktär också stärkas genom fler minnesobjekt som signalerar kyrkogårdens funktion och tillför en laddning till platsen. Ulleråkers kyrkogård har flera element som kan beskrivas som minnesobjekt; den omgivande kyrkogårdsmuren, det stora träkorset i kyrkogårdens södra ände, tujorna och de bevarade gravvårdarna som markerar kyrkogårdens gravplatser. I jämförelse med många andra begravningsplatser

så är gravvårdarna få samtidigt som de, tillsammans med träkorset, kanske fungerar som de tydligaste symbolerna för kyrkogårdens funktion. Bristen på gravvårdar och risken att kyrkogården misstas för att vara en park är något som definierats som ett problem både vid platsbesök och under intervjuerna med Uppsala kommun och Svenska kyrkan. Att utveckla kyrkogårdens funktion som begravningsplats skulle kunna vara ett sätt att tillföra fler minnesobjekt till platsen och därmed addera en laddning och göra landskapet lättare att läsa.

Om man väljer att upprätta nya gravrätter blir valet av gravskick av betydelse. Att ha en variation av olika sorters gravplatser innebär att olika religiösa och personliga preferenser kan tillgodoses samtidigt som olika gravskick också kan medföra olika stora ingrepp i kyrkogården som kulturmiljö. En minneslund kan upprättas utan några större

synliga förändringar men är samtidigt ett anonymt gravskick utan gravvårdar vilket inte signalerar platsens funktion på samma sätt som traditionella kist- eller urngravar. Å andra sidan kan kist- eller urngravar bidra till en spretighet av olika preferenser och uttryck vilket i sin tur kan ses som negativt med hänsyn till kyrkogårdens kulturhistoriska värden. Vidare har också olika gravskick olika utrymmeskrav vilket behöver tas i beaktan på en liten kyrkogård som Ulleråker där delar av begravningsplatsen inte kan tas i bruk med hänsyn till evig gravfrid. Kistgravar är utrymmeskrävande medan ett kollektivt gravskick som en askgravlund eller en minneslund rymmer fler gravsättningar på en mindre yta.

Med hänsyn till gravskick och utrymme så blir också syftet med att upprätta nya gravplatser intressant. Syftet kan vara att skapa en ny resurs med tillgänglig gravplatsmark vilket gör att kollektiva

46 /Områden som skulle kunna vara aktuella för nya gravsättningar på Ulleråkers kyrkogård.

- Område avsatt för persongravar
- Befintliga gravar
- Outnyttjat patientgravkvarter

gravskick som askgravlund och minneslund till förstahandsval. Detta skulle även kunna kompletteras av nya kist- och urngravplatser längs med muren för att tillföra så många nya gravplatser som möjligt. Även om det praktiskt skulle vara möjligt skulle en sådan genomgripande förändring av kulturmiljön förmodligen inte godkännas av länsstyrelsen. Ett annat alternativ är att se gravplatsmarken på Hammarby kyrkogård och Ulleråkers kyrkogård som en gemensam resurs och att syftet med nya gravskick på Ulleråker skulle vara att komplettera befintligt utbud. Ur den aspekten skulle en askgravlund eller ett kolumbarium kunna vara aktuellt eftersom det är gravskick som inte finns i området i nuläget. Ett tredje syfte med att upprätta nya gravplatser kan vara att bibehålla kyrkogården aktiv och upprätthålla funktionen som begravningsplats. I så fall är inte antalet nya gravplatser av lika stor vikt utan fokus kan i stället läggas på att få kyrkogårdens nya tillägg att samspela med historien och samtidigt utgå från hur kyrkogårdens nya omgivning och förutsättningar. Med hänsyn till kyrkogården som kulturmiljö går det också att argumentera för att de gravskick som redan finns på platsen, det vill säga kist- och urngravar är mest lämpliga.

Vid uppförande av nya gravplatser behöver också placeringen av de nya gravrätterna tas i beaktan. De gravkvarter som tagits i bruk vid gravsättning av patienter kan räknas bort med hänsyn till lagbestämmelserna om evig gravfrid. De områden som sedan kvarstår innefattar outnyttjade ytor närmast muren, det tomma sydöstra gravkvarteret och den södra naturmarken. Inom dessa områden kan nya gravplatser antingen samlas eller spridas ut. Genom att samla gravplatserna inom ett avgränsat område begränsas ingreppet i kultur- och naturmiljön till en plats medan andra delar av kyrkogården lämnas orörda. Ett annat alternativ är sprida ut nya gravplatser och på så sätt skapa en mer otydlig uppdelning mellan det nya och det kulturhistoriska. Det skulle kunna vara ett sätt att få de nya gravarna att smälta

in i den befintliga strukturen, exempelvis genom att upprätta nya gravar längs med kyrkogårdsmuren, där det redan finns spridda personalgravar.

Med hänsyn till kyrkogårdens nya omgivning så framstår det outnyttjade patientkvarteret som mest lämpligt för nya gravsättningar. Kyrkogårdens södra sida ligger i direkt anslutning till den nya infarten och kommer vara utsatt för mycket buller vilket gör den olämplig för nya gravplatser. Utrymmet närmast kyrkogårdsmuren på kyrkogårdens östra, västra och norra sida skulle också kunna utnyttjas för kist- eller urngravar men de delarna av kyrkogården kommer också påverkas av omgivande gatumiljöer vilket kan upplevas som störande. Detta beror lite på hur den omgivande buffertzonen utformas. Utöver att ligga lite längre in på kyrkogården och på så sätt befinna sig längre ifrån omgivande gator och bebyggelse så är det outnyttjade patientgravkvarteret tillräckligt stort för ett kollektivt gravskick som en ask- eller minneslund. Att tillföra ett kollektivt gravskick skulle kunna vara ett platseffektivt sätt att skapa utrymme för många gravsättningar och samtidigt begränsa ingreppet i den kulturhistoriska miljön på Ulleråkers kyrkogård. Om man dessutom kombinerar en ask- eller minneslund med att lyfta fram kyrkogårdens historiska gravar och gravvårdar så skulle Ulleråkers kyrkogård få fler element som fungerar som minneobjekt och signalerar att kyrkogården är en begravningsplats.

En förutsättning för att upprätta nya gravplatser är att det även i framtiden kommer finnas människor som vill begravas på Ulleråkers kyrkogård. Som tidigare berörts behöver kyrkogården vara en lugn och rofylld plats som ger emotionellt utrymme för anhöriga att sörja och minnas. Men för att människor aktivt ska välja Ulleråkers kyrkogård blir relationen till kyrkogården också en viktig aspekt. I nuläget sker gravsättningar endast i gravar med aktiva gravrätter vilket innebär att framtida gravsättningar är reserverade

för personer som genom gravsatta anhöriga har en koppling till Ulleråker och sjukvårdsverksamheten. Att kyrkogården är liten och har haft ett avskilt läge samt att det dessutom skett väldigt få gravsättningar under senare år bidrar till att det är få personer som har en relation till platsen. Vidare kan kyrkogårdens komplicerade historia och status som en stigmatiserad plats bidra till att människor inte kommer att vilja begravas på kyrkogården. Men det är också möjligt att fler människor kommer att uppleva en starkare koppling till kyrkogården i och med att begravningsplatsen får en ny och central roll i stadsrummet. Det kan i sin tur medföra att det uppstår en efterfrågan på nya gravplatser. För personer boende i området kan det ses som ett stort värde att begravningsplatsen ligger nära och är lätt att besöka. För besökare som kommer utifrån kan å andra sidan kyrkogårdens nya läge, omgiven av höga bostadshus, innebära att begravningsplatsen upplevs som privat och en del av ett bostadskvarter.

47 / Fler sittmöjligheter i olika miljöer blir ett sätt att främja passiv rekreation. .

En plats att sitta och betrakta

Utbyggnaden av Ulleråker kommer antagligen leda till att Ulleråkers kyrkogård i framtiden kommer behöva bli en mer multifunktionell plats som i större utsträckning nyttjas för rekreation. Detta eftersom förtätningen kommer medföra att offentliga grönområden blir färre samtidigt som nya bostäder och fler människor kommer leda till att fler människor rör sig i kyrkogårdens direkta omgivning. I kontrast till den hårdgjorda stadsmiljön kommer kyrkogården med sin gamla och etablerade växtlighet att ha ett mer balanserat lokalklimat och således bli en attraktiv miljö för vistelse. Intervjumaterialet visar också att både Uppsala kommun och Uppsala pastorat tillskriver kyrkogården rekreativa värden. Samtidigt innehåller både planförslaget och intervjuerna formuleringar om att Ulleråkers kyrkogård inte ska utvecklas till en park utan även i framtiden fortsätta vara en begravningsplats. Ambitionen att upprätthålla kyrkogården i aktivt bruk och samtidigt öppna för mer rekreation på platsen gör att det blir relevant att undersöka hur dessa värden och funktioner kan samspeka.

Begreppet rekreation har en bred definition. Nordh et al. (2023) skiljer på passiv och aktiv rekreation, där passiv rekreation innefattar att promenera eller sitta på en bänk och ta in miljön medan löpning, cykling eller att rasta hunden ses som en aktiv form av rekreation. Nordh et al. (2023) menar att aktiva former av rekreation i större utsträckning kan uppfattas som störande på en begravningsplats medan passiv rekreation generellt betraktas som godtagbart. Under intervjun med Svenska kyrkan nämns aktiva former av rekreation, som brännboll och grillpartyn som exempel på oönskade aktiviteter. Samtidigt anger också skylten med ordningsföreskrifter för Ulleråkers kyrkogård att picknick är en förbjuden aktivitet, något som skulle kunna ses som en mer passiv form av rekreation.

Vid sidan av religion, kultur och individuella uppfattningar så menar Nordh et al. (2023) att även kyrkogårdens storlek, utformning och placering påverkar människors beteende och syn på vad som är ett lämpligt beteende på en begravningsplats. Samtliga dessa faktorer är intressanta med hänsyn till Ulleråkers kyrkogård som både avviker som en relativt liten begravningsplats och som en miljö som får ett helt nytt sammanhang, en ny placering. Kyrkogårdens storlek medför att den är olämplig för aktiva former av rekreation eftersom det finns begränsat utrymme och aktiva former av rekreation riskerar att upplevas som störande. Att däremot skapa förutsättningar för passiva former av rekreation bedömer jag som en rimlig åtgärd på kyrkogården eftersom det kan vara ett alternativ för att främja rekreation utan att det behöver ske på bekostnad av kyrkogårdens befintliga värden och funktioner.

En konkret åtgärd för att utveckla möjligheterna till passiv rekreation kan vara att tillföra fler bänkar och sittmöjligheter i olika delar av kyrkogården. Genom att anpassa placeringen av nya sittplatser så att det finns möjlighet att sitta både på mer öppna och exponerade platser där det finns möjlighet att överblicka omgivningen samt på mer intima och avskärmade platser kan olika preferenser och sinnesstämningar tillgodoses. Idag utgörs stora delar av kyrkogården av klippta gräsmattor och kyrkogården upplevs som öppen med långa siktlinjer. Detta kan i takt med ett kyrkogården omges av ny bebyggelse riskera att bidra till att kyrkogården upplevs som exponerad eftersom det saknas mindre rum att dra sig undan till. För att undvika detta skulle rumsligheten på kyrkogården kunna utvecklas genom att tillföra mer rumsskapande växtlighet. En nyplantering av buskar och mindre träd som grupperas och placeras på kyrkogården skulle kunna skapa mindre rum på vad som idag är stora och öppna ytor (se figur 45). Vid sidan av att främja passiv rekreation skulle mer

rumsskapande växtlighet kunna användas för att skapa en typ av zoner med fler avskilda platser att nyttja för de som uppsöker kyrkogården för att sörja.

Vid sidan av möjligheten att fungera som rumsskapande element kan växter också användas för att tillföra upplevelsevärden. Det kan också nyttjas för att främja passiv rekreation. Att exempelvis tillföra växter med blomning eller en stark höstfärg kan göra kyrkogården till en målpunkt och göra att människor söker sig till platsen för att uppleva den under en viss period. Fördelen med att använda växter för att tillföra upplevelsevärden är att det kan vara ett föränderligt medium som kan dyka upp och försvinna. Att exempelvis plantera lökväxter för att skapa en tidig och intensiv blomning skulle kunna vara ett diskret sätt att ge kyrkogården ett starkt upplevelsevärde under en kortare period utan att under övriga året påverka kyrkogårdens utformning. Samtidigt kommer ny växtlighet som tillförs till kyrkogården, i synnerhet om syftet är att medvetet förändra platsens rumslighet, att medföra en negativ påverkan på kyrkogården som kulturmiljö eftersom det innebär en förändring av platsens befintliga utformning.

Åtgärder för att skärma av kyrkogården och samtidigt stärka platsen naturvärden kan också bidra till att stärka platsens hälsofrämjande kvaliteter genom att främja återhämtning. Att begravningsplatser kan fungera som en miljö för återhämtning har påvisats av Nordh et al (2017). De såg i sin forskning att kombinationen av natur, kultur och historia samt respekten för andra gravbesökare var kvaliteter som bidrog till upplevelsen av begravningsplatsen som en plats för reflektion, kontemplation och avslappning (Nordh et al. 2017).

Även om behovet att skärma kyrkogården är återkommande så finns det också argument för att bibehålla en öppenhet mellan platsen och dess omgivning, framför allt med hänsyn till rekreation. De flesta som kommer att röra sig i området kommer

att uppleva kyrkogården utifrån, antingen som förbipasserande eller hemifrån från de intilliggande bostadshusen. I jämförelse med de som aktivt kommer söka upp kyrkogården för att besöka en gravplats så är de passerande och utifrån betraktande en betydligt större grupp. Med hänsyn till hur det omkringliggande kvarteret är utformat och stadsdelens täthet så kommer kyrkogården att fungera som ett viktigt öppet andrum i stadsstrukturen. Kyrkogårdens långa siktlinjer och platsens uppvuxna och gamla växtlighet blir av värde både för orienterbarhet men skapar också en trivsammare boendemiljö i de omkringliggande bostadshusen. Vidare kan öppenheten också bidra till en ökad upplevelse av trygghet på platsen. Alternativ som att skärma av kyrkogården för att skapa en mer intim rumslighet skulle kunna ge positiva effekter för kyrkogårdsmiljön men medför negativa konsekvenser för hur platsen upplevs utifrån.

48 / Genom att upprätthålla olika skötselmetoder i olika delar av kyrkogården kan befintliga naturvärden bevaras. Delar av patientkvarteren skulle kunna omvandlas till ängsmark för att stärka biologisk mångfald och samtidigt minska förvaltningen.

Rama in det stökiga

Kyrkogårdens naturvärden, idag och i framtiden, nämns inte i planprogrammet. Dock visar naturinventeringen som används som underlag för planprogrammet att kyrkogården har flera grova löv- och barrträd som bedöms vara skyddsvärda (Aronsson 2013). I intervjumaterialet framkommer också att både Uppsala kommun och Uppsala pastorat tillskriver kyrkogården höga naturvärden och att de ska bevaras för framtiden. Berglund lyfter också att flera ovanliga svampar har identifierats på platsen¹.

Även om kyrkogårdens naturvärden inte nämns i planprogrammet så är begravningsplatser ofta miljöer med en väldigt hög artrikedom eftersom de utgör platser där arter haft tid att etablera sig till följd av lång kontinuitet (Kowarik et al. 2016; Nordh & Evensen 2018). Kowarik et al (2016) menar att olika förvaltningsmetoder och kombinationen av mer förvildad naturmark och öppna ytor är någonting som ger begravningsplatser en variation av livsmiljöer vilket i sin tur bidrar till att skapa hög biodiversitet. Detta stämmer i hög utsträckning in på Ulleråkers kyrkogård som utöver att ha stått mer eller mindre orörd under lång tid också består av en variation av miljöer med olika skötselintensitet; orörd och oförvaltd naturmark, gräsytor som hålls öppna genom återkommande klippning, gravar med grusbäddar och kyrkogårdsmuren med sprickor och håligheter.

Ulleråkers kyrkogård kommer i framtiden att utgöra ett av ett fåtal bevarade grönområden i stadsdelen vilket gör det relevant att diskutera vilken roll kyrkogårdens naturvärden kommer få i framtiden och hur dessa kan förvaltas. Ett alternativ är att fokusera åtgärder på att bevara kyrkogården

i det skick den är och försöka säkerställa att

¹ Peter Berglund, kyrkogårdschef, Uppsala pastorat, intervju 2024-02-21

platsens naturvärden bevaras oförändrade. Ett annat alternativ är att förändra och tillföra nya naturvärden för att på så vis stärka kyrkogårdens ekologiska värde i relation till platsens nya omgivning.

Om man väljer att försöka bevara kyrkogårdens befintliga naturvärden så blir ett första steg att inventera de arter och miljöer som finns på platsen idag. Både för att säkerställa vilka befintliga habitat och arter som ska bevaras men också för att identifiera eventuella invasiva arter som riskerar att negativt påverka platsen på sikt. Vid platsbesöken observerades exempelvis vintergröna som förmodligen ursprungligen planterats intill en av gravarna och med tiden gradvis spridit sig ut i undervegetation av ris och bildat en tjock matta. Att ha ett genomarbetat underlag som redogör för befintliga värden är en förutsättning för att veta hur framtida förvaltning ska utformas.

Vid sidan av att arbeta med att bevara kyrkogårdens befintliga naturmiljö kan en annan strategi för platsens naturvärden vara att genomföra åtgärder för att öka biologisk mångfald i delar av kyrkogården som idag är artfattiga. De ytor som i det hänseendet framstår som intressanta att förändra är patientkvarteren eftersom gräsmattorna, till skillnad från den bevarade skogsmarken, förmodligen har en lägre artrikedom. Att ersätta gräsmattorna i patientkvarteren med ängsmark skulle både kunna tillföra en högre biologisk mångfald och samtidigt bidra med minskad skötsel. Att ersätta gräs med blommande ängsvegetation skulle också kunna kompletteras av andra åtgärder för att ge kyrkogården en längre blomningssäsong. Om man som diskuterats i tidigare avsnitt väljer att tillföra ny vegetation i form av träd eller buskar för att utveckla kyrkogårdens rumslighet skulle också arter med blomning kunna prioriteras för att på så sätt komplettera kyrkogårdens befintliga trädbestånd som huvudsakligen består av barrträd i form av tall och lärk. En ytterligare åtgärd för att förlänga blomningssäsongen

och därmed gynna pollinerare skulle kunna vara att plantera lökväxter i de öppna gräsyrtorna och på så sätt tillföra blomning och upplevelsevärden tidigt på säsongen.

På kyrkogården finns idag många gamla träd varav vissa har skador och kanske på sikt behöver tas ned. Med hänsyn till eventuell avverkning blir en viktig åtgärd att säkerställa en förnygring av trädbeståndet, antingen genom att låta fröplantor komma upp eller genom att plantera nya träd av samma arter för att på så sätt säkerställa att befintliga habitat blir kvar. I stället för att köra bort veden kan den med rätt placering få vara kvar på kyrkogården och fungera som faunadepå för insekter.

Med hänsyn till att nyplanteringar och tillägg kommer att innebära en påverkan på kyrkogården som kulturmiljö går det också att fokusera eventuella åtgärder till den bevarade buffertzonen runt om kyrkogårdsmuren. Men även om de medför en påverkan på kulturmiljön kan åtgärder innanför muren också medföra att mervärden både för passiv rekreation och för kyrkogården som ett andligt rum för sorg och reflektion. Mer växtlighet och i fler skikt samt blomning och artvariation kan bidra till att utveckla platsens rumslighet och stärka upplevelsen av avskärmning.

I takt med att Ulleråker byggs ut och kyrkogården får en alltmer central roll i stadsrummet så kommer kyrkogårdens naturmiljö att utsättas för högre tryck. Med hänsyn till kyrkogårdens nya omgivning finns en överhängande risk att platsen upplevs som eftersatt och att det därmed kommer högre krav på att kyrkogårdsmiljön ska rustas upp för att få en mer prydlig karaktär. Det kan i sin tur leda förändrad förvaltning och högre skötselintensitet. Dessutom kommer kyrkogårdens nya läge medföra ett större antal besökare vilket i förlängningen riskerar att medföra ökat slitage. Ökat slitage i kombination med en omställning till en högre skötselintensitet riskerar att leda till en negativ påverkan

på arter och habitat som har etablerats på kyrkogården över lång tid och är känsliga för plötsliga förändringar.

För att bevara kyrkogårdens naturvärden på sikt behöver både platsen befintliga karaktär, förvaltning och framtida slitage tas i beaktan. Det finns ett värde i att bibehålla en variation av livsmiljöer (Kowarik et al. 2016). Samtidigt som det i och med att kyrkogården får fler besökare också blir viktigt att visa att platsen är omhändertagen och att det finns en omsorg om kyrkogården (Nassauer 1995). Genom att fokusera en högre skötsel till vissa ytor kan förvaltningen utformas för att skapa en tydlig distinktion mellan det som är vilt och otuktat och kyrkogårdens mer gestaltade och ordnade element. Det skulle exempelvis kunna innebära att utöka skötseln av kyrkogårdens grusgångar; se till att hålla undan löv grenar och barr samt ogräsrensa och kantbeskära för att framhäva tydliga raka linjer mot intilliggande gräsytor och naturmark. Andra tänkbara åtgärder skulle kunna vara att höja skötselintensiteten på personalgravarna genom att vara noggrann med häckklippning och att hålla grusbäddarna fria från nedfallande grenar och barr. Ett annat sätt att visa på omsorg skulle kunna vara att framhäva kyrkogårdens symmetri och gestaltade siktlinjer genom att beskära och återplantera de tujor som saknas längs med kyrkogårdens tvärxel. Om man väljer att tillföra nya planteringar, exempelvis anlägga ängsmark så kan ängsvegetationens lite glesa och vildvuxna karaktär ramas in av en klippt kant (se figur 48).

Kyrkogårdens naturvärden kommer också att påverkas av hur omgivningen förändras och eventuella tillägg till miljön kan begränsas av platsens nya omgivning. Exempelvis kan möjligheten att anlägga ängsmark, som är beroende av viss solinstrålning, påverkas av skuggverkan från omgivande bebyggelse. Beroende på hur det omgivande gaturummet utformas kan det också påverka växtligheten i buffertzonen runt om kyrkogården och medföra begränsningar för träd och buskars möjlighet att breda ut sig – och därmed i

förlängningen vilka arter som får plats. I och med att fler rör sig på kyrkogården kommer också högre krav på trygghetsaspekter. Träd som i nuläget står kvar, trots skador, kanske kommer tas ned för att inte utgöra en säkerhetsrisk i och med ökade flöden av människor.

Som återkommande diskuterats så finns en ambition om att kyrkogården ska vara ett lugnt rum och skilja sig från andra parkrum och gröna miljöer. Att kyrkogården är en begravningsplats medför att det finns andra krav och förväntningar på beteende och tillåtna aktiviteter. Det kan i sin tur medföra att platsen inte utsätts för lika mycket slitage och att arter och habitat kan få vara ifred i större utsträckning i jämförelse med andra bevarade naturmarksområden, som den intilliggande vattentornsparken exempelvis. Vidare medför kyrkogårdens kulturmiljöskydd att även växtligheten i viss mån är skyddad och att platsens kontinuitet kommer att fortgå även i framtiden. Sammantaget medför både kulturmiljöskyddet och platsens karaktär till att kyrkogården är en strategisk miljö för att arbeta med att öka biologisk mångfald och stärka bevarade naturvärden.

Diskussion

49 / Smidesgrindarna in till kyrkogården.

DISKUSSION

Förtätning är en vanligt förekommande strategi som ofta lyfts fram som ett hållbart alternativ för att utveckla befintliga stadsmiljöer. En förutsättning för att en miljö förtätas är att någonting annat försvinner för att ge plats för den nya bebyggelsen. Vid sidan av den mark som tas i anspråk och bebyggs medför den nya bebyggelsen också följd effekter för de miljöer som finns i omgivningen. Både med hänsyn till förändrade förutsättningar i den fysiska miljön och genom fler människor och verksamheter vilket i sin tur kan medföra mer slitage men också att platser får nya användningsområden och tillskrivs nya funktioner och värden.

Hur olika funktioner och värden kan samexistera och utvecklas har varit en viktig utgångspunkt för diskussionen i det här arbetet. Arbetet visar att det finns många möjligheter att kombinera och förena olika värden och funktioner på Ulleråkers kyrkogård men att en förändring av platsen också innebär avvägningar där åtgärder för att stärka en funktion eller ett värde sker på bekostnad av ett annat. Vilka värden och funktioner som ska lyftas fram och stärkas blir i slutändan en prioriteringsfråga. I ett större sammanhang kopplar det också till vilken roll begravningsplatser spelar i relation till andra urbana grönområden och hur den rollen kan komma att förändras i framtiden.

Enligt Nordh och Evensen (2018) behandlas ofta begravningsplatser annorlunda i jämförelse med andra urbana grönområden i skandinaviska kommunala planeringsdokument. Begravningsplatser

kan delvis vara inkluderade i kommunala grönpåner men tillskrivs ofta inte värden eller kvaliteter i samma utsträckning som parker eller andra naturområden i staden (Nordh & Evensen 2018). Detta kan jämföras med Ulleråkers kyrkogård som i stor utsträckning är utesluten ur planprogrammet för Ulleråker och varken klassificeras som park eller offentlig miljö (Uppsala kommun 2016b:47). Detta trots att kyrkogården i stor utsträckning berörs av planförslaget och dessutom kommer att vara en integrerad miljö i den nya stadsstrukturen. Att kyrkogården knappt berörs i planprogrammet innebär också att platsens nya sammanhang inte heller problematiseras eller att begravningsplatsens roll i sitt nya sammanhang tydliggörs.

Med hänsyn till förtätning framstår begravningsplatser som speciella i den mening att de till följd av sin funktion ofta är fredade från utbyggnad och dessutom skyddade enligt lag. När andra grönområden byggs bort – finns de kvar. Samtidigt skiljer begravningsplatser sig från andra gröna rum genom att balansera på gränsen mellan privat och offentligt med egna förutsättningar och socialt accepterade aktiviteter (Grabalov 2018, Nordh et al 2023). Att begravningsplatser är av både privat och offentlig karaktär gör att de blir särskilt intressanta med hänsyn till hur förtätning påverkar rätten till staden och vem som har tillgång till de platser som blir kvar i takt med att offentliga natur- och parkområden försvinner. Om vi fortsätter att förtäta våra städer, går det att begränsa hur begravningsplatser får användas och hur kan landskapsarkitekter bidra med konkreta

lösningar för att det ska bli tillgängliga för olika användargrupper utan att det sker på bekostnad av begravningsplatsens andra värden?

Vidare studier

Syftet med det här arbetet har inte varit att ta fram ett gestaltungsförslag utan snarare peka ut några möjliga inriktningar för kyrkogårdens framtida användning och hur olika funktioner och värden kan samexistera. För att handgripligen testa de aspekter och motsättningar som diskuterats inom ramen för arbetet skulle ett gestaltungsförslag vara ett relevant nästa steg. Att ta fram ett konkret förslag skulle också aktualisera ny problematik och i praktisk form fördjupa den teoretiska diskussionen om hur olika funktioner kan samexistera.

I nuläget är en stor del av diskussionen som berör förändringar av kyrkogården som kulturmiljö begränsad till antaganden om hur olika ingrepp kan tänkas bedömas vid en prövning av kulturmiljöskyddet. Detta gäller också för funktionen som begravningsplats, naturvärdet och rekreativsmöjligheterna. En faktisk gestaltning av platsen skulle i sin tur kunna fungera som ett vidare underlag för diskussion om platsen i värden i samtal med olika berörda institutioner.

Det här arbetet har också skapat ingångar till ytterligare frågeställningar och fortsatta studier. För Ulleråkers kyrkogård vore det intressant att följa upp planförslaget och processen med en utvärderande analys som närmare undersöker platsen i framtiden när den planerade bebyggelsen är på plats. Hur blev det? Vidare hade det också varit relevant att undersöka hur berörda aktörer i efterhand förhåller sig till processen och om det kan medföra erfarenheter som kan användas även i andra projekt. Med hänsyn till att förtätning är en vanligt förekommande strategi för att bygga hållbara städer så finns det förmodligen många begravningsplatser som skulle kunna beröras av på liknande sätt.

Metoddiskussion

En förutsättning för de diskussioner, analyser och slutsatser som dragits under arbetets gång är att utbyggnaden av Ulleråker följer den plan som är presenterad i planprogrammet. Samtidigt finns en överhängande risk att markanvändningen närmast kyrkogården förändras i takt med att detaljplanearbetet fortgår och planförslaget går ut på samråd. Det innebär en begränsning för arbetet som i så fall kan bygga på inaktuella uppgifter. Samtidigt behöver det inte betyda att de resonemang som förs inte kan vara av relevans även i framtiden.

Eftersom kyrkogården berörs i begränsad utsträckning för planförslaget så bygger en stor del av det här arbetet på information och perspektiv som inhämtades under intervjuerna med Uppsala pastorat och Uppsala kommun. Valet av intervjuobjekt gjordes med hänsyn till att Svenska kyrkan och Uppsala kommun i rollen som markägare respektive förvaltare av platsen var de institutioner som har mest inflytande över platsen idag och inom överskådlig framtid. För att fördjupa och nyansera synen på kyrkogårdens funktioner och värden hade vidare intervjustudier kunnat innefatta sakkunniga från institutioner med insyn i kulturmiljöfrågan så som länsstyrelsen eller medicinhistoriska museet. Allt eftersom arbetet fortskred blev också platsens naturmiljö av större betydelse och det hade därmed varit relevant att också inkludera en person med insyn i platsen naturvärde. Vidare studier skulle också kunna innefatta allmänhetens perspektiv och synen på hur kyrkogården används och betraktas idag av de som har aktiva gravrätter och de som bor i närområdet. I nuläget har all användning av platsen begränsats till mina egna observationer vid tidpunkterna för platsbesöken och den enda slutsats jag har kunnat dra är att kyrkogården vid de tillfällena inte har haft några besökare.

Att intervjuformen semi-strukturerad

intervju användes gav intervjuerna en friare form vilket ansågs som nödvändigt för att vid tidpunkten för intervjun fånga upp eventuella okända perspektiv. Intervjufrågorna anpassades inför respektive intervju vilket bedömdes som nödvändigt för att fånga in relevant information. Samtidigt skulle eventuella skillnader och jämförelser mellan svaren varit lättare att fånga upp om både intervjuerna utgått från precis samma frågor.

SLUTSATS

Det här arbetet har visat att Ulleråkers kyrkogård är en komplex plats där många olika intressen, värden och funktioner möts. Det är också en plats som aktualiserar motsättningar; övergripande planeringsmål som att verka för en klimatsmart stad ska vägas mot ingrepp i kulturmiljön och etiska ställningstaganden kring hur man kan behandla känsliga miljöer som begravningsplatser.

Resultatet visar på olika strategier som var för sig kan bidra till att stärka kyrkogårdens identifierade funktioner och värden i takt med den planerade förtätningen. Kyrkogårdens kulturhistoriska värden kan stärkas genom att lyfta fram de idag anonyma, gravsatta patienterna och visa på de människoöden som är kopplade till platsen. För att platsen även i framtiden ska fortsätta vara ett lugnt rum för sorg och reflektion kan kyrkogårdens avskärmning förstärkas för att på så vis skapa en distinktion mellan det inre, andliga rummet och stadslivet utanför. Rekreativsvärdena kan stärkas genom att fler sittmöjligheter tillförs i olika delar av kyrkogården vilket kan främja lugna former av rekreation. Gällande platsens naturvärden kan det stärkas genom att även i framtiden fortsätta upprätthålla en tydlig distinktion mellan kyrkogårdens olika karaktärsområden och begränsa högre skötselintensitet till kyrkogårdens öppna och tydligt gestaltade delar.

Arbetet visar att det finns många möjligheter att stärka och kombinera flera olika värden och funktioner men lyfter också att det finns motsättningar mellan värden. Dock framstår den största motsättningen vara den mellan kyrkogården och den nya omgivningen.

Utbyggnaden av bostäder kommer medföra att upplevelsen på kyrkogården blir en annan till följd av nya ljud- och ljusförhållanden samt ett nytt rumsligt sammanhang.

Det föranleder i sin tur ett behov av att genomföra åtgärder och förändringar för att möta den nya omgivningen. En faktor som diskuterats återkommande genom arbetet är behovet av att skärma av platsen för att kyrkogården även i framtiden ska förbli en lugn, rofylld och andlig plats med utrymme för reflektion och kontemplation. En avskärmning skulle medföra att kyrkogården även i framtiden kan fungera som begravningsplats och att kyrkogården till viss mån behåller en del av sin ursprungliga, avskärmade karaktär som utmärkt platsen historiskt. En avskärmning skulle också medföra att en del av platsens rekreativa och återhämtande värden utvecklas och om växtlighet används för avskärmning kan det medföra mervärden för naturmiljön.

REFERENSER

Skriftliga källor

- Aronsson, G. (2013). *Naturinventering av Ulleråker i Uppsala*. Upplandsstiftelsen. <https://bygg.uppsala.se/globalassets/uppsala-vaxer/dokument/stadsplanering--utveckling/planerade-omraden/bostadsomraden/ulleraker/underlagsutredningar/naturinventering-ulleraker-2013-08-19.pdf> [2024-04-17]
- Dalen, M. (2015). *Intervju som metod. 2., utök. uppl.* Gleerups utbildning
- Foucault, M. & Miskowiec, J. (1986). Of Other Spaces. *Diacritics*, 16 (1), 22–27. <https://doi.org/10.2307/464648>
- Grabalov, P. (2018). Public life among the dead: Jogging in Malmö cemeteries. *Urban Forestry & Urban Greening*, 33, 75–79. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2018.01.027>
- Grabalov, P. & Nordh, H. (2022). The Future of Urban Cemeteries as Public Spaces: Insights from Oslo and Copenhagen. *Planning theory & practice*, 23 (1), 81–98. <https://doi.org/10.1080/14649357.2021.1993973>
- Klingberg, G. & Hallberg, U. (2021). *Kvalitativa metoder helt enkelt!* Studentlitteratur.
- Koffman, A. (2015). *Scenarioanalys program för Ulleråker. Konsekvensbedömning för ekologiska landskaps samband i Ulleråker*. Uppsala kommun. Calluna AB.
- Kowarik, I., Buchholz, S., von der Lippe, M. & Seitz, B. (2016). Biodiversity functions of urban cemeteries: Evidence from one of the largest Jewish cemeteries in Europe. *Urban Forestry & Urban Greening*, 19, 68–78. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2016.06.023>
- Larsson, S. (2019). *Ulleråkers kyrkogård. Kulturhistorisk klassificering av gravvårdar och historik*. Upplandsmuseet.
- Lundgren, P. (2014). *Kulturhistorisk utredning av Ulleråkersområdet*. Upplandsmuseet. <https://www.uppsala.se/contentassets/8d204cb0c06a4792b5c2fc2329cdf107/>
- Lundin, T. (1999). *Guds åker vid Ulleråker : begravningsplatsen vid Upsala hospital och Asyl*. Psykiatrichistoriska museet i Uppsala.
- Lynch, K. (1964). *The Image of the City*. MIT Press.
- Lynch, K. (1964). *The Image of the City*. MIT Press.
- Nassauer, J.I. (1995). Messy Ecosystems, Orderly Frames. *Landscape Journal*, 14 (2), 161–170. <https://doi.org/10.3368/lj.14.2.161>
- Nordh, H. (2023). Begrepp i begravningsverksamhet. *Stad & Land nr 195*,. https://movium.slu.se/media/lamoi035/248-22-begrepp-i-begravningsverksamheten-a4_hn-230512-tillganglig.pdf [2024-03-07]
- Nordh, H. & Evensen, K.H. (2018). Qualities and functions ascribed to urban cemeteries across the capital cities of Scandinavia. *Urban Forestry & Urban Greening*, 33, 80–91. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2018.01.026>

- Nordh, H., Evensen, K.H. & Skår, M. (2017). A peaceful place in the city—A qualitative study of restorative components of the cemetery. *Landscape and Urban Planning*, 167, 108–117. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2017.06.004>
- Nordh, H., Wingren, C., Uteng, T.P. & Knapkog, M. (2023). Disrespectful or socially acceptable? – A nordic case study of cemeteries as recreational landscapes. *Landscape and Urban Planning*, 231, 104645. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2022.104645>
- Petersson, A. & Wingren, C. (2011). Designing a Memorial Place: Continuing care, Passage landscapes and Memories of the Future. *Mortality*, 16 (1), 54–69
- SFS 1962:700. *Brottsbalk*.
- SFS 1988:950. *Kulturmiljölag*.
- SFS 1990:1144. *Begravningslag*.
- SKKF (2010). *Den framtida krematorieverksamheten*. https://skkf.se/wp-content/uploads/2020/02/krematorieutredningen_for_tryckning.pdf [2024-03-11]
- SKKF (2022). *Kremationsstatistik 2022*. Sveriges kyrkogårds och krematorieförbund. <https://skkf.se/wp-content/uploads/2023/04/SKKF-Krem-statistik-2022.pdf> [2024-03-11]
- Sweco (2016). *Marknadsanalys - Ulleråkers stadskärna*. <https://bygg.uppsala.se/globalassets/upsala-vaxer/dokument/stadsplanering--utveckling/planerade-omraden/bostadsomraden/ulleraker/underlagsutredningar/marknadsanalys-ullerakers-stadskarna-2016-02-25.pdf> [2024-04-18]
- Ulleråkers sjukhus (u.å.). *Gravbok 1909-1954*. Riksarkivet i Uppsala.
- Uppsala kommun (2016a). Programsamrådsredogörelse. Planprogram Ulleråker. (PLA 2012-020250). Plan- och byggnadsnämnden.
- Uppsala kommun (2016a). *Programsamrådsredogörelse*. Planprogram Ulleråker. (PLA 2012-020250). Plan- och byggnadsnämnden.
- Uppsala kommun (2016b). *Ulleråker planprogram*. (PLA 2012-20250). https://www.uppsala.se/contentassets/cafa814331eb484cb87f26ceb2009e4f/planprogram_ulleraker_webb.pdf [2024-01-26]
- Uppsala kommun (2018). *Södra staden fördjupad översiktsplan*. <https://www.uppsala.se/contentassets/fb37b412f1ef45f1bfec9068955bb10f/fop-sodra-staden-del-a-huvudhandling.pdf> [2024-02-08]
- Uppsala kommun (u.å.). *Intentionsavtal gällande förvärv av del av kronåsen 1:25*, Uppsala kommun. [Opublicerat material].
- Wingren, C. (2009). *En landskapsarkitekts konstnärliga praktik: kunskapsutveckling via en självbiografisk studie*. Department of Landscape Architecture, Swedish University of Agricultural Sciences.
- Österberg, E. & Ekblom, B. (red.) (1999). *Historia om och kring Ulleråkers sjukhus. En bildkavalkad*. Psykiatridivisionen, Akademiska sjukhuset.

Muntliga källor

Peter Berglund, kyrkogårdschef, Uppsala pastorat, muntlig intervju 2024-02-21

Marcus Ekström, projektledare för stadsbyggnadsprojektet Tallstråket, Uppsala kommun, muntlig intervju 2024-03-14

Figur 36 Uppsala kommun (2016) *Stadsbyggnadsstruktur Ulleråker*. [Strukturplan] Samrådsredogörelse Planprogram Ulleråker. Uppsala. <https://www.uppsala.se/contentassets/85c419fb5fdd4e9491e6a349b56e068d/programsamradsredogorelse-ulleraker-160317.pdf> [2024-05-07]

Bildkällor

Figur 1, 2, 4, 9, 14, 15, 21-32, 37-40, 42-43, 49
Fotografier tagna av författaren

Figur 3, 12, 13, 16-20, 35, 41, 44-48
Visualiseringar producerade av författaren

Figur 5 Fotograf okänd (u.å.) *Flygfotografi föreställande Ulleråkersområdet* [Fotografi] Tillgänglig: Medicinhistoriska museet Uppsala. <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0001&pid=alvin-record:488313> [2024-05-07]

Figur 8 Fotograf okänd (u.å.) *Exteriör Uppsala Hospital och Asyl. Gravkapellet*. [Fotografi] Tillgänglig: Medicinhistoriska museet Uppsala. <https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0001&pid=alvin-record:445365> [2024-05-07]

Figur 34 Uppsala kommun (2016) *Stadsbyggnadsstruktur Ulleråker*. [Strukturplan] Planprogram Ulleråker. Uppsala. https://www.uppsala.se/contentassets/cafa814331eb484cb87f26ceb2009e4f/planprogram_ulleraker_webb.pdf [2024-05-07]

Kartor

Figur 6 *Karta Uppsala Hospital och Asyl uti Bondkyrka socken och Uppsala läns mellersta domsaga*. 1911. Lantmäterimyndigheternas arkiv, 03-bon-171 <https://historiskakartor.lantmateriet.se/hk/viewer/internal/03-bon-171/0002qfxl/lm03/REG/03-bon-171/%C3%84gom%C3%A4tning,%20%C3%84goutbyte> [2024-05-07]

Figur 7 *Karta över kyrkogård tillhörande Ulleråkers sjukhus vid Uppsala 1973*[Gravkarta] Tillgänglig: Riksarkivet i Uppsala. Ursprungsskala: 1:400

Figur 10 Kartunderlag från lantmäteriet med egen bearbetning av författaren. Lantmäteriet (2024) *Ortofoto* [Kartografiskt material]

Figur 11 Kartunderlag från lantmäteriet med egen bearbetning av författaren. Lantmäteriet (2024) *Ortofoto* [Kartografiskt material]

BILAGOR

Intervjuguide Uppsala pastorat

Idag

- Hur skulle du beskriva Ulleråkers kyrkogård? (vad har platsen för funktioner, hur upplever du den?)
- Hur ser förvaltningen av Ulleråkers kyrkogård ut idag?
 - Skiljer sig förvaltningen från andra kyrkogårdar i Uppsala? På vilket sätt?
 - Hur påverkas förvaltningen av att Ulleråkers kyrkogård är ett kyrkligt kulturminne och skyddad enligt Kulturmiljölagen?
- Hur många aktiva gravrätter finns på platsen idag?
 - Vilka får gravsättas på kyrkogården?
 - När skedde senaste gravsättningen?
- Vem äger marken?
 - Vad är anledningen till att Svenska kyrkan vill köpa marken från Uppsala kommun?
- Hur ser det ut med gravplatsmark i Uppsala? (Är det brist eller finns det tillräckligt?)
 - I staden som helhet?
 - I närområdet? (Hammarby kyrkogård)
- Hur finansieras skötseln av kyrkogården idag med tanke på de få aktiva gravrätter som finns på platsen?
 - Är det begravningsavgiften som ska täcka kostnaden för skötsel av allmänna ytor på Ulleråkers kyrkogård?
 - Vad händer med förvaltningen av kyrkogården när det inte längre finns några aktiva gravrätter? Kommer ni att ändra skötseln? Hur i sådana fall?
 - ar man bort gravvårdarna när gravrätten gått ut? Varför/varför inte?

Framtid

- Hur ser svenska kyrkan på framtiden för Ulleråkers kyrkogård?
 - Finns planer på nya gravsättningar? Varför/Varför inte?
 - Kan det tex vara aktuellt att öppna en askgravlund som är ganska vanligt gravskick numera? Varför/varför inte? Har det varit någon diskussion om det?
 - Gravfrid råder ju över gravsatt stoft eller aska? Hur påverkar det möjligheten att utveckla platsen för nya gravsättningar?
 - Skulle platsen i större utsträckning kunna användas som ett lokalt grönområde för rekreation? Vad skulle det kunna vara för typ av aktiviteter? Ser du några utmaningar med det?
 - Hur kan kyrkogårdens historia samspela med kyrkogårdens framtida användning?
- Är Svenska kyrkan involverad i processen kring framtagandet av detaljplanen som berör Ulleråkers kyrkogård?
 - Har Svenska kyrkan haft möjlighet att påverka utformningen närmast kyrkogården efter det att planprogrammet antagits? Tex ev. avskärmning. Kan du beskriva eventuellt samarbete med kommunen gällande detaljplanen?

- Om detaljplanen följer planprogrammet och bebyggelse och gator anläggs nära in på kyrkogårdsmuren, hur kan svenska kyrkan säkerställa att kyrkogården blir en rofylld plats?
 - Kan det bli aktuellt att förändra ursprungsgestaltningen? På vilket vis?
- Känner du till andra kyrkogårdar där omgivningen/närområdet förtätats så som på Ulleråker?
- Hur ser svenska kyrkan på kyrkogårdens naturvärde? hur kan det förvaltas i takt med att en stor del av den omgivande skogen försvinner?

Historia

- Vilken historisk dokumentation över Ulleråkers kyrkogård har svenska kyrkan tillgång till?
 - I vilka kvarter på kyrkogården har gravsättningar skett?
 - Finns information om på vilket djup gravsättningarna varit?
 - Finns det både urn- och kistgravar?
 - Finns tillgänglig information om den ursprungliga gestaltningen/utformningen och eventuell upphovsperson?

Avslutningsvis

- Är det något du skulle vilja tillägga om Ulleråkers kyrkogård som vi inte har berört under intervjun?

Intervjuguide Uppsala kommun

Idag

- Hur skulle du beskriva Ulleråkers kyrkogård? (vad har platsen för värden och funktioner, hur upplever du den?)
- Hur påverkas planeringsprocessen för Ulleråker av att Ulleråkers kyrkogård är ett kyrkligt kulturminne och därmed skyddad enligt kulturmiljölagen?
- Har Uppsala kommun som markägare genomfört några investeringar eller förändringar på Ulleråkers kyrkogård?
 - I dagsläget, medför ägandet av Ulleråkers kyrkogård några kostnader eller intäkter för Uppsala kommun?
- Vilka anledningar ligger bakom beslutet att sälja kyrkogårdsmarken till Svenska kyrkan?
 - Hur har processen kring markförvärvet sett ut?
 - Vad är statusen i förvävsprocessen just nu?
 - Hur kom det sig att Uppsala kommun ändrade sig och gick med på att inleda processen med att sälja marken innan detaljplanearbetet var klart?
- Så länge som Uppsala kommun är markägare, hur ser ni på Svenska kyrkans roll i planeringsprocessen för Ulleråker?
 - Kan du beskriva eventuellt samarbete med Svenska kyrkan gällande detaljplanearbetet?
- Generellt: Vilka värden och funktioner anser Uppsala kommun att urbana begravningsplatser har?
 - Hur används Uppsalas begravningsplatser?
 - Hur behandlas begravningsplatser i planeringsprocessen?
 - Hur skiljer sig begravningsplatser från andra gröna miljöer i staden?

Framtid

- Hur ser Uppsala kommun på framtiden för Ulleråkers kyrkogård?
 - Vilken funktion kommer Ulleråkers kyrkogård att fylla i sitt nya sammanhang?
 - Vilka är de tänkta användarna av kyrkogården och för vilket ändamål besöker dom platsen?
- Har Uppsala kommun, i egenskap av markägare, övervägt andra användningsområden för Ulleråkers kyrkogård?
 - Skulle platsen i större utsträckning kunna användas som ett lokalt grönområde för rekreation? Vad skulle det kunna vara för typ av aktiviteter på platsen?
 - Ser du några utmaningar med det?
- Hur är statusen för detaljplanen Tallstråket (som innefattar Ulleråkers kyrkogård)?
 - Kommer detaljplanen innehålla några förändringar gentemot planförslaget i planprogrammet?
 - Vad är anledningen bakom eventuella förändringar?
 - När förväntas detaljplanen vara klar?

- Ser Uppsala kommun några problem med att bebyggelsen kommer så nära Ulleråkers kyrkogård som det är tänkt i planförslaget?
 - Har alternativ där kyrkogården ligger mer avskilt diskuterats?
- Enligt planprogrammet är en del i visionen för Ulleråker att historiska och nybyggda miljöer ska samspela på ett dynamiskt sätt, vad innebär det för Ulleråkers kyrkogård och finns det några konkreta åtgärder för hur det ska realiseras?
 - Finns det planerade åtgärder för att säkerställa att kyrkogården blir en rofylld plats?
- Har Uppsala kommun tagit fram ett gestaltungsprogram för Ulleråker? Om ja, hur påverkar det Ulleråkers kyrkogård?
- Hur ser Uppsala kommun på kyrkogårdens naturvärden?
 - Hur kan naturvärdet förvaltas i och med att en stor del av den omgivande skogen försvinner?
 - Räknas kyrkogårdsytan in när Uppsala kommun räknar på grönyta inom området?
- Känner du till andra begravningsplatser där omgivningen/närområdet förtätats så som på Ulleråker?

Historia

- Vilken historisk dokumentation över Ulleråkers kyrkogård har Uppsala kommun tillgång till?
 - Finns tillgänglig information om den ursprungliga gestaltningen/utformningen och eventuell upphovsperson?

Avslutningsvis

- Är det något du skulle vilja tillägga om Ulleråkers kyrkogård som vi inte har berört under intervjun?

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i **JA**, så kommer fulltexten (pdf-filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i **NEJ**, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Även om du inte publicerar fulltexten kommer den arkiveras digitalt. Om fler än en person har skrivit arbetet gäller krysset för samtliga författare. Du hittar en länk till SLU:s publiceringsavtal på den här sidan:

- <https://libanswers.slu.se/sv/faq/228316>.

JA, jag/vi ger härmed min/vår tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.